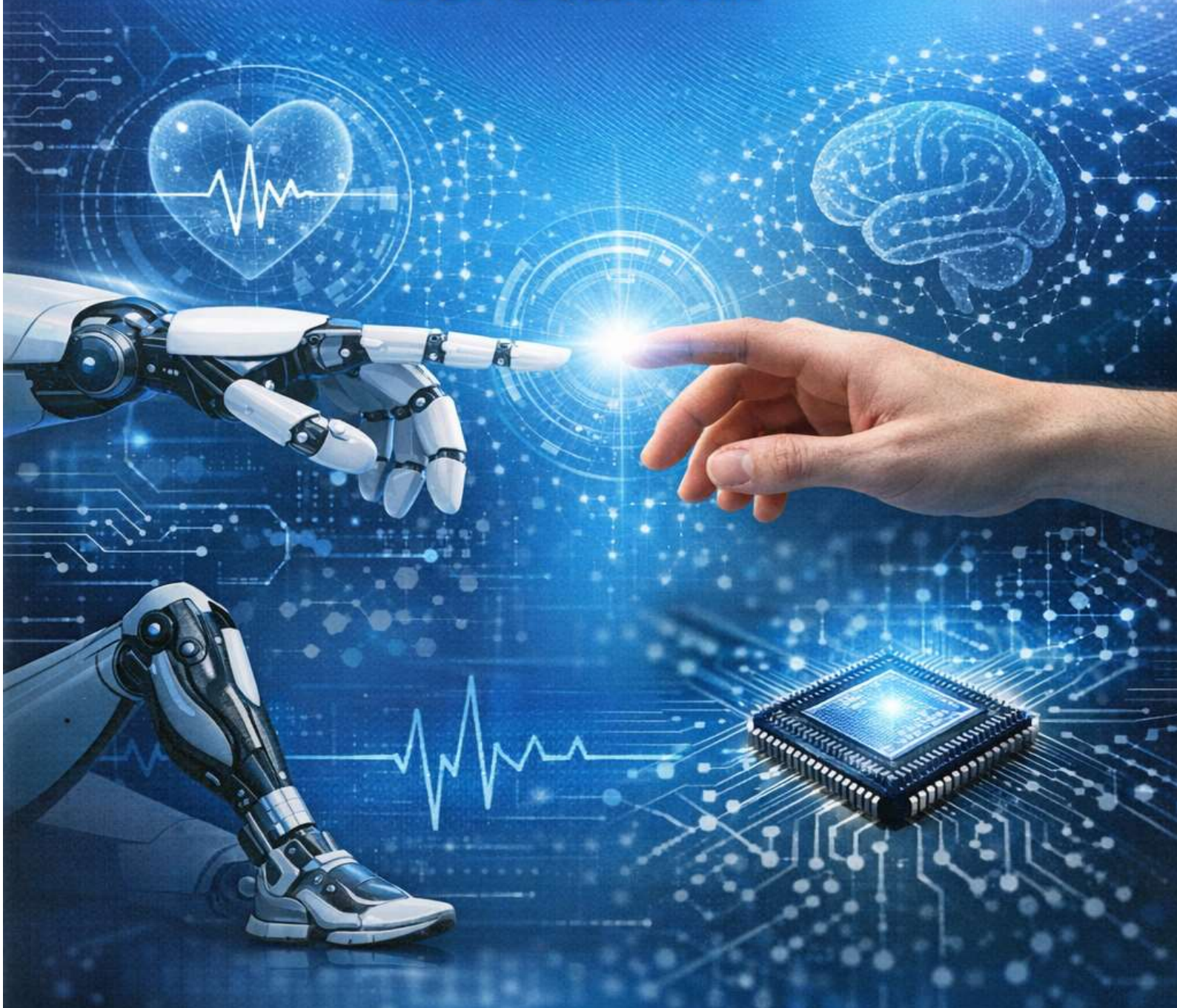

Axmadaliyeva Gulnora

Mavjud biotexnik tizimlar, ularni loyihalash tamoyillari va funksional imkoniyatlari

MONOGRAFIYA

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOG‘LIQNI
SAQLASH VAZIRLIGI
FARG‘ONA JAMOAT SALOMATLIGI TIBBIYOT
INSTITUTI**

"TASDIQLAYMAN"

**Sog‘liqni saqlash
vazirligining**

Ilmiy-texnik kengashi raisi

_____ Sh.K. Atadjanov

" _____ " _____ 2026 yil

AXMADALIYEVA GULNORA XAMROKULOVNA

**MAVJUD BIOTEXNIK TIZIMLAR, ULARNI
LOYIHALASH TAMOYILLARI VA FUNKSIONAL
IMKONIYATLARI**

(Monografiya)

Farg‘ona – 2026

Axmadaliyeva Gulnora Xamrokulovna

Monografiya, Fargʻona: 2026 yil. 102 sahifa.

Zamonaviy biotibbiyot muhandisligi sohasi biologik tizimlar va texnik qurilmalar oʻrtasidagi uzviy integratsiyasiz tasavvur etib boʻlmaydi. Bugungi kunda inson organizmini oʻrganish, diagnostika qilish, davolash va reabilitatsiya jarayonlari yuqori aniqlikdagi texnologik vositalar asosida amalga oshirilmoqda. Biotexnik tizimlar aynan shu jarayonlarning markazida turadi. Ular biologik signallarni qabul qiladi, qayta ishlaydi, tahlil qiladi va zarur hollarda boshqaruv impulslarini shakllantiradi.

Biotibbiyot muhandisligi yoʻnalishida tahsil olayotgan talabalar nafaqat biologik bilimlarga, balki zamonaviy texnik va raqamli tizimlarni chuqur tushunishga ham ega boʻlishlari zarur. Chunki yurak stimulyatorlari, neyroprotezlar, sunʼiy nafas oldirish apparatlari, diagnostik skanerlar kabi qurilmalar murakkab biotexnik tizimlarga misol boʻla oladi. Ularni yaratish va takomillashtirish uchun muhandislik tafakkuri hamda biologik jarayonlarni chuqur anglash talab etiladi.

Biotexnik tizimlarni loyihalash jarayonida maʼlumotlar bilan ishlash asosiy oʻrinni egallaydi. Biologik signallar — elektrokardiogramma, elektromiogramma, elektroensefalogramma va boshqa koʻrsatkichlar — maxsus sensorlar yordamida yigʻiladi. Ushbu maʼlumotlar raqamlashtiriladi, filtrlanadi va algoritmik qayta ishlanadi. Shuning uchun biotibbiyot muhandislari signalni qayta ishlash, maʼlumotlar bazasini yaratish va matematik modellashtirish usullarini mukammal bilishlari lozim.

Biotexnik tizimlarda quyidagi jarayonlar muhim hisoblanadi:

- **Biologik maʼlumotlarni yigʻish va raqamlashtirish** – yuqori sezgirlikka ega sensorlar va transduserlar yordamida.
- **Signalni qayta ishlash va shovqinni kamaytirish** – raqamli filtrlar va

algoritmlar asosida.

- **Tizimni boshqarish va adaptiv nazorat** – real vaqt rejimida javob qaytaruvchi mexanizmlar orqali.
- **Ma'lumotlarni xavfsiz saqlash** – tibbiy-texnik axborotning maxfiyligini ta'minlash.
- **Intellektual tahlil** – sun'iy intellekt va mashinaviy o'rganish elementlari yordamida prognozlash.

Biotibbiyot muhandisligi sohasida axborot xavfsizligi alohida ahamiyatga ega. Biologik ma'lumotlar shaxsiy va maxfiy hisoblanadi. Implantatsion qurilmalar yoki masofaviy monitoring tizimlarida ma'lumotlar himoyalangan uzatish kanallari orqali saqlanishi va uzatilishi zarur. Shu bois zamonaviy biotexnik tizimlar kriptografik himoya va identifikatsiya mexanizmlarini o'z ichiga oladi.

Shuningdek, bugungi kunda masofaviy monitoring va telemetrik nazorat tizimlari keng rivojlanmoqda. Implantlar va kiyiladigan qurilmalar inson organizmidagi ko'rsatkichlarni uzluksiz kuzatib boradi. Bu esa kasalliklarning erta aniqlanishi va shaxsiylashtirilgan davolash strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi.

Laboratoriya va klinik muhitda esa avtomatlashtirilgan biotexnik tizimlar tahlillarni tezkor va aniqlik bilan bajaradi. Robotlashtirilgan analizatorlar, mikroprotessorli boshqaruv bloklari va sensorli interfeyslar inson omilini kamaytirib, natijalarning ishonchligini oshiradi.

Ta'lim jarayonida ham biotibbiyot muhandisligi yo'nalishida 3D modellashtirish, virtual simulyatorlar, raqamli laboratoriyalar va interaktiv platformalardan foydalanish muhimdir. Talabalar real klinik vaziyatlarga yaqinlashtirilgan virtual muhitda tajriba oltirish imkoniga ega bo'ladi. Bu esa kelajakda murakkab biotexnik tizimlarni loyihalash va ekspluatatsiya qilishda katta ustunlik beradi.

Mazkur monografiya biotibbiyot muhandisligi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar, ilmiy tadqiqotchilar hamda sog‘liqni saqlash sohasida faoliyat yuritayotgan muhandis-texnik mutaxassislar uchun mo‘ljallangan. Unda mavjud biotexnik tizimlarning tuzilishi, ishlash mexanizmi, loyihalash tamoyillari va funksional imkoniyatlari ilmiy-amaliy nuqtai nazardan yoritiladi.

Asosiy e‘tibor biologik obyekt va texnik qurilma o‘rtasidagi o‘zaro ta’sirni optimallashtirish, tizimning xavfsizligi va moslashuvchanligini ta’minlash, hamda kelajakda intellektual biotexnik platformalarni yaratish istiqbollariga qaratiladi.

Taqrizchilar:

F. Muydinov – FJSTI, “Biotiobbiyot muhandisligi, biofizika va axborot texnologiyalari” kafedrası mudiri phd,dotsent.

R. Nurdinova – Farg‘ona davlat texnika universiteti, Metrologiya va standartlashtirish kafedrası dotsenti t.f.b. PhD

Mundarija

Kirish	8
I-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNING NAZARIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI.....	17
1.1-§. Biotexnik tizim asoslari va ularning mohiyati	17
1.1.1 Biotexnik tizimlarining tarixiy rivojlanishi	17
1.1.2 Biotibbiyot muhandisligi va biotexnik tizimlarning mohiyati.	19
1.2 - §. Biotexnik tizimlarning tasnifi va qo‘llanilish sohalari.....	22
1.2.1. Biotexnik tizimlarning tasnifi va turlari	22
1.2.2. Sog‘liqni saqlash va tibbiyot sohasida biotexnik tizimlarning qo‘llanilishi	28
1.2.3. Biotexnik tizimlarning boshqa sohalardagi qo‘llanilishi va innovatsion imkoniyatlari.....	38
II-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNI LOYIHALASH TAMOYILLARI	50
2.1 - §. Tizimli yondashuv va strukturaviy model yaratish.....	50
2.1.1. Tizimli yondashuvning nazariy asoslari va qo‘llanilishi.....	50
2.1.2. Strukturaviy model yaratish va tahlil usullari	54
2.2 - §. Axborotni qayta ishlash va intellektual boshqaruv	57
2.2.1. Axborotni qayta ishlash tizimlari	57
2.2.2. Intellektual boshqaruv va qaror qabul qilish tizimlari.....	59
2.2.3. Ergonomika va xavfsizlik talablari.....	62
III-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI	74
3.1 - §. Diagnostika va monitoring imkoniyatlari	74

3.1.1. Real vaqt rejimidagi diagnostika tizimlari va sensor texnologiyalari	74
3.1.2. Intellektual monitoring va prognozlash algoritmlari.....	79
3.2 - §. Reabilitatsiya va protezlash texnologiyalari	83
3.2.1 Reabilitatsiya qurilmalari va mashinalari.....	83
3.2.2 Protezlash va shaxsiylashtirilgan tibbiy qo‘llanmalar.....	86
3.3 - §. Biotexnik tizimlari kelajagidagi innovatsion yo‘nalishlar	88
3.3.1. Biotexnologiyadagi ilg‘or reabilitatsiya tizimlari	88
3.3.2. Sun‘iy intellekt va mashina o‘rganishi asosida diagnostika va monitoring	90
3.3.3 Kibertibbiyot va masofaviy biotibbiy platformalar	93
Tadqiqot natijalari asosida umumiy xulosa	95
Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati	97

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida sog‘liqni saqlash va tibbiyot sohasini modernizatsiya qilish, diagnostika hamda davolash jarayonlariga zamonaviy muhandislik va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Zamonaviy tibbiy xizmat sifatini oshirish, aholi salomatligini mustahkamlash va yuqori texnologiyali tibbiy yordamni rivojlantirish bevosita biotibbiyot muhandisligi va biotexnik tizimlarning taraqqiyoti bilan chambarchas bog‘liqdir.

Prezident Shavkat Mirziyoyev o‘z nutqlarida sog‘liqni saqlash tizimini tubdan isloh qilish, ilg‘or tibbiy texnologiyalarni joriy etish va raqamli tibbiyot infratuzilmasini rivojlantirish bugungi kunning muhim vazifasi ekanini bir necha bor ta’kidlagan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tibbiyot sohasida ham innovatsion yondashuvsiz yuqori natijalarga erishish mushkul. Ayniqsa, diagnostika aniqligi, masofaviy monitoring, tibbiy ma’lumotlarni tezkor qayta ishlash va bemor holatini real vaqt rejimida kuzatish imkoniyatlari zamonaviy biotexnik tizimlar orqali amalga oshiriladi.

Mamlakatimizda qabul qilingan bir qator me‘yoriy-huquqiy hujjatlar sog‘liqni saqlash va raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qilmoqda. O‘zbekiston Respublikasining “Axborotlashtirish to‘g‘risida”gi Qonuni hamda “Elektron hukumat to‘g‘risida”gi Qonuni davlat boshqaruvi va ijtimoiy sohalarda axborot tizimlarini keng joriy etishning huquqiy asosini belgilab berdi. Shuningdek, “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi sog‘liqni saqlash tizimini raqamlashtirish, elektron tibbiy ma’lumotlar bazalarini yaratish, telemeditsina va masofaviy monitoring xizmatlarini kengaytirishni ustuvor vazifa sifatida belgilaydi.

Biotibbiyot muhandisligi aynan mana shu jarayonlarning ilmiy-texnik tayanchi hisoblanadi. Zamonaviy klinikalarda qo‘llanilayotgan magnit-rezonans tomografiya qurilmalari, kompyuter tomograflari, ultratovush diagnostika apparatlari, yurak stimulyatorlari, laboratoriya analizatorlari va rehabilitatsion robot

tizimlari murakkab biotexnik tizimlar asosida ishlaydi. Ularning samaradorligi to'g'ri loyihalash, signalni aniq qayta ishlash, xavfsizlikni ta'minlash va adaptiv boshqaruv algoritmlariga bog'liq.

Bugungi kunda respublikamizdagi tibbiyot muassasalarida elektron tibbiy karta tizimlari, laboratoriya axborot tizimlari, diagnostik ma'lumotlarni saqlash va uzatish platformalari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Bu jarayon biotexnik tizimlarning yagona raqamli infratuzilmaga integratsiyalashuvini talab etadi. Natijada bemor haqidagi ma'lumotlar tezkor almashiladi, tashxis qo'yish jarayoni optimallashtiriladi va davolash samaradorligi oshadi.

Biotibbiyot muhandisligi yo'nalishida kadrlar tayyorlash ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Talabalar biologik jarayonlarni modellashtirish, sensor texnologiyalari, mikroprotsessorli boshqaruv tizimlari, tibbiy asbob-uskunalarini loyihalash va ekspluatatsiya qilish bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishlari zarur. Chunki kelajak tibbiyoti inson va texnika integratsiyasining yangi bosqichiga o'tmoqda.

Shu nuqtai nazardan, mavjud biotexnik tizimlarni o'rganish, ularni loyihalash tamoyillarini takomillashtirish va funksional imkoniyatlarini kengaytirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi. Tizimlarning aniqligi, ishonchliligi, xavfsizligi va moslashuvchanligini ta'minlash sog'liqni saqlash sohasida sifat jihatidan yangi bosqichga o'tish imkonini beradi.

Mazkur monografiyada biotexnik tizimlarning zamonaviy holati, ularni yaratishning muhandislik asoslari, boshqaruv mexanizmlari va istiqbolli rivojlanish yo'nalishlari kompleks tarzda yoritiladi. Asosiy e'tibor biologik obyekt va texnik qurilma o'rtasidagi o'zaro ta'sirni optimallashtirish, intellektual boshqaruv tizimlarini joriy etish hamda tibbiy amaliyotda qo'llash samaradorligini oshirish masalalariga qaratiladi.

Mavzuning dolzarbligi va ilmiy-amaliy ahamiyati

Biotibbiyot muhandisligi sohasida biotexnik tizimlardan foydalanishning muhim jihatlaridan biri — bu biologik jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ularni texnik vositalar yordamida boshqarish va optimallashtirish imkoniyatining kengayib borayotganidir. Zamonaviy tibbiyot amaliyotida qo'llanilayotgan diagnostik, terapevtik va reabilitatsion qurilmalar murakkab muhandislik yondashuvlari asosida ishlab chiqiladi. Shu bois biotexnik tizimlarni yaratish va takomillashtirish masalasi bugungi kunda dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Hozirgi davrda sensor texnologiyalari, mikroprotsessorli boshqaruv tizimlari, raqamli signalni qayta ishlash usullari hamda sun'iy intellekt elementlari biotexnik qurilmalarning ajralmas tarkibiy qismiga aylangan. Implantatsion qurilmalar, neyroprotezlar, yurak stimulyatorlari, robotlashtirilgan reabilitatsiya tizimlari va masofaviy monitoring platformalari inson organizmi bilan uzluksiz o'zaro aloqada ishlaydi. Bu esa tizimlarning aniqligi, ishonchliligi, xavfsizligi va moslashuvchanligini ta'minlashni talab etadi.

Biotexnik tizimlarni loyihalashda innovatsion muhandislik metodlari bilan bir qatorda biologik obyektning individual xususiyatlarini hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir inson organizmi o'ziga xos fiziologik ko'rsatkichlarga ega bo'lgani sababli, universal emas, balki adaptiv va intellektual boshqaruv mexanizmlarini ishlab chiqish zarur bo'ladi. Shu jihatdan mazkur mavzu ilmiy izlanishlar uchun keng imkoniyat yaratadi.

Mavzuning ilmiy ahamiyati shundaki, unda biologik tizim va texnik qurilma o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Signalni o'lchash, raqamlashtirish, filtratsiya qilish, modellashtirish va boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqish jarayonlari nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi. Bu esa yangi avlod biotexnik tizimlarini yaratish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Amaliy ahamiyati esa sog‘liqni saqlash muassasalarida qo‘llanilayotgan qurilmalar samaradorligini oshirish, diagnostika aniqligini yaxshilash hamda reabilitatsiya jarayonlarini tezlashtirish bilan belgilanadi. Zamonaviy biotexnik tizimlar bemor holatini real vaqt rejimida kuzatish, erta ogohlantirish signallarini aniqlash va shaxsiylashtirilgan davolash strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Natijada tibbiy xizmat sifati va xavfsizligi sezilarli darajada oshadi.

Tadqiqotning maqsadi, ob’ekti, predmeti va metodologiyasi

Mazkur monografiyada biotexnik tizimlarning nazariy asoslari, ularning biotibbiyot muhandisligidagi o‘rni, zamonaviy diagnostik va reabilitatsion qurilmalarda qo‘llanilishi hamda loyihalash jarayonining muhandislik-metodik jihatlari keng yoritiladi. Shuningdek, biologik obyekt va texnik qurilma o‘rtasidagi o‘zaro ta’sir mexanizmlarini optimallashtirish, tizimlarning funksional imkoniyatlarini kengaytirish va ularning amaliy samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilinadi.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — mavjud biotexnik tizimlarning tuzilishi va ishlash prinsiplarini ilmiy asosda o‘rganish, ularni loyihalash tamoyillarini tizimlashtirish hamda zamonaviy tibbiyot amaliyotida qo‘llash imkoniyatlarini takomillashtirishdan iborat. Shu bilan birga, biologik signallarni qayta ishlash, adaptiv boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqish va xavfsiz integratsiyalashgan tibbiy-texnik tizimlarni yaratish bo‘yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish ham tadqiqot maqsadiga kiradi.

Tadqiqot ob’ekti sifatida inson organizmi bilan o‘zaro bog‘liq holda faoliyat yurituvchi biotexnik tizimlar — diagnostik qurilmalar, monitoring tizimlari, implantatsion apparatlar, reabilitatsion robot tizimlari hamda tibbiy signalni qayta ishlash platformalari tanlangan.

Tadqiqot predmeti — biotexnik tizimlarning strukturaviy tuzilishi, funksional imkoniyatlari, boshqaruv mexanizmlari, signalni qayta ishlash algoritmlari hamda

ularni loyihalashning ilmiy-uslubiy asoslari hisoblanadi. Bunda asosiy e'tibor biologik jarayonlar bilan texnik elementlar o'rtasidagi o'zaro moslikni ta'minlash, tizim barqarorligi va xavfsizligini oshirish masalalariga qaratiladi.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv, modellashtirish, matematik tahlil, raqamli signalni qayta ishlash usullari, eksperimental kuzatuv hamda muhandislik loyihalash tamoyillariga asoslanadi. Shuningdek, adaptiv boshqaruv nazariyasi, biometrik o'lchov usullari, sensor texnologiyalari va mikroprotsessorli tizimlardan foydalanishning amaliy jihatlari ham metodologik asos sifatida qo'llaniladi. Tadqiqot jarayonida nazariy tahlil bilan bir qatorda amaliy misollar va zamonaviy tibbiy qurilmalar faoliyati ham o'rganiladi.

Ta'lim tizimidagi ro'li va dolzarbligi

Biotibbiyot muhandisligi yo'nalishida "Mavjud biotexnik tizimlar, ularni loyihalash tamoyillari va funksional imkoniyatlari" mavzusi ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Zamonaviy tibbiyot amaliyoti tobora murakkablashib borayotgan texnologik qurilmalar va intellektual tizimlarga tayanmoqda. Shu sababli bo'lajak mutaxassislar nafaqat biologik bilimlarga, balki muhandislik tafakkuri, tizimli yondashuv va raqamli texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalariga ham ega bo'lishlari zarur.

Mazkur mavzu talabalarda biologik obyekt va texnik qurilma o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish, signalni qayta ishlash, boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqish hamda xavfsizlik talablarini hisobga olish kompetensiyalarini shakllantiradi. Bu esa ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida diagnostik uskunalar, reabilitatsion robotlar, implantatsion tizimlar va monitoring qurilmalarini samarali loyihalash hamda ekspluatatsiya qilish imkonini beradi.

Shuningdek, ushbu yo'nalish ta'lim jarayonini amaliyot bilan integratsiyalashga xizmat qiladi. Laboratoriya mashg'ulotlari, modellashtirish va simulyatsiya asosidagi o'qitish usullari talabalarning mustaqil fikrlashini va

muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi. Shu jihatdan mazkur mavzu ta'lim tizimida innovatsion va raqobatbardosh kadrlar tayyorlashda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

O'quv qo'llanmaning mavzusi va mazmuniy yo'nalishlari

60711100 — Biotibbiyot muhandisligi yo'nalishi uchun mo'ljallangan “Mavjud biotexnik tizimlar, ularni loyihalash tamoyillari va funksional imkoniyatlari” o'quv qo'llanmasi bo'lajak muhandislarga biotexnik tizimlar sohasida zarur nazariy bilimlar hamda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga qaratilgan kompleks ilmiy-uslubiy manba sifatida ishlab chiqilgan.

Mazkur qo'llanmada biotexnik tizimlarning strukturaviy tuzilishi, funksional imkoniyatlari va ularni loyihalashning zamonaviy muhandislik yondashuvlari izchil yoritiladi. Asosiy e'tibor biologik obyekt va texnik qurilma o'rtasidagi o'zaro integratsiya mexanizmlarini tushuntirishga qaratiladi.

Qo'llanmada quyidagi yo'nalishlar batafsil bayon etilgan:

- biotexnik tizimlarning nazariy asoslari va ularning sog'liqni saqlash tizimidagi o'rni;
- biologik signallarni o'lchash va raqamli qayta ishlash usullari;
- sensorlar, transduserlar va tibbiy o'lchov qurilmalarining ishlash prinsiplari;
- mikroprotsessorli boshqaruv tizimlari va adaptiv nazorat algoritmlari;
- diagnostik va monitoring tizimlarining funksional imkoniyatlari;
- implantatsion qurilmalar va rehabilitatsion robot tizimlarini loyihalash asoslari;
- biotexnik tizimlarda xavfsizlik, ishonchlilik va ergonomika talablari;
- tibbiy ma'lumotlarni saqlash va himoyalash tamoyillari;
- kompyuter modelashtirish va simulyatsiya usullari;
- sun'iy intellekt elementlarini biotexnik tizimlarga integratsiyalash prinsiplari.

Ushbu tarkib bo'lajak biotibbiyot muhandislariga nafaqat biotexnik tizimlarning nazariy asoslarini chuqur anglash, balki ularni amaliy loyihalash, modellashtirish va real sharoitda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi. Natijada talabalar zamonaviy tibbiy qurilmalarni yaratish va takomillashtirish jarayonida mustaqil muhandislik qarorlarini qabul qila oladigan malakali mutaxassis sifatida shakllanadi.

Mazkur masalaning ilmiy yangiligi va o'rganilganlik darajasi

Biotexnik tizimlarni o'rganish va ularni loyihalash tamoyillarini takomillashtirish masalasi so'nggi yillarda biotibbiyot muhandisligi sohasida yetakchi ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Diagnostik qurilmalar, monitoring tizimlari, implantatsion apparatlar va reabilitatsion robot komplekslarining keng joriy etilishi biologik va texnik tizimlar integratsiyasini chuqur ilmiy asosda tadqiq etishni talab qilmoqda. Ayniqsa, biologik signallarni aniqlik bilan qayta ishlash, adaptiv boshqaruv algoritmlarini ishlab chiqish hamda inson organizmi bilan xavfsiz o'zaro ta'sirni ta'minlash masalalari zamonaviy tadqiqotlarning markazida turibdi.

Mavjud ilmiy manbalarda biotexnik tizimlarning alohida komponentlari — sensor texnologiyalari, signalni raqamli qayta ishlash, mikroprotsessorli boshqaruv, tibbiy qurilmalar ergonomikasi va ishonchiligi — keng o'rganilgan. Biroq ularni yagona tizimli yondashuv asosida kompleks ravishda tahlil qilish, loyihalash jarayonini biologik moslashuvchanlik va funksional samaradorlik nuqtai nazaridan baholash yetarli darajada umumlashtirilmagan.

Mazkur monografiyaning ilmiy yangiligi shundaki, unda biotexnik tizimlar strukturasi, ishlash prinsiplari va funksional imkoniyatlari tizimli integratsiya yondashuvi asosida yoritiladi. Biologik obyekt va texnik modul o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari modellashtirish va boshqaruv nazariyasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Shuningdek, zamonaviy intellektual texnologiyalarni biotexnik tizimlarga tatbiq etish imkoniyatlari muhandislik asosida asoslab beriladi.

Qo‘llanmaning yana bir muhim jihat — biotibbiyot muhandisligi yo‘nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun nazariy bilimlarni amaliy loyihalash ko‘nikmalari bilan uyg‘unlashtirishga qaratilganidir. Unda diagnostik, terapevtik va reabilitatsion tizimlarning real ishlash jarayonlari tahlil qilinib, ularni takomillashtirish yo‘nalishlari ko‘rsatib beriladi.

Shu jihatdan mazkur ish biotexnik tizimlarni ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan kompleks yondashuv asosida o‘rganishga qaratilganligi bilan ajralib turadi hamda sohada olib borilayotgan tadqiqotlarga metodologik hissa qo‘shadi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi va nazariy asoslari

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi, avvalo, biotibbiyot muhandisligi sohasidagi biotexnik tizimlarni loyihalash va ularni amaliyotga integratsiyalash bo‘yicha yangi yondashuvlar bilan belgilanadi. Hozirgi zamonda diagnostika qurilmalari, monitoring tizimlari, implantatsion apparatlar va reabilitatsion robot tizimlari tobora murakkablashib borayotgani tufayli, ularni samarali loyihalash va inson organizmi bilan xavfsiz o‘zaro ta‘sirini ta‘minlash dolzarb ilmiy masalaga aylanmoqda.

Tadqiqotning nazariy asoslari biologiya, tibbiyot, muhandislik, informatika va signalni qayta ishlash konsepsiyalariga tayangan. Xususan, tizimli yondashuv, adaptiv boshqaruv, modellashtirish metodologiyalari hamda intellektual tizimlarni tatbiq etish prinsiplari metodik poydevor sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, biologik signallarni o‘lchash, sensor va mikroprotsessorli boshqaruv tizimlari, tibbiy qurilmalarni ergonomik va xavfsiz loyihalash kabi masalalar tadqiqotning nazariy yo‘nalishini mustahkamlaydi.

Ilmiy yangilik quyidagi jihatlarda namoyon bo‘ladi:

1. Biotexnik tizimlarning funksional imkoniyatlari va loyihalash tamoyillari tizimli integratsiya yondashuvi asosida birlashtirildi. Bu talabalarga

tizimlarning biologik va texnik elementlari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni tushunish imkonini beradi.

2. Biotibbiyot muhandisligi yo'nalishida amaliy loyihalash va modellashtirish jarayonlarini optimallashtirish uchun yangi metodologik yondashuvlar ishlab chiqildi. Ular diagnostik, reabilitatsion va monitoring tizimlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan.
3. Tadqiqot sun'iy intellekt elementlarini biotexnik tizimlarga integratsiyalash imkoniyatlarini ilmiy jihatdan tahlil qilgan. Shu jumladan, adaptiv boshqaruv, avtomatik monitoring va shaxsiylashtirilgan davolash strategiyalarini yaratish mexanizmlari ishlab chiqildi.
4. Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida xavfsizlik, ishonchlilik va ergonomik talablarni hisobga olgan holda biotexnik tizimlarni loyihalash konsepti ishlab chiqildi. Bu o'quvchilarning amaliy ko'nikmalarini shakllantirishda va kelajakdagi kasbiy faoliyatda qo'llashga qulaylik yaratadi.

Shunday qilib, mazkur ish biotexnik tizimlarni ilmiy asosda o'rganish, ularni loyihalash tamoyillarini tizimli ravishda baholash va zamonaviy biotibbiyot amaliyotiga moslashtirish jihatidan ilmiy yangilikka ega. Shu bilan birga, u mamlakatimizdagi biotibbiyot muhandisligi ta'limi uchun nazariy va amaliy poydevor yaratadi hamda talabalarni kelajakdagi murakkab tibbiy texnologiyalarni samarali boshqarishga tayyorlaydi.

I-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNING NAZARIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH BOSQICHLARI

1.1-§. Biotexnik tizim asoslari va ularning mohiyati

1.1.1 Biotexnik tizimlarining tarixiy rivojlanishi

Biotexnik tizimlar insoniyatning sog‘liqni saqlash, hayot sifatini yaxshilash va biologik jarayonlarni chuqurroq anglashga bo‘lgan ehtiyoji natijasida shakllangan. Ularning paydo bo‘lishi birdaniga yuzaga kelgan jarayon emas, balki biologiya, fizika, tibbiyot va muhandislik fanlarining uzoq yillik evolyutsiyasi mahsulidir. Dastlab inson organizmidagi jarayonlarni o‘lchashga qaratilgan oddiy mexanik asboblari yaratilgan bo‘lsa, keyinchalik ular murakkab elektron va raqamli tizimlarga aylangan.

XVII–XVIII asrlarda fiziologiya fanining shakllanishi organizm faoliyatini ilmiy asosda o‘rganishga yo‘l ochdi. Qon aylanish tizimi, yurak faoliyati, nafas olish mexanizmlari kabi jarayonlarning ilmiy tavsifi paydo bo‘lishi bilan ularni o‘lchash zarurati tug‘ildi. XIX asrga kelib tibbiyotda ilk instrumental usullar paydo bo‘ldi: stetoskop, sfigmomanometr, termometr kabi qurilmalar biologik ko‘rsatkichlarni aniqlash imkonini berdi. Bu bosqich hali to‘liq biotexnik tizim darajasiga chiqmagan bo‘lsa-da, biologik obyekt va texnik vosita o‘rtasidagi o‘zaro aloqaning boshlanishi edi. XX asr boshlarida elektrotexnika va radiotexnika rivojlanishi tibbiyot sohasiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Elektr signallar yordamida yurak faoliyatini qayd etish imkonini bergan elektrokardiografiyaning paydo bo‘lishi biologik signallarni texnik qayd etishning yangi davrini boshlab berdi. Endilikda organizm ichida kechayotgan jarayonlar elektr impulslari ko‘rinishida qayd etilib, tahlil qilina boshlandi. Shu tariqa “biologik signal” tushunchasi shakllandi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda elektronika va avtomatika jadal rivojlandi. Bu esa tibbiyot texnikasining yangi bosqichga ko‘tarilishiga sabab bo‘ldi. Sun‘iy nafas oldirish apparatlari, yurak stimulyatorlari, defibrillyatorlar kabi qurilmalar ishlab chiqildi. Ular inson hayotini saqlab qolish uchun bevosita organizm bilan o‘zaro ta‘sirga kirishadigan tizimlar

edi. Aynan shu davrda biologik tizim va texnik qurilmaning bir butun funksional majmua sifatida ishlashi konsepsiyasi shakllandi.

Biotexnik tizimlar atamasi ilmiy muomalaga XX asrning ikkinchi yarmida kirib keldi. Bu davrda kibernetika, boshqaruv nazariyasi va tizimli yondashuv konsepsiyalari rivojlanib, tirik organizmni murakkab boshqariluvchi tizim sifatida talqin qilish boshlandi. Organizm va texnik qurilma o'rtasidagi axborot almashinuvi, teskari bog'lanish, adaptiv boshqaruv kabi tushunchalar biotexnik tizimlarning nazariy asosini yaratdi. Shunday qilib, biotexnik tizimlar fiziologik tadqiqotlardan boshlangan, elektrotexnika va avtomatika rivoji bilan mustahkamlangan hamda kibernetika yondashuvi asosida mustaqil ilmiy yo'nalishga aylangan. Ularning paydo bo'lishi inson organizmini chuqurroq o'rganish va uni texnik vositalar yordamida qo'llab-quvvatlash ehtiyoji bilan chambarchas bog'liqdir. Biotexnik tizimlarning mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida rivojlanishi asosan XX asrning o'rtalariga to'g'ri keladi. Aynan shu davrda dunyoning yirik ilmiy markazlarida tibbiyot va muhandislik fanlarini integratsiyalashgan holda o'qitish va tadqiq etish boshlandi. AQSH, Germaniya, Yaponiya va Rossiyada biotibbiyot muhandisligi laboratoriyalari tashkil etildi. AQSHda 1950–1960-yillarda universitetlar qoshida “Biomedical Engineering” dasturlari ochildi. Bu yerda shifokorlar va muhandislar hamkorlikda ishlay boshladilar. Natijada sun'iy yurak klapanlari, implantatsion eshitish apparatlari, protezlar va diagnostik monitoring tizimlari yaratildi. Biologik mos materiallar ishlab chiqilishi implantologiya sohasining rivojlanishiga turtki berdi. Yevropada, xususan Germaniyada, tibbiy texnika sanoat darajasida rivojlantirildi. Diagnostika uskunalari, ultratovush apparatlari, laboratoriya analizatorlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yildi. Bu qurilmalar nafaqat klinik amaliyotda, balki ilmiy tadqiqotlarda ham keng qo'llanildi. Biotexnik tizimlarning aniqligi va ishonchliligi oshdi. Yaponiyada esa robototexnika va mikroelektronika sohasidagi yutuqlar tibbiyot bilan integratsiyalashdi. Reabilitatsion robotlar, jarrohlik manipulyatorlari, aqlli protezlar ishlab chiqildi. Bu tizimlar inson harakatlarini takrorlash yoki qo'llab-quvvatlash imkonini berdi. Shu bilan birga,

miniaturallashtirilgan sensorlar va portativ monitoring qurilmalari yaratildi. Sobiq ittifoq hududida ham tibbiy kibernetika va biotexnika yo‘nalishlari rivojlandi. Ilmiy markazlarda biologik jarayonlarni modellashtirish, adaptiv boshqaruv tizimlarini ishlab chiqish, neyrofiziologik signallarni tahlil qilish bo‘yicha tadqiqotlar olib borildi. Bu ishlar nazariy asoslarni mustahkamladi. Shu tariqa biotexnik tizimlar turli mamlakatlarda mustaqil ravishda rivojlangan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi umumiy g‘oya — inson organizmi va texnik tizim o‘rtasida samarali, xavfsiz va boshqariladigan o‘zaro ta’sirni ta’minlash edi. Ilmiy markazlar tajribasi bu sohaning global xarakterga ega ekanligini ko‘rsatdi. XXI asrga kelib biotexnik tizimlar rivojlanishining yangi bosqichi boshlandi. Raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili va nanoelektronika bu sohani tubdan o‘zgartirdi. Endilikda biotexnik tizimlar nafaqat signalni qayd etadi, balki uni real vaqt rejimida tahlil qilib, mustaqil qaror qabul qilish imkoniyatiga ega bo‘ldi. Masofaviy monitoring tizimlari yurak urishi, qon bosimi, glyukoza miqdori kabi ko‘rsatkichlarni uzluksiz kuzatish imkonini bermoqda. Aqlli implantlar organizm holatiga mos ravishda ishlaydi. Reabilitatsion ekzoskeletlar bemor harakatini tiklashga yordam beradi. Bularning barchasi biotexnik tizimlarning integratsiyalashgan va adaptiv xususiyatini namoyon etadi. Sun‘iy intellekt algoritmlari diagnostik aniqlikni oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Tasvirlarni avtomatik tahlil qilish, kasalliklarni erta aniqlash, individual davolash strategiyalarini shakllantirish imkoniyati paydo bo‘ldi. Bu esa biotibbiyot muhandisligi sohasini yanada kengaytirdi. Shuningdek, simsiz aloqa va IoT texnologiyalari tibbiy qurilmalarni yagona axborot tarmog‘iga birlashtirdi. Natijada raqamli sog‘liqni saqlash ekotizimi shakllanmoqda. Bu tizimda bemor, shifokor va texnik qurilma o‘rtasidagi axborot almashinuvi tez va uzluksiz amalga oshadi.

1.1.2 Biotibbiyot muhandisligi va biotexnik tizimlarning mohiyati.

Biotexnik tizim – bu tirik organizm (yoki uning fiziologik jarayonlari) bilan texnik qurilma o‘rtasidagi o‘zaro bog‘langan, boshqariladigan va maqsadga yo‘naltirilgan tizimdir. Bunday tizimlarda inson yoki biologik obyekt markaziy

element sifatida ishtirok etadi. Texnik qism esa nazorat qilish, o'lchash, qayta ishlash yoki boshqarish funksiyalarini bajaradi. Biotexnik tizimlarning asosiy maqsadi – biologik jarayonlarni kuzatish, tahlil qilish, qo'llab-quvvatlash yoki tiklashdir. Masalan, yurak ritmini nazorat qiluvchi qurilmalar, sun'iy nafas oldirish apparatlari yoki protez tizimlari shular jumlasidandir. Bunday tizimlarning o'ziga xosligi shundaki, ular oddiy texnik tizimlardan farqli ravishda tirik organizmning o'zgaruvchan, individual va murakkab xususiyatlarini hisobga olishi kerak. Inson organizmi doimiy ravishda tashqi va ichki omillar ta'sirida o'zgaradi. Shu sababli biotexnik tizimlar moslashuvchan, xavfsiz va ishonchli bo'lishi zarur.

Biotibbiyot muhandisligi sohasining paydo bo'lishi insoniyat tarixidagi tibbiyot va muhandislik fanlarining uyg'unlashuvi bilan chambarchas bog'liqdir. Inson salomatligini saqlash, murakkab patologik jarayonlarni davolash va diagnostika qilishning samarali vositalarini yaratish ehtiyoji bu ilmiy yo'nalishning paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Boshlang'ich davrlarda tibbiyot fanida organizm faoliyatini kuzatish va o'lchash asosan oddiy mexanik asboblardan orqali amalga oshirilgan: stetoskop, termometr va qon bosimini o'lchash vositalari. Bu qurilmalar insonning biologik ko'rsatkichlarini aniqlashga xizmat qilgan bo'lsa-da, ular murakkab tizimlar sifatida ishlamagan. XX asr boshlarida fizika va elektrotexnika fanlarining rivojlanishi tibbiyot amaliyotini tubdan o'zgartirdi. Elektrokardiografiya, elektromyografiya va boshqa elektron diagnostik qurilmalar paydo bo'ldi, bu esa organizm faoliyatini elektr signallari orqali qayd etishga imkon yaratdi. Shu tariqa biologik signal tushunchasi shakllandi va ularni texnik vositalar bilan boshqarish imkoniyati paydo bo'ldi. Nazariy jihatdan biotibbiyot muhandisligi kibernetika, boshqaruv nazariyasi va tizimli yondashuv konsepsiyalariga tayangan. Organizmni murakkab boshqariladigan tizim sifatida talqin qilish, signallarni qayta ishlash, adaptiv boshqaruv mexanizmlarini yaratish va inson organizmi bilan texnik qurilmalarning integratsiyalashgan o'zaro ta'sirini o'rganish ushbu ilmiy yo'nalishning poydevorini tashkil etdi. Shu bilan birga, biologik tizim va texnik modul o'rtasidagi interaktiv bog'lanish konsepsiyasi, qayta aloqa va real vaqt

rejimida boshqaruv biotibbiyot muhandisligining nazariy asosini mustahkamladi. Bundan tashqari, bu soha tibbiyot amaliyoti va ilmiy tadqiqotlarni birlashtirishga xizmat qiladi. Biotibbiyot muhandisligi mutaxassislari diagnostik qurilmalarni ishlab chiqish, implantatsion tizimlarni loyihalash, reabilitatsion robotlar va monitoring tizimlarini yaratishda nazariy bilim va amaliy ko'nikmalarni uyg'unlashtiradilar. Shu tariqa, ilmiy nazariya va amaliyot o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ushbu sohaning mohiyatini tashkil qiladi.

Biotexnik tizimlar — bu biologik obyekt bilan texnik qurilmaning o'zaro bog'langan va boshqariladigan majmuasi bo'lib, ular inson hayotini saqlash, kasalliklarni aniqlash va davolashda muhim rol o'ynaydi. Ularning mohiyati shundaki, ular biologik jarayonlarni o'lchash, qayta ishlash va boshqarish orqali organizm bilan integratsiyalashgan tarzda ishlaydi. Bunday tizimlar klinik va laboratoriya amaliyotlarida qo'llanilib, murakkab biologik parametrlarni aniqlik bilan kuzatishga imkon beradi. Masalan, yurak ritmini monitoring qilish tizimi faqat signalni qayd etmaydi, balki uni real vaqt rejimida tahlil qiladi, patologik o'zgarishlarni aniqlaydi va zarur bo'lsa shifokorga ogohlantirish beradi. Shuningdek, reabilitatsion robotlar bemor harakatini tiklashda har bir harakatni aniq hisoblab chiqadi va zarur kuchni yetkazadi, bu esa texnik qurilmaning biologik tizim bilan mukammal integratsiyasini namoyon qiladi. Biotexnik tizimlarning funksional imkoniyatlari ko'p qirrali: diagnostika, monitoring, davolash, reabilitatsiya va ilmiy tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Diagnostik tizimlar yurak, nafas, qon va boshqa hayotiy ko'rsatkichlarni aniqlash imkonini beradi; monitoring tizimlari esa ularni uzluksiz kuzatib, real vaqt rejimida tahlil qiladi. Reabilitatsion tizimlar bemorlarning fiziologik imkoniyatlarini tiklashga yordam beradi, implantatsion qurilmalar esa organizmning funksiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. Biotexnik tizimlarning yana bir jihati — ularning adaptiv xususiyati. Ular organizmdan kelayotgan signal va sharoitga mos ravishda o'z ishlash parametrlarini sozlaydi. Bu esa inson hayotini samarali qo'llab-quvvatlash va xavfsiz boshqaruvni ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, biotexnik tizimlar nafaqat texnika, balki biologiya, tibbiyot va

informatikaning integratsiyasini namoyon qiladi. Zamonaviy davrda biotibbiyot muhandisligi va biotexnik tizimlar sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, nanoelektronika va katta ma'lumotlar tahlili yordamida rivojlanmoqda. Raqamli monitoring tizimlari yurak urishi, qon bosimi, glyukoza miqdori kabi ko'rsatkichlarni uzluksiz kuzatadi. Aqlli implantlar organizm holatiga moslashadi, reabilitatsion robotlar esa bemor harakatini tiklash va qo'llab-quvvatlashda yuqori aniqlik ko'rsatadi. Sun'iy intellekt algoritmlari tibbiy diagnostikani sezilarli darajada takomillashtirdi. Masalan, tasvirlarni avtomatik tahlil qilish, patologik o'zgarishlarni erta aniqlash, individual davolash rejalarini ishlab chiqish imkoniyati yaratildi. Shu bilan birga, IoT va simsiz tibbiy qurilmalar integratsiyasi bemor, shifokor va texnik qurilmalar o'rtasida uzluksiz axborot almashuvini ta'minlaydi. Kelajakda biotexnik tizimlar biologik va texnik tizimlarning yanada mukammal integratsiyasiga, nano va mikrotexnologiyalar, neyrotexnologiyalar va intellektual boshqaruv vositalariga asoslanadi. Shu tariqa, biotibbiyot muhandisligi sohasi inson hayotini saqlash, sog'liqni yaxshilash va kasalliklarni oldini olishga xizmat qiladigan murakkab, integratsiyalashgan va adaptiv tizimlarni yaratish asosiga aylanadi.

1.2 - §. Biotexnik tizimlarning tasnifi va qo'llanilish sohalari

1.2.1. Biotexnik tizimlarning tasnifi va turlari

Biotexnik tizimlar inson salomatligini saqlash, kasalliklarni aniqlash va davolash jarayonlarini texnik vositalar yordamida samarali amalga oshirishga qaratilgan integratsiyalashgan tizimlar hisoblanadi. Ular biologik va texnik komponentlarning o'zaro ta'sirini o'zida jamlagan murakkab konstruktsiyalar bo'lib, inson organizmining fiziologik jarayonlarini nazorat qilish va optimallashtirishga xizmat qiladi. Bu tizimlar nafaqat tibbiyot amaliyotida, balki ilmiy tadqiqotlarda, reabilitatsiya va monitoring jarayonlarida ham keng qo'llaniladi.

Biotexnik tizimlarning nazariy asoslari bir necha fanlar kesishmasida shakllangan. Jumladan, biologiya va fiziologiya inson tanasining funksiyalarini tushunishga xizmat qilsa, elektronika va elektrotexnika o'lovlar, signalni qayta ishlash va qurilmalarni boshqarish mexanizmlarini ta'minlaydi. Shu bilan birga, informatika va dasturlash tizimlar o'rtasidagi ma'lumotlarni integratsiyalash, sun'iy intellekt va algoritmik tahlil yordamida tibbiy qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Biotexnik tizimlar birinchi navbatda inson hayotiga bevosita ta'sir qiluvchi tizimlar sifatida shakllangan. Masalan, yurak ritmini boshqarish uchun yaratilgan implantatsion qurilmalar yoki diabetik bemorlar uchun glyukoza monitoring tizimlari o'zlarining murakkab mexanik, elektron va biologik komponentlari orqali bemorning fiziologik holatini real vaqt rejimida nazorat qiladi. Shu nuqtai nazardan, biotexnik tizimlarni tushunish va ularni to'g'ri loyihalash uchun biologik jarayonlar, texnik vositalar va ularning o'zaro integratsiyasini chuqur tahlil qilish zarurati mavjud.

Ushbu tizimlarning mohiyati shundaki, ular organizmdan keladigan signallarni qabul qiladi, qayta ishlaydi va javob mexanizmini ishlab chiqadi. Bu javob mexanizmi nafaqat biologik jarayonlarni qo'llab-quvvatlaydi, balki bemorning hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladi. Shu bois biotexnik tizimlarni loyihalashda murakkablik darajasi, tizimning funksional maqsadi va integratsiyalashgan komponentlarning o'zaro aloqasi asosiy ahamiyatga ega.

Nazariy nuqtai nazardan, biotexnik tizimlar tizimli yondashuv, konstruktivizm va adaptiv boshqaruv konsepsiyalariga tayangan holda rivojlanadi. Tizimlarni loyihalashda biologik jarayonlarni aniq modellashtirish, texnik vositalarning parametrlarini optimallashtirish va foydalanuvchi xavfsizligini ta'minlash kabi jihatlar muhim hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu tizimlar inson organizmi bilan moslashgan, murakkab va real vaqt rejimida ishlay oladigan adaptiv tizimlar sifatida shakllantiriladi.

Biotexnik tizimlar o'z funksiyalariga qarab bir necha asosiy guruhlarga bo'linadi. Eng keng tarqalgan tasnif quyidagi toifalarni o'z ichiga oladi: diagnostik, terapevtik, reabilitatsion, monitoring va implantatsion tizimlar. Har bir tur tizimning maqsadi, ishlash prinsipi va bemorga ta'sir doirasi bilan ajralib turadi.

Diagnostik tizimlar organizmning fiziologik jarayonlarini o'lchash va patologik o'zgarishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, elektrokardiografiya (EKG), elektromyografiya (EMG), rentgen, ultratovush va magnit-rezonans tomografiya (MRT) qurilmalari bemorning ichki organlar faoliyatini aniq ko'rsatadi. Ushbu tizimlar yordamida shifokorlar kasallikni erta bosqichda aniqlash, bemorning holatini nazorat qilish va davolash strategiyasini belgilash imkoniga ega bo'ladi.

1.2.1.1 – rasm. Diagnostik tizim

Terapevtik tizimlar bemor organizmini davolash jarayonida to'g'ridan-to'g'ri ishlatiladi. Masalan, infuzion nasoslar, yurak stimulyatorlari, diabetik insulinni yetkazib berish tizimlari bemorning hayotiy ko'rsatkichlarini barqarorlashtirishga xizmat qiladi. Bu tizimlar biologik jarayonlarni nazorat qiluvchi va kerakli javob mexanizmini ishlab chiquvchi vositalardan tashkil topgan.

Reabilitatsion tizimlar bemor harakatini tiklash, mushak va nerv tizimining faoliyatini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan. Masalan, egzoskeletlar, protezlar va

robotlashtirilgan reabilitatsion qurilmalar bemor harakatini aniq hisoblab chiqadi va zarur kuchni yetkazadi. Shu bilan birga, bu tizimlar organizm bilan integratsiyalashgan holda ishlaydi va bemorning tiklanish jarayonini tezlashtiradi.

1.2.1.2 – rasm. Terepevtik va reabilitatsion tizim

Monitoring tizimlar bemor holatini real vaqt rejimida kuzatishga xizmat qiladi. Glukoza monitorlari, yurak urishi kuzatuvchi qurilmalar, qon bosimi sensori kabi tizimlar uzluksiz signal oladi, ma'lumotni qayta ishlaydi va shifokor yoki bemorga real vaqt rejimida xabar beradi.

1.2.1.3 – rasm. Monitoring tizim

Implantatsion tizimlar esa organizm ichiga joylashtiriladigan qurilmalar bo‘lib, yurak stimulyatori, sun‘iy quloq, sun‘iy yurak kabi vositalarni o‘z ichiga oladi. Bu tizimlar bemorning fiziologik holatini barqarorlashtiradi, funktsiyalarini qo‘llab-quvvatlaydi va hayot sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

1.2.1.4 – rasm. Implantatsion tizim

Biotexnik tizimlarni murakkablik darajasi va integratsiya darajasiga qarab ham tasniflash mumkin. Oddiy tizimlar — bu faqat bitta vazifani bajaruvchi va minimal biologik interaktiv elementlarga ega qurilmalar. Masalan, termometr, oddiy yurak urishini kuzatuvchi qurilmalar yoki qon bosimi o‘lchash apparatlari oddiy tizimlarga kiradi.

Murakkab tizimlar esa bir nechta vazifani birlashtirgan va biologik hamda texnik komponentlarning o‘zaro bog‘liqligini talab qiladigan qurilmalardir. Masalan, yurak stimulyatori va glyukoza monitoring tizimlari o‘z ichiga signallarni qabul qilish, qayta ishlash va avtomatik javob mexanizmini ishlab chiqishni oladi. Bunday tizimlar yuqori darajada sinxronlashtirilgan bo‘lib, bemorning fiziologik holatini doimiy nazorat qiladi.

Adaptiv tizimlar eng murakkab hisoblanadi. Ular organizm holatiga moslashadi, signal tahlil qiladi va avtomatik ravishda o‘z parametrlarini sozlaydi.

Masalan, sun'iy yurak yoki aqlli insulin nasoslari bemor fiziologiyasiga moslashib, kerakli miqdorda stimulyatsiya yoki insulin yetkazib beradi. Shu bilan birga, bunday tizimlar ko'pincha sun'iy intellekt va algoritmik tahlil vositalariga tayangan bo'ladi.

Integratsiya darajasi bo'yicha tizimlar, shuningdek, boshqa tibbiy qurilmalar yoki elektron sog'liq monitoring tizimlari bilan bog'lanishi mumkin. Masalan, implantatsion qurilma va mobil ilova orqali ma'lumot almashish, tahlil va shifokor bilan masofaviy kuzatuv tizimlari murakkab va integratsiyalashgan tizimlarga misol bo'la oladi.

Biotexnik tizimlarning amaliy ahamiyati keng. Ular bemorlarni erta diagnostika qilish, davolash samaradorligini oshirish, reabilitatsiya jarayonini tezlashtirish va monitoringni uzluksiz amalga oshirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tizimlar tadqiqot va ilmiy ishlanmalar uchun laboratoriya ma'lumotlarini aniq va tezkor olishga xizmat qiladi.

Kelajakda biotexnik tizimlar sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, IoT (Internet of Things) va telemeditsina texnologiyalari bilan yanada rivojlanadi. Aqlli implantlar, adaptiv reabilitatsion robotlar, individualizatsiyalashgan monitoring tizimlari va masofaviy diagnostika platformalari bemorlar va tibbiyot xodimlari uchun samarali vositalarga aylanadi.

Bundan tashqari, biotexnik tizimlar sport, ekologiya, laboratoriya tadqiqotlari va genetik tahlillar kabi tibbiyotdan tashqari sohalarda ham qo'llanilmoqda. Masalan, sportchilar harakatini kuzatish, laboratoriyada biologik signallarni tahlil qilish yoki atrof-muhit monitoringi tizimlari biologik va texnik komponentlar integratsiyasiga tayangan holda ishlaydi.

Shunday qilib, biotexnik tizimlarning tasnifi va turlari nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham tibbiyot va biotibbiyot muhandisligi uchun asosiy poydevor hisoblanadi. Bu tizimlar inson hayotini saqlash va sog'liqni yaxshilash yo'nalishidagi barcha innovatsion yondashuvlarning markazida turadi.

1.2.2. Sog'liqni saqlash va tibbiyot sohasida biotexnik tizimlarning qo'llanilishi

Bemor monitoringida biotexnik tizimlarning roli. Bemor monitoringi — tibbiyot sohasida bemorning hayotiy ko'rsatkichlarini doimiy ravishda kuzatish va tahlil qilish jarayonidir. Bu jarayonning samaradorligi biotexnik tizimlarning rivojlanishi bilan sezilarli darajada oshdi. Zamonaviy monitoring tizimlari nafaqat bemorning fiziologik holatini aniqlaydi, balki real vaqt rejimida ma'lumotlarni qayta ishlash, tahlil qilish va zarur ogohlantirishlar berish imkonini yaratadi.

Masalan, yurak urishini kuzatuvchi tizimlar (EKG monitoring) yurakning elektr faoliyatini doimiy qayd qiladi. Ushbu tizimlar faqat signalni yozib qolmay, balki uning normal diapazonidan chiqish hollari aniqlanganda shifokor yoki bemorga ogohlantirish yuboradi. Shu bilan birga, glukoza monitoring tizimlari diabetik bemorlar uchun kritik ahamiyatga ega, chunki ular qonda glyukoza miqdorini doimiy ravishda kuzatib, insulin dozasini moslashtirishga yordam beradi.

Monitoring tizimlari shuningdek, intensiv terapiya bo'limlarida keng qo'llanadi. Masalan, nafas, qon bosimi, kislorod qoni miqdori va boshqa ko'rsatkichlar uzluksiz nazorat qilinadi. Bu esa shifokor va hamshira xodimlariga bemorning holatidagi eng kichik o'zgarishlarni ham aniqlash imkonini beradi. Tizimlar signalni qayta ishlash, ma'lumotlarni bulut bazasiga jo'natish va vizualizatsiya qilish funksiyalarini ham bajaradi.

Yaqin yillarda IoT (Internet of Things) texnologiyalari va sun'iy intellekt algoritmlari monitoring tizimlarini yanada samarali qildi. Aqlli sensörlar bemorning holatini uzluksiz kuzatadi, AI algoritmlari esa olingan ma'lumotlarni tahlil qilib, mumkin bo'lgan patologik holatlar yoki favqulodda vaziyatlarni oldindan aniqlaydi. Shu tarzda, monitoring tizimlari nafaqat hayotiy ko'rsatkichlarni nazorat qiladi, balki tibbiy qarorlarni tez va aniqlik bilan qabul qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari, masofaviy monitoring tizimlari bemor va shifokor orasidagi geografik masofani yo‘q qiladi. Masalan, masofaviy yurak yoki glukoza monitorlari bemorning uyida ishlaydi va ma’lumotlarni tahlil qilgan holda shifokorga uzatadi. Bu tizimlar, ayniqsa, uzoq hududlarda yashovchi bemorlar uchun hayotiy ahamiyatga ega. Shu tariqa, bemor monitoringi biotexnik tizimlar yordamida nafaqat kasalliklarni erta aniqlash, balki ularni samarali nazorat qilish va profilaktika qilish imkonini yaratadi.

Monitoring tizimlarining afzalligi shundaki, ular inson resursini tejaydi, tezkor va aniq tibbiy qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Shu bilan birga, bu tizimlar tibbiyot amaliyotida raqamli transformatsiyani ta’minlaydi, bemor ma’lumotlarini markazlashtirilgan tarzda boshqarish va statistik tahlil qilish imkonini yaratadi. Shu sababli, bemor monitoringi biotexnik tizimlarning tibbiyot sohasidagi eng asosiy qo‘llanilish yo‘nalishlaridan biri sifatida ajralib turadi.

Jarrohlik va protezlashda biotexnik tizimlar. Biotexnik tizimlar jarrohlik va protezlash sohasida inson salomatligini saqlash, jarrohlik amaliyotlarini xavfsiz va samarali bajarish hamda bemorning hayot sifatini yaxshilashda hal qiluvchi vosita hisoblanadi. Ushbu tizimlar an’anaviy jarrohlik metodlarini texnologik innovatsiyalar bilan integratsiyalash orqali murakkab operatsiyalarni osonlashtiradi va jarrohlik xatoliklarining oldini oladi. Jarrohlik biotexnik tizimlarning qo‘llanilishida birinchi navbatda diagnostika, jarrohlik rejalashtirish, real vaqt monitoringi, robotlashtirilgan jarrohlik amaliyotlari va postoperatsion nazorat funksiyalari muhim ahamiyatga ega.

Avvalo, biotexnik tizimlar jarrohlik rejalashtirish jarayonida 3D modellashtirish va simulyatsiya imkoniyatlarini taqdim etadi. Misol uchun, bemorning organlari yoki tizimlari aniq tomografik yoki MRI ma’lumotlar asosida raqamli modelga aylantiriladi. Ushbu model jarrohga murakkab operatsiya bosqichlarini oldindan rejalashtirish, xavfli hududlarni aniqlash va jarrohlik strategiyasini optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli modellar

jarrohlik mashg'ulotlari va amaliyotini simulyatsiya qilish uchun ham ishlatiladi, bu esa yosh jarrohlarning malakasini oshirishga yordam beradi.

Robotlashtirilgan jarrohlik tizimlari esa inson qo'li bilan amalga oshiriladigan amaliyotlarni yuqori aniqlik va barqarorlik bilan bajarishga xizmat qiladi. Masalan, **Da Vinci** kabi robot jarrohlik tizimlari minimal invaziv operatsiyalarni amalga oshirishda keng qo'llanadi. Bunday tizimlar jarrohning qo'llarini robot manipulyatorlariga uzatadi, harakatlarni mikron darajasida boshqaradi va bemorning jarrohlik travmalarini kamaytiradi. Shu bilan birga, tizimlar real vaqt rejimida video va sensor ma'lumotlarni taqdim etadi, bu esa operatsiya jarayonida tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi.

Protezlash sohasida biotexnik tizimlarning roli shuningdek katta ahamiyatga ega. Zamonaviy protezlar nafaqat mexanik qo'llar yoki oyoqlarni almashtirish bilan cheklanmay, balki bemorning mushak signallarini qabul qilib, tabiiy harakatlarni amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, elektromyografik sensorlar yordamida bemorning mushaklaridagi elektr impulslari protezning harakatini boshqaradi. Shu tariqa, bemor protezni tabiiy qo'l yoki oyoq kabi boshqarishi mumkin bo'ladi. Bu texnologiya ayniqsa yuqori darajadagi jarohat olgan bemorlar va amputatsiya qilingan shaxslar uchun hayot sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Shuningdek, biotexnik tizimlar postoperatsion rehabilitatsiyada ham qo'llaniladi. Masalan, rehabilitatsion robotlar va egzoskeletlar bemorning harakatini tiklash, mushak va nerv tizimlarini faollashtirishga xizmat qiladi. Bu tizimlar bemorning harakat qobiliyatini analiz qiladi, zarur kuchni ta'minlaydi va tiklanish jarayonini individual xususiyatlarga moslashtiradi. Shu bilan birga, tizimlar ma'lumotlarni qayd qilib boradi, shifokorga bemorning tiklanish sur'atini kuzatish imkonini beradi.

Biotexnik tizimlar yordamida jarrohlik va protezlash amaliyotlari ham xavfsizlik, ham samaradorlik jihatidan yuqori darajaga ko'tarildi. Masalan,

implantatsion qurilmalar orqali yurak ritmini barqarorlashtirish, sun'iy suyak va bo'g'imlar bilan harakat qobiliyatini tiklash kabi murakkab funksiyalar amalga oshiriladi. Shu bilan birga, yangi texnologiyalar, jumladan, 3D printerlar orqali individual protezlar yaratish va biokompatibil materiallardan foydalanish imkonini beradi.

Kelajakda jarrohlik va protezlash sohasida biotexnik tizimlar sun'iy intellekt, IoT, katta ma'lumotlar va masofaviy monitoring imkoniyatlari bilan yanada rivojlanadi. Masalan, aqlli robotlar operatsiya davomida jarrohga yordam beradi, real vaqt rejimida parametrlarni sozlaydi va harakatlarni optimallashtiradi. Shu bilan birga, individualizatsiyalashgan protezlar bemorning fiziologik holatiga mos keladigan harakat va kuch parametrlarini avtomatik sozlaydi.

Natijada, biotexnik tizimlarning jarrohlik va protezlash sohasidagi qo'llanilishi bemor xavfsizligi, operatsiya aniqligi, rehabilitatsiya samaradorligi va hayot sifatini sezilarli darajada oshirishga xizmat qiladi. Ushbu tizimlar tibbiyot amaliyotining raqamli transformatsiyasi va innovatsion rivojlanishining markazida turadi, bu esa bemorlar va tibbiyot xodimlari uchun yangi imkoniyatlar ochadi.

Reabilitatsiya va kasalliklarni erta aniqlashda biotexnik tizimlar. Biotexnik tizimlarning tibbiyotdagi eng muhim qo'llanilish sohalaridan biri – rehabilitatsiya jarayonini qo'llab-quvvatlash va kasalliklarni erta aniqlash. Bu tizimlar bemorlarni tiklash jarayonini tezlashtirish, murakkab patologiyalarni vaqtida aniqlash va kasallikning og'irlashishining oldini olishga xizmat qiladi. Rehabilitatsiya va erta diagnostika biotexnik tizimlar yordamida nafaqat samarali, balki individualizatsiyalashgan va bemor ehtiyojlariga moslashgan bo'ladi.

Reabilitatsiya sohasida biotexnik tizimlar fiziologik va motor faoliyatni tiklashda muhim rol o'ynaydi. Masalan, egzoskeletlar, robotlashtirilgan harakat qurilmalari va adaptiv protezlar bemorning harakat qobiliyatini tiklashga xizmat qiladi. Ushbu tizimlar mushak va nerv tizimi signallarini tahlil qiladi, bemorning

harakatini optimallashtiradi va zarur kuchni yetkazadi. Shu tariqa, bemor harakat jarayonida o'zini xavfsiz his qiladi va tiklanish sur'ati sezilarli darajada oshadi.

Aqlli rehabilitatsion tizimlar shuningdek, bemorning individual xususiyatlariga moslashadi. Masalan, mushak kuchi, bo'g'im burchagi va harakat tezligi real vaqt rejimida tahlil qilinadi va tizim avtomatik ravishda parametrlarni sozlaydi. Shu bilan birga, tizimlar ma'lumotlarni qayd qilib boradi, bu esa shifokor va rehabilitatsiya mutaxassislariga bemorning tiklanish sur'atini baholash, davolash strategiyasini yangilash va individual rehabilitatsiya dasturini tuzish imkonini beradi.

Kasalliklarni erta aniqlashda biotexnik tizimlarning roli juda katta. Masalan, yurak va qon-tomir kasalliklarini aniqlash uchun yaratilgan biotexnik qurilmalar bemorning yurak ritmini doimiy kuzatadi va patologik o'zgarishlarni real vaqt rejimida aniqlaydi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt algoritmlari orqali olingan ma'lumotlar tahlil qilinadi va bemorning sog'lig'i haqida prognozlar tuziladi. Bu esa shifokorlarga davolashni boshlash, profilaktik choralar ko'rish va kasallikning og'irlashishini oldini olish imkonini beradi.

Shuningdek, diabet, gipertoniya va boshqa surunkali kasalliklarni kuzatish uchun biotexnik monitoring tizimlari ishlatiladi. Masalan, glukoza sensorlari va aqlli insulin nasoslari bemorning qonda glyukoza miqdorini doimiy nazorat qiladi va parametrlarni avtomatik sozlaydi. Bu nafaqat bemorning hayot sifatini yaxshilaydi, balki kasallikning og'irlashish ehtimolini kamaytiradi.

Biotexnik tizimlarning rehabilitatsiya va erta diagnostika sohasidagi yana bir afzalligi – masofaviy foydalanish imkoniyati. Masofaviy monitoring va telemeditsina platformalari bemorning uyida ishlaydi va shifokor yoki rehabilitatsiya mutaxassisi bilan real vaqt rejimida bog'lanish imkonini beradi. Shu tariqa, bemor uzoq hududlarda bo'lsa ham, malakali tibbiy nazorat va maslahat oladi.

Kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan, biotexnik tizimlar adaptiv algoritmlar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar tahlili bilan yanada rivojlanadi. Masalan, AI

modullari bemorning tiklanish jarayonini individual xususiyatlariga moslashgan tarzda boshqaradi, patologik o'zgarishlarni oldindan prognoz qiladi va reabilitatsiya dasturini avtomatik optimallashtiradi. Shu bilan birga, integratsiyalashgan tizimlar bir nechta monitoring qurilmalarini va reabilitatsion robotlarni bir tizimga birlashtiradi, bu esa tibbiyot xodimlariga ko'p parametrlarni bir joyda tahlil qilish imkonini yaratadi.

Shunday qilib, biotexnik tizimlar reabilitatsiya va kasalliklarni erta aniqlashda bemor xavfsizligi, tiklanish sur'ati va kasalliklarning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi. Ularning amaliy qo'llanilishi tibbiyotning innovatsion rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi, bemorlar va tibbiyot mutaxassislariga yuqori samaradorlik va xavfsizlikni ta'minlaydi.

Jarrohlik va reabilitatsiyada biotexnik tizimlarning integratsiyalashgan ishlash mexanizmlari. Biotexnik tizimlarning tibbiyot sohasidagi eng innovatsion yo'nalishlaridan biri — jarrohlik va reabilitatsiya jarayonida ularning integratsiyalashgan ishlash mexanizmlaridir. Bu jarayon nafaqat individual tizimlarning ishlashini anglatadi, balki bir nechta qurilmalar, sensorlar, dasturiy ta'minot va sun'iy intellekt modullarini birlashtirish orqali bemorning holatini kompleks tarzda nazorat qilishni o'z ichiga oladi. Integratsiyalashgan tizimlar jarrohlik amaliyotini yanada aniqlik va xavfsizlik bilan bajarish, reabilitatsiyani optimallashtirish va tiklanish jarayonini tezlashtirish imkonini yaratadi.

Jarrohlik sohasida integratsiyalashgan biotexnik tizimlar bir necha asosiy komponentlardan iborat: diagnostika va tahlil modullari, real vaqt monitoringi, robotlashtirilgan manipulyatorlar, vizualizatsiya va simulyatsiya tizimlari. Misol uchun, murakkab yurak operatsiyalari oldidan bemorning yuragi va qon tomir tizimi 3D modellashtirish orqali raqamli modelga aylantiriladi. Ushbu model nafaqat operatsiya strategiyasini rejalashtirish, balki robot manipulyatorlari orqali amaliyot paytida harakatlarni boshqarish imkonini beradi. Shu bilan birga, real vaqt

monitoring tizimlari bemorning hayotiy ko'rsatkichlarini kuzatib, operatsiya davomida xavfsizlikni ta'minlaydi.

Integratsiyalashgan tizimlar jarrohga faqat fizik harakatlarni bajarishda yordam bermaydi, balki qaror qabul qilish jarayonini ham optimallashtiradi. Masalan, sun'iy intellekt modullari bemorning diagnostik ma'lumotlarini tahlil qilib, mumkin bo'lgan patologik holatlarni oldindan aniqlaydi va jarrohga ogohlantirish yuboradi. Bu esa murakkab jarrohlik amaliyotlarida xatoliklarni kamaytirish, bemor xavfsizligini oshirish va operatsiya vaqtini qisqartirish imkonini beradi.

Reabilitatsiya jarayonida integratsiyalashgan tizimlar bemorning motor va fiziologik faoliyatini kuzatadi, individual reabilitatsiya dasturlarini shakllantiradi va ularni avtomatik sozlaydi. Masalan, egzoskeletlar va adaptiv robotlar bemorning mushaklar va bo'g'imlarini real vaqt rejimida analiz qiladi va tiklanish jarayonida zarur kuchni ta'minlaydi. Shu bilan birga, tizimlar ma'lumotlarni yig'ib, shifokor yoki reabilitatsiya mutaxassisiga tiklanish sur'atini tahlil qilish imkonini beradi.

Integratsiyalashgan tizimlarning yana bir muhim jihati — masofaviy va bulutga asoslangan monitoring imkoniyati. Bemor uydagi qurilmalardan ma'lumot yuboradi va shifokor yoki reabilitatsiya mutaxassisi uni real vaqt rejimida kuzatadi. Shu tarzda, geografik cheklovlar bekor qilinadi va bemor masofada bo'lsa ham yuqori sifatli tibbiy xizmat oladi. Bu ayniqsa uzoq hududlarda yashovchi bemorlar va yuqori xavfli jarrohlik operatsiyalarida muhim ahamiyatga ega.

Bundan tashqari, integratsiyalashgan tizimlar ma'lumotlarni markazlashtirilgan tarzda boshqaradi. Turli sensorlar, diagnostika qurilmalari va reabilitatsiya robotlaridan olingan ma'lumotlar birlashtirilib, yagona platformada tahlil qilinadi. Shu orqali bemorning holati bo'yicha kompleks baholashlar qilinadi va individual qarorlar qabul qilinadi. Bu nafaqat bemor xavfsizligini oshiradi, balki tibbiyot xodimlari ishini ham soddalashtiradi.

Kelajakda biotexnik tizimlarning integratsiyalashgan ishlash mexanizmlari sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va aqlli sensorlar bilan yanada rivojlanadi. Masalan, adaptiv tizimlar bemorning individual ehtiyojlariga moslashadi, tiklanish jarayonini prognoz qiladi va rehabilitatsiya dasturini avtomatik optimallashtiradi. Shu bilan birga, tizimlar murakkab jarrohlik operatsiyalarini simulyatsiya qiladi, bemor xavfsizligini oshiradi va jarrohlik xatoliklarini minimallashtiradi.

Shunday qilib, integratsiyalashgan biotexnik tizimlar jarrohlik va rehabilitatsiya jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqadi. Ular bemor xavfsizligini ta'minlash, tiklanish sur'atini oshirish, individualizatsiyalashgan davolash dasturlarini yaratish va tibbiyot amaliyotini samarali boshqarishda markaziy vosita hisoblanadi. Ushbu tizimlar tibbiyotning raqamli transformatsiyasi va innovatsion rivojlanishining ajralmas qismi sifatida bemor va tibbiyot xodimlariga yangi imkoniyatlar ochadi.

Biotexnik tizimlarning sog'liqni saqlashdagi kelajak istiqbollari va innovatsiyalari. Sog'liqni saqlash sohasida biotexnik tizimlar tobora murakkablashib, yangi texnologik innovatsiyalar bilan boyitilmoqda. Bugungi kunda ushbu tizimlar jarrohlik, rehabilitatsiya, diagnostika, monitoring va protezlashda yuqori samaradorlikka erishgan bo'lsa-da, kelajakda ular raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va masofaviy texnologiyalar bilan yanada rivojlanadi. Biotexnik tizimlarning kelajagi nafaqat texnologik yangiliklar bilan bog'liq, balki ularning tibbiyot amaliyotiga, bemor xavfsizligiga va sog'liqni saqlash tizimining samaradorligiga ta'sirini ham oshiradi.

Avvalo, sun'iy intellekt (AI) integratsiyasi biotexnik tizimlarni yangi darajaga olib chiqadi. Masalan, adaptiv o'qituvchi tizimlar va diagnostika modullari bemorning individual xususiyatlarini tahlil qiladi va real vaqt rejimida moslashtirilgan tavsiyalar beradi. AI algoritmlari kasalliklarni erta aniqlashda, jarrohlik amaliyotlarini rejalashtirishda va rehabilitatsiya jarayonini optimallashtirishda asosiy vosita sifatida ishlaydi. Shu bilan birga, AI orqali

yig'ilgan katta ma'lumotlar tahlil qilinadi, tendensiyalar aniqlanadi va bemorning sog'lig'i bo'yicha prognozlar ishlab chiqiladi. Bu esa shifokor va reabilitatsiya mutaxassislariga qaror qabul qilish jarayonida muhim yordam beradi.

Katta ma'lumotlar (Big Data) tahlili biotexnik tizimlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Masalan, milliardlab sensor ma'lumotlarini birlashtirib, bemorlarning sog'liq ko'rsatkichlaridagi kichik o'zgarishlar aniqlanadi. Bu nafaqat kasalliklarning erta tashxisini qo'llab-quvvatlaydi, balki epidemik vaziyatlarni prognoz qilish va sog'liqni saqlash resurslarini samarali taqsimlash imkonini beradi. Shu bilan birga, katta ma'lumotlar tahlili yangi tibbiy texnologiyalarni sinovdan o'tkazish, samaradorligini baholash va innovatsion mahsulotlarni ishlab chiqishda asosiy vosita sifatida ishlatiladi.

Masofaviy tibbiyot va telemeditsina sohalarida biotexnik tizimlar kelajakda yanada samarali ishlaydi. Masofaviy monitoring qurilmalari bemorning uyida ishlaydi va real vaqt rejimida shifokorga ma'lumot yuboradi. Shu bilan birga, bemorlar mobil ilovalar orqali o'z sog'liq ko'rsatkichlarini kuzatadi, maslahat oladi va o'z reabilitatsiya jarayonini nazorat qiladi. Bu esa, ayniqsa, uzoq hududlarda yashovchi bemorlar va surunkali kasalliklarni kuzatuvchi shaxslar uchun katta imkoniyat yaratadi.

Bundan tashqari, biotexnik tizimlarning kelajak rivojlanishida biokompatibil materiallar va 3D printerlar muhim rol o'ynaydi. Masalan, individualizatsiyalashgan suyak implantlari, bo'g'imlar va protezlar bemorning anatomik xususiyatlariga mos yaratiladi. Shu tarzda, jarrohlik va reabilitatsiya jarayonlari bemorning individual ehtiyojlariga moslashadi va tiklanish sur'ati sezilarli darajada oshadi. Shu bilan birga, biokompatibil materiallar organizm tomonidan yaxshi qabul qilinadi va asoratlarni xavfini kamaytiradi.

Nanotexnologiyalar va biosensorlar biotexnik tizimlarning samaradorligini oshirishda yangi imkoniyatlar yaratadi. Kelajak istiqbollari shuningdek, integratsiyalashgan platformalarga bog‘liq. Bunda turli biotexnik qurilmalar, sensorlar, AI algoritmlari, diagnostika va reabilitatsiya tizimlari yagona platforma orqali boshqariladi. Shu orqali bemorning barcha sog‘liq ko‘rsatkichlari markazlashtirilgan tarzda tahlil qilinadi, individual davolash va reabilitatsiya dasturlari avtomatik ravishda optimallashtiriladi. Bu yondashuv tibbiyot xodimlariga katta vaqt va resursni tejash imkonini beradi, bemorning xavfsizligi va tiklanish sur‘atini oshiradi.

1.2.2 – rasm. Biotexnik tizimlar qo‘llanilishi

1.2.3. Biotexnik tizimlarning boshqa sohalardagi qo'llanilishi va innovatsion imkoniyatlari

Sportchilar monitoringi va treningni optimallashtirish. Biotexnik tizimlar sport olamida murakkab jarayonlarni boshqarish va optimallashtirishda katta ahamiyat kasb etadi. Sportchilar faoliyatini kuzatish, ularning jismoniy tayyorgarlik darajasini baholash, mashg'ulotlarni individuallashtirish va samaradorlikni oshirish uchun turli biotexnik qurilmalar qo'llaniladi. Ushbu tizimlar nafaqat murabbiylarga, balki sportchilar o'zlariga ham trening jarayonini optimallashtirishda yordam beradi.

Masalan, yurak urish tezligini, nafas olish ritmini, mushaklarning faoliyatini va tanadagi boshqa biometrik parametrlarni o'lchaydigan aqlli sensorlar sportchilar holatini real vaqt rejimida kuzatadi. Bu ma'lumotlar avtomatik ravishda yig'iladi va maxsus dasturiy ta'minot orqali tahlil qilinadi. Natijada, sportchi mashg'ulot davomida o'z holatini nazorat qila oladi, murabbiy esa mashg'ulotning intensivligini moslashtiradi va individual dastur tuzadi.

Biotexnik tizimlar nafaqat umumiy jismoniy tayyorgarlikni, balki texnika va koordinatsiyani ham baholash imkonini beradi. Misol uchun, yugurish, suzish yoki velosiped sportida harakat trajektoriyasi, kuch va tezlik parametrlari real vaqt rejimida tahlil qilinadi. Bu esa sportchining texnik xatolarini aniqlash, jarohat xavfini kamaytirish va natijalarni oshirishga yordam beradi.

Sun'iy intellekt modullari esa yig'ilgan ma'lumotlar asosida mashg'ulotlar rejimini prognoz qiladi. AI algoritmlari sportchining individual xususiyatlarini, oldingi mashg'ulot natijalarini va jismoniy holatni hisobga oladi, mashg'ulot intensivligi, dam olish va tiklanish vaqtini moslashtiradi. Shu bilan birga, tizimlar uzoq muddatli monitoring orqali sportchining holatidagi o'zgarishlarni aniqlaydi va uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqadi. Shuningdek, biotexnik tizimlar mashg'ulotlarni avtomatlashtirilgan tarzda kuzatadi. Masalan, aqlli treadmill yoki suzish simulyatorlari sportchining qadam tezligi, ritmi va mushak kuchini nazorat qiladi, mashg'ulot davomida real vaqt rejimida parametrlarni

sozlaydi va murabbiyga natijalarni tahlil qilish imkonini beradi. Bu jarayon sportchilarni jarohat xavfisiz va samarali tarzda rivojlantirishga yordam beradi.

Jarohatlarning oldini olish va rehabilitatsiya. Biotexnik tizimlar sportchilarni jarohatlardan himoya qilish va jarohatlangan sportchilarni tezkor rehabilitatsiya qilishda ham keng qo'llaniladi. Jarohat xavfini kamaytirish uchun tizimlar mushak, bo'g'im va ligamentlarning kuchi hamda stress darajasini o'lchaydi. Masalan, aqlli kiyimlar va qo'lqoplar mushaklarning faoliyatini, bo'g'imlarga tushadigan kuchni real vaqt rejimida kuzatadi va ortiqcha stress aniqlanganda ogohlantiradi. Bundan tashqari, biotexnik tizimlar jarohatlangan sportchilarning tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Robotlashtirilgan egzoskeletlar va adaptiv rehabilitatsion qurilmalar bemorning harakatini nazorat qiladi, mushaklarni optimal tarzda ishlatishga yordam beradi va jarohatlangan hududni ortiqcha yukdan himoya qiladi. Shu bilan birga, tizimlar tiklanish sur'atini va mushak faoliyatini doimiy tahlil qiladi, murabbiy va fizioterapevtga individual rehabilitatsiya dasturini ishlab chiqish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar rehabilitatsiya jarayonini individuallashtiradi. Masalan, AI algoritmlari bemorning jarohat turini, og'riq darajasini va tiklanish jarayonini hisobga olib, mashg'ulot intensivligi va harakat turini avtomatik sozlaydi. Shu tariqa, sportchi nafaqat xavfsiz tarzda tiklanadi, balki mushak va bo'g'imlar faoliyati optimal darajada saqlanadi. Bundan tashqari, masofaviy monitoring tizimlari sportchi uyida mashg'ulotlarni kuzatish va rehabilitatsiya jarayonini nazorat qilish imkonini beradi. Masofaviy tizimlar sensorlar orqali olingan ma'lumotlarni shifokor yoki murabbiyga yuboradi, bu esa jarohatlangan sportchini masofadan turib ham samarali nazorat qilish imkonini yaratadi.

Sun'iy intellekt va analitik tizimlar yordamida sport natijalarini tahlil qilish. Sportdagi biotexnik tizimlarning eng innovatsion yo'nalishlaridan biri – AI va analitik tizimlar yordamida sport natijalarini tahlil qilishdir. Yig'ilgan biometrik

ma'lumotlar, harakat trajektoriyalari, mushak kuchi va jismoniy holat parametrlari avtomatik ravishda tahlil qilinadi. Shu asosda sportchining kuchli va zaif tomonlari aniqlanadi, mashg'ulotlar rejimi optimallashtiriladi.

AI algoritmlari uzoq muddatli prognozlarni ham ishlab chiqadi. Masalan, sportchining mashg'ulot natijalari, dam olish va tiklanish vaqtini hisobga olib, kelgusi musobaqalarga tayyorgarlik rejasini ishlab chiqadi. Shu bilan birga, tizimlar sportchining jarohat xavfini baholaydi va optimal mashg'ulot intensivligini tavsiya qiladi. Shuningdek, tizimlar murabbiy va trenerlarga qaror qabul qilishda yordam beradi. AI orqali yig'ilgan ma'lumotlar tahlil qilinadi va sportchining samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar beriladi. Shu tarzda, biotexnik tizimlar sportchilarning jismoniy tayyorgarligini, texnik mahoratini va raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Kelajak istiqbollarda sportda biotexnik tizimlar, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili va masofaviy monitoring yordamida mashg'ulotlar va rehabilitatsiya jarayonini to'liq avtomatlashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, tizimlar sportchining individual ehtiyojlariga moslashadi va jarohat xavfini minimal darajaga tushiradi.

Atrof-muhit monitoringi va ifloslanishni aniqlash. Biotexnik tizimlar ekologiya sohasida inson faoliyati natijasida yuzaga keladigan muammolarni tez va samarali aniqlash uchun keng qo'llaniladi. Havo, suv, tuproq va biologik resurslarni monitoring qilishda turli sensorlar, robotlar, aqlli qurilmalar va ma'lumotlarni yig'ish tizimlari ishlatiladi. Bu tizimlar tabiiy muhitning holatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi, shuningdek, ekologik xavf va ifloslanish manbalarini aniqlashda yordam beradi.

Masalan, havo sifati monitoringi uchun biotexnik tizimlar turli gazlarni — karbonat angidrid, azot oksidi, sulfatlar va zararli chang zarralarini aniqlashga mo'ljallangan sensorlar bilan jihozlangan. Sensorlar nafaqat ma'lum hududdagi ifloslanish darajasini tahlil qiladi, balki vaqt o'tishi bilan o'zgarishlarni ham kuzatadi. Shu tarzda, ekologik holatni dinamik tarzda baholash va kerakli choralarni belgilash imkoniyati yuzaga keladi. Shuningdek, suv resurslarini monitoring

qilishda biotexnik tizimlar turli kimyoviy va biologik indikatorlarni aniqlaydi. Bu tizimlar yordamida suv havzalari, daryolar va ko‘llardagi ifloslanish darajasi aniqlanadi, mikroorganizmlar va toksinlar nazorat qilinadi. Sensorlar suvdagi turli moddalarni aniqlash bilan birga, ularning konsentratsiyasini real vaqt rejimida baholaydi, bu esa suv sifati va ekologik xavfsizlikni ta’minlashga xizmat qiladi.

Tuproq monitoringi ham biotexnik tizimlar yordamida samarali amalga oshiriladi. Sensorlar tuproq namligi, pH darajasi, oziq moddalar miqdori va zararli kimyoviy moddalarni o‘lchaydi. Shu bilan birga, tizimlar hosildorlik va tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni optimallashtirish imkonini beradi. Masalan, qishloq xo‘jaligida tuproq holatini nazorat qilish orqali o‘g‘it va suvni samarali taqsimlash mumkin bo‘ladi. Bundan tashqari, biotexnik tizimlar ekologik xavf prognozlarini yaratishda ham qo‘llaniladi. Ma’lumotlar tahlili orqali ifloslanish manbalari, tabiiy resurslarning holati va hududiy ekologik muammolar aniqlanadi. Shu tarzda, davlat organlari va ekologlar aniqlangan muammolarni samarali boshqarish va muhofaza qilish choralari belgilash imkoniga ega bo‘ladi.

Ekologik ma’lumotlarni tahlil qilish va prognozlash. Biotexnik tizimlar yig‘ilgan ekologik ma’lumotlarni tahlil qilish va prognozlashda ham muhim vosita hisoblanadi. Sensorlar va monitoring qurilmalari tomonidan olingan ma’lumotlar, turli algoritmlar va sun‘iy intellekt modullari yordamida qayta ishlanadi. Bu ma’lumotlar nafaqat joriy ekologik holatni baholash, balki turli scenariylar asosida prognozlar yaratishga ham xizmat qiladi. Masalan, shahar hududidagi havo sifatini tahlil qilish tizimi yil davomida olingan ma’lumotlarni qayta ishlaydi va ifloslanish darajasini prognoz qiladi. Shu orqali ekologlar va hukumat organlari havo sifatini yaxshilash bo‘yicha chora-tadbirlar ishlab chiqadi. Bu nafaqat inson salomatligini himoya qiladi, balki ekologik barqarorlikni ta’minlashga ham yordam beradi. Shuningdek, daryo va ko‘llardagi suv sifatini tahlil qilish tizimlari suv resurslarini samarali boshqarish imkonini beradi. Ma’lumotlar asosida ifloslanish manbalari aniqlanadi, suvni tozalash va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish bo‘yicha strategiyalar ishlab chiqiladi. Bu jarayonlarda biotexnik tizimlar nafaqat ma’lumot

yigʻadi, balki avtomatik tarzda tahlil qilish va ogohlantirish funksiyalarini ham bajaradi.

Ekologik prognozlar yaratishda GIS (Geografik axborot tizimlari) bilan integratsiyalashgan biotexnik tizimlar ham ishlatiladi. GIS xaritalari yordamida hududiy ifloslanish, tabiiy resurslar holati va ekologik muammolar vizual tarzda aks ettiriladi. Shu orqali ekologik strategiyalarni ishlab chiqish va hududlarni boshqarish osonlashadi.

Tizimlar shuningdek, tabiiy ofatlar va favqulodda vaziyatlarni oldindan aniqlash imkonini ham beradi. Masalan, suv toshqinlari, ifloslanish hodisalari yoki oʻrmon yongʻinlari kabi xavfli vaziyatlarni kuzatish va prognoz qilishda biotexnik tizimlar real vaqt rejimida maʼlumot yuboradi. Bu esa ekologik xavfni kamaytirish va odamlarni himoya qilishda muhim rol oʻynaydi.

Biotexnik tizimlar yordamida tabiiy resurslarni boshqarish. Biotexnik tizimlar tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ularni samarali boshqarishda muhim vosita hisoblanadi. Sensorlar, monitoring qurilmalari va maʼlumotlarni tahlil qiluvchi algoritmlar yordamida resurslar holati doimiy nazorat qilinadi. Masalan, oʻrmonlarni monitoring qilish tizimlari daraxtlarning holatini, kesish darajasini va yongʻin xavfini kuzatadi. Shu tarzda oʻrmonlarni barqaror boshqarish va ularni himoya qilish imkoniyati yuzaga keladi.

Qishloq xoʻjaligida biotexnik tizimlar tuproq, suv va hosil monitoringi orqali resurslardan samarali foydalanishga yordam beradi. Sensorlar tuproq namligi, oʻgʻit miqdori va hosil holatini kuzatadi, shu bilan birga suv va energiya sarfini optimallashtirish imkonini beradi. Bu nafaqat hosildorlikni oshiradi, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanishni taʼminlaydi. Shuningdek, biotexnik tizimlar baliqchilik, suv resurslari va hayvonot dunyosini monitoring qilishda ham qoʻllaniladi. Masalan, suv havzalaridagi baliq populyatsiyasini va suv sifatini kuzatish tizimlari ekotizim barqarorligini taʼminlaydi. Shu orqali tabiiy

resurslarning kamayishining oldini olish va ekologik muvozanatni saqlash mumkin bo'ladi.

Avtomatlashtirilgan laboratoriya tizimlari. Laboratoriya tadqiqotlarida biotexnik tizimlarning qo'llanilishi ilmiy izlanishlarni tezlashtirish va natijalarni aniqroq olish imkonini beradi. Avtomatlashtirilgan laboratoriya tizimlari — bu turli qurilmalar va dasturiy ta'minot yordamida ma'lumot yig'ish, namunalarni qayta ishlash va natijalarni tahlil qilish jarayonlarini avtomatlashtiradigan kompleks tizimlardir. Bunday tizimlar laboratoriya ishlarining samaradorligini oshiradi, inson xatosini kamaytiradi va xavfsizlikni ta'minlaydi.

Masalan, biotexnik tizimlar yordamida qon, suv yoki biologik namunalarni avtomatik analiz qilish mumkin. Laboratoriya robotlari pipetlash, reagent qo'shish, aralashtirish va o'lchash ishlarini aniq va tez bajaradi. Shu bilan birga, tizimlar ma'lumotlarni real vaqt rejimida yig'adi va ularni dasturiy ta'minot orqali tahlil qiladi. Bu ilmiy xulosalarni tez va ishonchli tarzda olish imkonini yaratadi.

Avtomatlashtirilgan laboratoriya tizimlarining yana bir afzalligi — bir nechta tajribalarni bir vaqtda bajarish qobiliyatidir. Shu tarzda, katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayoni sezilarli darajada tezlashadi. Bu ayniqsa farmatsevtika, biotibbiyot va genetik tadqiqotlar uchun muhim, chunki bunday sohalarda katta ma'lumotlar va murakkab analizlar talab etiladi. Shuningdek, biotexnik tizimlar laboratoriyada xavfsizlikni oshirishga yordam beradi. Kimyoviy va biologik moddalarning inson bilan bevosita aloqasi kamayadi, bu esa ishchilarni xavfli moddalar bilan ishlashdan himoya qiladi. Shu bilan birga, tizimlar turli standartlarga mos ravishda ishlaydi, natijalar qayta tekshirilishi mumkin va ilmiy xulosalar yuqori aniqlikka ega bo'ladi.

Diagnostika va molekulyar tahlillar. Laboratoriya tadqiqotlarida biotexnik tizimlarning yana bir muhim yo'nalishi — diagnostika va molekulyar tahlillardir. Bu tizimlar orqali kasalliklarni aniqlash, genetik mutatsiyalarni tahlil qilish va

shaxsiy davolash strategiyalarini ishlab chiqish imkoniyati mavjud. Masalan, biotexnik tizimlar yordamida DNK, RNK va protein tahlillari avtomatik tarzda amalga oshiriladi. Laboratoriya robotlari namunani tayyorlash, reagent qo'shish va kerakli sharoitlarni yaratish ishlarini bajaradi. Shu bilan birga, tizimlar natijalarni dasturiy ta'minot orqali tahlil qiladi va xatoliklarni minimallashtiradi. Bu ilmiy va klinik natijalar aniqligi va tezligini oshiradi. Shuningdek, biotexnik tizimlar kasalliklarni erta aniqlash imkonini beradi. Masalan, qonda biomarkerlarni aniqlash orqali saraton, yurak-qon tomir kasalliklari yoki genetik mutatsiyalar tezda aniqlanishi mumkin. Tizimlar olingan ma'lumotlarni statistik va analitik algoritmlar yordamida qayta ishlaydi, shuningdek, xatolik ehtimolini kamaytiradi.

Molekulyar tahlillarni avtomatlashtirish laboratoriya ishlarini yanada samarali qiladi. Shu orqali tadqiqotchilar murakkab tajribalarni qisqa vaqt ichida bajaradi va katta hajmdagi ma'lumotlarni yig'adi. Bu esa ilmiy tadqiqotlar sifatini oshiradi va yangi kashfiyotlar imkoniyatini yaratadi.

Ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilish jarayonlarini optimallashtirish. Biotexnik tizimlar laboratoriya tadqiqotlarida nafaqat namunalarni qayta ishlash, balki ma'lumotlarni tizimli tarzda yig'ish va tahlil qilishda ham qo'llaniladi. Sensorlar, robotlar va dasturiy ta'minot orqali olingan ma'lumotlar real vaqt rejimida saqlanadi, vizualizatsiya qilinadi va statistik tahlilga tayyorlanadi.

Masalan, genetik tadqiqotlarda turli namunalardan olingan ma'lumotlar avtomatik tarzda bazaga kiritiladi va ularni tahlil qiluvchi algoritmlar orqali izlanadi. Shu tarzda, inson xatosi kamayadi, natijalar ishonchli va aniq bo'ladi. Shu bilan birga, tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor tarzda qayta ishlash imkonini beradi, bu esa murakkab ilmiy tadqiqotlar uchun muhimdir. Bundan tashqari, tizimlar tadqiqot jarayonini standartlashtirishga yordam beradi. Har bir tajriba va analiz bir xil sharoitda bajariladi, bu esa natijalarni solishtirish va ularni boshqa laboratoriyalar bilan baham ko'rishga imkon beradi. Shu bilan birga,

avtomatlashtirilgan tahlil jarayoni vaqtni tejaydi va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

DNK tahlili va genetik monitoring. Genetik tahlillar sohasida biotexnik tizimlar inson va hayvon organizmlarining genetik ma'lumotlarini tahlil qilishda asosiy vosita sifatida keng qo'llaniladi. DNK tahlili turli kasalliklar, irsiy xususiyatlar va mutatsiyalarni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Biotexnik tizimlar bu jarayonni avtomatlashtirish, ma'lumotlarning aniqligini oshirish va natijalarni tezkor olish imkonini yaratadi. Masalan, klinik laboratoriyalarda DNK namunalarini tayyorlash, ko'paytirish va sekvenlash jarayoni avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida amalga oshiriladi. Bu tizimlar pipetlash, reagent qo'shish, namunani aralashtirish va kerakli harorat sharoitlarini yaratish kabi vazifalarni avtomatik bajaradi. Shu orqali inson xatosi kamayadi, natijalar yuqori aniqlik bilan olinadi va laboratoriya ishlarining samaradorligi oshadi.

Biotexnik tizimlar genetik monitoringda ham muhim ahamiyatga ega. Ular populyatsiyalardagi genetik diversifikatsiyani tahlil qilish, irsiy kasalliklarni aniqlash va naslni boshqarish bo'yicha ma'lumotlar beradi. Masalan, hayvonot yoki o'simlik populyatsiyalarida genetik xilma-xillikni kuzatish tizimlari ekotizimning barqarorligini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, inson salomatligi sohasida genetik monitoring kasalliklar tarqalishini prognozlash va individual davolash strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt yordamida tahlil jarayoni yanada samarali bo'ladi. AI algoritmlari yig'ilgan genetik ma'lumotlarni tahlil qiladi, mutatsiyalarni aniqlaydi va ularni klinik ahamiyatiga qarab tasniflaydi. Shu tarzda, tibbiy mutaxassislar kasalliklarning erta aniqlanishi va shaxsiy davolashni ishlab chiqishda yuqori aniqlikka ega bo'ladi.

Individual davolash va personalizatsiya. Genomika va biotexnik tizimlarning qo'llanilishi individual davolash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shaxsning genetik ma'lumotlari asosida dori-darmonlar tanlanadi, terapiya rejasi ishlab chiqiladi va uning samaradorligi kuzatiladi. Bu yondashuv, shuningdek, salomatlikni saqlash va kasalliklarning oldini olish bo'yicha strategiyalarni ham optimallashtirishga xizmat qiladi. Masalan, genetik tahlil natijalariga asoslanib, bemorga individual dori dozalari belgilanadi. Biotexnik tizimlar tahlil natijalarini tezkor tarzda qayta ishlaydi, mutatsiyalarni aniqlaydi va dori preparatlarining genetik mosligini baholaydi. Shu orqali bemor uchun samarali va xavfsiz davolash jarayoni ta'minlanadi. Shuningdek, personalizatsiyalashgan terapiya jarayoni biologik markerlar monitoringi bilan qo'llab-quvvatlanadi. Sensorlar va laboratoriya tizimlari bemorning jismoniy va genetik holatini real vaqt rejimida kuzatadi. Natijada, dori samaradorligi baholanadi, kerak bo'lganda terapiya rejasi o'zgartiriladi va salomatlik xavfi minimal darajaga tushiriladi.

Biotexnik tizimlar bu jarayonda ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tahlil qilishni avtomatlashtiradi. Sun'iy intellekt modullari genetik ma'lumotlarni analiz qiladi, shaxsiy xususiyatlarni hisobga oladi va optimal davolash strategiyasini tavsiya qiladi. Shu bilan birga, tizimlar bemorning klinik holatidagi o'zgarishlarni kuzatadi va xavfli mutatsiyalarni aniqlaydi.

Biotexnik tizimlar yordamida genetik ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilish. Biotexnik tizimlarning yana bir muhim funksiyasi — genetik ma'lumotlarni avtomatik tahlil qilishdir. Genomik ma'lumotlar katta hajmda bo'lgani sababli, inson tomonidan ularni tez va ishonchli tahlil qilish murakkab va vaqt talab qiladigan jarayon hisoblanadi. Shu sababli, robotlashtirilgan tizimlar va AI modullari genetik ma'lumotlarni yig'ish, saqlash va tahlil qilish jarayonini soddalashtiradi. Masalan, DNK sekvenlash natijalari avtomatik tarzda tahlil qilinadi va mutatsiyalar aniqlanadi. Tizimlar mutatsiyalarning klinik ahamiyatini baholaydi, genlar orasidagi bog'liqlikni aniqlaydi va bemorning genetik profilini yaratadi. Shu tarzda, ilmiy xulosalar tez va aniq olinadi, va individual davolash strategiyasi ishlab chiqish imkoniyati yuzaga keladi. Bundan tashqari, tizimlar genetik tadqiqotlarda statistik tahlil va vizualizatsiya imkoniyatlarini ham taqdim etadi. Natijalar grafiklar va

diagrammalar ko‘rinishida aks etadi, bu esa tadqiqotchilarga olingan ma’lumotlarni yaxshiroq tushunish va izlanishlarni optimallashtirish imkonini beradi. Shuningdek, biotexnik tizimlar genetik monitoringni kengaytiradi. Populyatsiyalardagi irsiy o‘zgarishlar, kasalliklarning genetik omillari va mutatsiyalar real vaqt rejimida kuzatiladi. Shu bilan birga, tizimlar katta hajmdagi genomik ma’lumotlarni birlashtirish va tahlil qilish orqali ilmiy va klinik qarorlar qabul qilishni soddalashtiradi.

Biotexnologik jarayonlarda biotexnik tizimlar. Biotexnologiya sohasida biotexnik tizimlar murakkab biologik jarayonlarni avtomatlashtirish va nazorat qilish imkonini beradi. Ular fermentatsiya, genetik manipulyatsiyalar, hujayra madaniyati, protein ishlab chiqarish kabi jarayonlarda qo‘llaniladi. Masalan, fermentatsion jarayonlarda biotexnik tizimlar turli parametrlarni — harorat, pH, kislorod darajasi, gaz chiqarish va aralashtirish tezligini — real vaqt rejimida nazorat qiladi. Shu orqali jarayonning samaradorligi oshadi, mahsulot sifati barqaror bo‘ladi va inson xatosi kamayadi.

Shuningdek, tizimlar biologik parametrlarni yig‘ish va qayta ishlash imkonini beradi. Masalan, fermentator ichidagi sensorlar hujayralarning o‘sinh darajasi va metabolik faoliyatini aniqlaydi. Dasturiy ta’minot esa ushbu ma’lumotlarni avtomatik tahlil qiladi va parametrlarni optimal darajada ushlab turadi. Bu nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki mahsulot xavfsizligini ham ta’minlaydi.

Biotexnik tizimlar genetik manipulyatsiya jarayonlarida ham keng qo‘llaniladi. Genlarni kiritish, hujayra liniyalarini yaratish va proteyinlar ishlab chiqarish jarayonlarida tizimlar avtomatlashtirilgan robotlar orqali yuqori aniqlik bilan ishlaydi. Shu tarzda, biotexnologik mahsulotlar, masalan, dori vositalari, vaksinalar va bioaktiv moddalar samarali ishlab chiqariladi.

Hujayra madaniyati va proteomika. Hujayra madaniyati va proteomika sohasida biotexnik tizimlar biologik namunalarni tayyorlash, o‘sinh muhitini nazorat

qilish va natijalarni tahlil qilishda muhim rol o'ynaydi. Sensorlar va robotlashtirilgan tizimlar hujayralarning metabolik faolligini, o'sish tezligini va biologik faollik ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatadi. Masalan, proteomik tadqiqotlarda biotexnik tizimlar proteinlarni ajratish, aniqlash va ularning xossalarini o'rganish jarayonini avtomatlashtiradi. Shu orqali ilmiy natijalar tez va ishonchli olinadi, inson omili kamayadi va tadqiqotlar samaradorligi oshadi.

Hujayra madaniyati jarayonida tizimlar shuningdek, o'sish muhitidagi o'zgarishlarni monitoring qiladi. Masalan, pH, namlik, gaz almashinuvi va oziq moddalar miqdori doimiy nazorat qilinadi. Bu parametrlar optimal darajada ushlab turilishi bilan hujayralarning faoliyati va salomatligi ta'minlanadi. Shuningdek, tizimlar olingan ma'lumotlarni avtomatik tarzda saqlaydi, vizualizatsiya qiladi va statistik tahlil uchun tayyorlaydi. Bu esa tadqiqotchilarga murakkab eksperimentlarni samarali boshqarish imkonini beradi.

Innovatsion imkoniyatlar. Biotexnologiya sohasidagi biotexnik tizimlar innovatsion imkoniyatlarni kengaytiradi. Masalan, CRISPR-Cas9 texnologiyasi asosida gen tahrirlash jarayonida tizimlar avtomatik reagent qo'shish, hujayra liniyalarini monitoring qilish va natijalarni tahlil qilish imkoniyatini beradi. Shu tarzda ilmiy va klinik tadqiqotlar samarali amalga oshadi. Shuningdek, tizimlar biofarmatsevtik mahsulotlarni ishlab chiqarish jarayonini optimallashtiradi. Dori vositalari va vaksinalar ishlab chiqarishda avtomatlashtirilgan monitoring orqali sifat va xavfsizlik kafolatlanadi. Shu bilan birga, tizimlar biologik jarayonlarni simulyatsiya qilish va virtual muhitda modellashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, biotexnik tizimlar ekologik barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Bioprodutsiyalarning chiqindilarini minimallashtirish, energiya va suv resurslarini samarali ishlatish tizimlar yordamida boshqariladi. Shu tarzda, biotexnologik jarayonlar nafaqat samarali, balki ekologik jihatdan ham xavfsiz bo'ladi.

Sensor tizimlar va masofaviy kuzatuv. Masofaviy monitoring sohasida biotexnik tizimlar tabiiy va sun'iy muhitni real vaqt rejimida kuzatish imkonini

beradi. Sensorlar, dronlar, IoT qurilmalari va telekommunikatsiya tizimlari yordamida turli parametrlar — harorat, namlik, gazlar miqdori, suv sifati, o‘simlik va hayvon populyatsiyalari holati — aniqlanadi.

Masofaviy monitoring ekologik barqarorlikni ta’minlash, favqulodda vaziyatlarni aniqlash va resurslarni samarali boshqarishda qo‘llaniladi. Masalan, o‘rmon yong‘inlari, suv toshqinlari yoki ifloslanish hodisalarini tezkor aniqlash tizimlar yordamida amalga oshiriladi. Shu bilan birga, tizimlar yig‘ilgan ma’lumotlarni markazlashtirilgan serverlarga yuboradi va real vaqt rejimida tahlil qiladi. Shuningdek, masofaviy monitoring turli sanoat korxonalari va qishloq xo‘jaligida ham qo‘llaniladi. Masalan, suv resurslarini monitoring qilish orqali suv sarfi optimallashtiriladi, havo sifatini kuzatish esa shahar ekologiyasini yaxshilashga xizmat qiladi.

Dronlar va avtomatlashtirilgan tizimlar. Dronlar va avtomatlashtirilgan tizimlar masofaviy monitoringni yanada samarali qiladi. Dronlar orqali katta hududlar tez va aniq tarzda kuzatiladi, ularning kameralar va sensorlari orqali real vaqt ma’lumotlar olinadi. Masalan, qishloq xo‘jaligida hosil monitoringi, o‘rmonlarda yong‘in xavfi yoki o‘simlik populyatsiyasi kuzatish dronlar yordamida amalga oshiriladi.

Avtomatlashtirilgan tizimlar yig‘ilgan ma’lumotlarni qayta ishlaydi, ogohlantirishlar yuboradi va tahlil natijalarini vizualizatsiya qiladi. Shu tarzda, inson resurslari va vaqtini tejash bilan birga, monitoring jarayoni yanada ishonchli va tezkor bo‘ladi

Ma’lumotlarni tahlil qilish va vizualizatsiya. Masofaviy monitoring tizimlari tomonidan olingan ma’lumotlar katta hajmda bo‘ladi. Biotexnik tizimlar bu ma’lumotlarni avtomatik tarzda saqlash, tahlil qilish va vizualizatsiya qilish imkonini beradi. GIS kartalari, grafiklar va diagrammalar yordamida natijalarni ko‘rish va tahlil qilish mumkin. Shuningdek, tizimlar olingan ma’lumotlarni

prognozlash va xavfli vaziyatlarni oldindan aniqlash imkonini beradi. Masofaviy monitoring orqali ekologik xavf, suv va havo sifatidagi o'zgarishlar, o'rmon va qishloq xo'jaligi hududlaridagi holat real vaqt rejimida kuzatiladi. Shu tarzda qaror qabul qilish jarayoni tezlashadi va resurslarni boshqarish samarali amalga oshiriladi.

1.2.3.1 – rasm. Biotexnik tizimlarni boshqa sohalarda qo'llanilishi va innovatsion imkoniyatlari

II-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNI LOYIHALASH TAMOYILLARI

2.1 - §. Tizimli yondashuv va strukturaviy model yaratish

2.1.1. Tizimli yondashuvning nazariy asoslari va qo'llanilishi

Tizimli yondashuv tushunchasi va uning ahamiyati. Tizimli yondashuv ilmiy tadqiqotlar va muhandislik loyihalarida asosiy metodologik tamoyil sifatida qaraladi. Bu yondashuvning asosiy g'oyasi shundaki, har qanday murakkab tizimni uning tarkibiy qismlari, ularning o'zaro bog'liqligi va funksional maqsadlari kontekstida tahlil qilish mumkin. Biotexnik tizimlar sohasida tizimli yondashuv

tizimning samarali ishlashini ta'minlash, uning muammolarini aniqlash va innovatsion echimlar ishlab chiqish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Tizimli yondashuvning ahamiyati bir necha jihatdan namoyon bo'ladi. Birinchidan, u murakkab tizimlarning butunligini saqlashga imkon beradi. Biotexnik tizimlar ko'pincha biologik va texnik komponentlarning birlashmasidan tashkil topadi. Bu komponentlarning o'zaro ta'siri va sinergetik xatti-harakatlarini tushunish tizimning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Ikkinchidan, tizimli yondashuv tizimning dinamik xatti-harakatlarini oldindan prognoz qilish imkonini yaratadi. Masalan, diagnostik yoki reabilitatsion tizimlar bir vaqtning o'zida ko'plab parametrlarni hisobga oladi, va ularning integratsiyalashgan tahlili tizim samaradorligini oshiradi.

Tizimli yondashuvning uchinchi jihati — resurslardan optimal foydalanish. Biotexnik tizimlar loyihasida har bir komponentning resurs sarfi va ishlash samaradorligi tahlil qilinadi. Shu tarzda, tizimni yaratishda energiya, vaqt va inson resurslari minimal darajada ishlatiladi. To'rtinchidan, tizimli yondashuv yangi texnologiyalarni joriy qilish va tizimlarni modernizatsiya qilish jarayonini soddalashtiradi. Masalan, laboratoriya tadqiqotlari yoki genetik monitoring tizimlariga AI modullarini integratsiya qilishda tizimli yondashuv loyihalash bosqichidan to ekspluatatsiyaga qadar har bir elementni hisobga oladi.

Tizimli yondashuvning ilmiy nazariy asoslari informatika, sotsial psixologiya, tizim nazariyasi va biologiya fanlarining konsepsiyalariga tayangan. Shuningdek, bu yondashuv muammolarni hal qilishda konstruktivizm va tizimli tahlil prinsiplari bilan uyg'unlashadi. Shu tarzda, biotexnik tizimlarni loyihalash va boshqarish jarayonida har bir qaror tizimli, maqsadga yo'naltirilgan va optimal bo'ladi.

Tizimli yondashuv metodologiyasi va biotexnik tizimlarda qo'llanilishi. Tizimli yondashuv metodologiyasi biotexnik tizimlarni loyihalash, tahlil qilish va modernizatsiya qilishda bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Birinchi bosqich — tizimni aniqlash va uning maqsadlarini belgilash. Bu yerda tizimning funksional imkoniyatlari, biologik va texnik komponentlari, kirish-chiqish signallari aniqlanadi. Masalan, jarrohlik tizimi loyihalashtirilayotganda, tizimning diagnostik sensorlari, robotik manipulyatorlari va dasturiy boshqaruv modullari aniqlanadi.

Ikkinchi bosqich — tizimning tarkibiy qismlarini va ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish. Bu yerda har bir komponentning roli, vazifasi va tizim butunligiga ta’siri aniqlanadi. Biotexnik tizimlarda komponentlar biologik (sensorlar, biologik namunalar) va texnik (dasturiy ta’minot, mexanik qurilmalar) bo‘lishi mumkin. Tizimli yondashuv yordamida ularning o‘zaro ta’siri optimal tarzda tartibga solinadi, shuning natijasida tizim samaradorligi oshadi.

Uchinchi bosqich — tizimning dinamik xatti-harakatlarini modellash va prognozlash. Bu bosqichda tizimning ishlash jarayonidagi o‘zgarishlar, muammolar va xatoliklar oldindan aniqlanadi. Masalan, diagnostik tizimlarda sensorlar noto‘g‘ri ishlashi yoki datchiklarning nosozligi tizimli yondashuv yordamida prognoz qilinadi va tizim avtomatik sozlanadi. Shu tarzda, tizimni eksperimental ishlashga qo‘yishdan oldin uning samaradorligi yuqori darajada ta’minlanadi.

To‘rtinchi bosqich — resurslarni optimallashtirish va tizimni boshqarish mexanizmlarini ishlab chiqish. Bu yerda energiya, vaqt, moddiy va inson resurslarining samarali ishlatilishi nazorat qilinadi. Biotexnik tizimlarda resurslarni optimallashtirish orqali laboratoriya ishlari tezlashadi, xavfsizlik oshadi va tizim xarajatlari kamayadi.

Tizimli yondashuv biotexnik tizimlarda yangi texnologiyalarni integratsiyalash va ularni adaptiv qilish imkonini beradi. Masalan, sun‘iy intellekt yordamida tizimning diagnostik imkoniyatlari kengaytiriladi, reabilitatsion jarayonlar individual bemor xususiyatlariga moslashtiriladi va jarayonlarni avtomatlashtirish orqali inson omili kamayadi.

Tizimli yondashuvning afzalliklari va amaliy ahamiyati. Tizimli yondashuvning afzalliklari bir necha asosiy jihatlardan iborat.

Birinchi afzallik — tizimning butunligini saqlash va barcha komponentlarni muvofiqlashtirish imkoniyati. Biotexnik tizimlar ko‘pincha murakkab va ko‘p bosqichli jarayonlardan iborat bo‘ladi. Tizimli yondashuv har bir jarayonni izchil, boshqariladigan va tahlil qilinadigan holga keltiradi.

Ikkinchi afzallik — xatolarni kamaytirish va tizim samaradorligini oshirish. Tizimli yondashuv yordamida barcha komponentlar va ularning o‘zaro ta’siri tahlil qilinadi, shuning natijasida nosozliklar va xatoliklar oldindan aniqlanadi. Masalan, laboratoriya tadqiqotlarida sensorlarning noto‘g‘ri ishlashi yoki ma’lumotlarni noto‘g‘ri qayta ishlash holatlari tizim tomonidan aniqlanadi va tuzatish mexanizmi avtomatik qo‘llaniladi.

Uchinchi afzallik — resurslardan optimal foydalanish va loyihalash jarayonining samaradorligi. Biotexnik tizimlarda resurslar — energiya, vaqt, moddiy va inson resurslari — samarali ishlatiladi. Shu bilan birga, tizimli yondashuv yangi innovatsion texnologiyalarni tizimga moslashtirishni osonlashtiradi, masalan, genetik monitoring tizimlariga sun’iy intellekt modullarini integratsiya qilish.

To‘rtinchi afzallik — tizimni modellashtirish va tahlil qilish imkoniyati. Strukturaviy va funksional modellar yaratish orqali tizimning samaradorligi, xavfsizligi va funksional imkoniyatlari oldindan baholanadi. Shu tarzda, tizimli yondashuv ilmiy tadqiqotlar, amaliy laboratoriya ishlar va tibbiyotdagi murakkab jarayonlarda beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Amaliy jihatdan, tizimli yondashuv biotexnik tizimlar loyihasida quyidagi yo‘nalishlarda qo‘llaniladi: diagnostika tizimlari, rehabilitatsion va protezlash tizimlari, monitoring tizimlari, laboratoriya va genetik tadqiqotlar. Har bir yo‘nalishda tizimli yondashuv tizimning barcha komponentlarini samarali

boshqarish, jarayonni optimallashtirish va natijalarni ishonchli olish imkonini beradi.

2.1.2. Strukturaviy model yaratish va tahlil usullari

Strukturaviy model tushunchasi va ahamiyati. Strukturaviy model – bu murakkab tizimlarni vizual va funksional jihatdan ifodalovchi konseptual yoki diagrammatik tasvir bo‘lib, tizimning barcha tarkibiy qismlarini, ularning o‘zaro bog‘liqligini va funksional rolini ko‘rsatadi. Biotexnik tizimlar uchun strukturaviy model yaratish jarayoni tizimning samarali ishlashini ta‘minlash va loyihalashdagi xatolarni kamaytirish uchun zarur.

Strukturaviy model tizimni qisman yoki to‘liq simulyatsiya qilish imkonini beradi. Masalan, reabilitatsion tizimni loyihalashda uning sensorlari, aktuatorlari, boshqaruv modullari va foydalanuvchi interfeysi bir diagramma orqali aks ettiriladi. Bu nafaqat tizim komponentlarini o‘zaro bog‘lashni, balki ularning har birining tizimdagi vazifasini ham aniqlash imkonini beradi.

Strukturaviy modelning afzalligi shundaki, u murakkab tizimlarni soddalashtirilgan tarzda tushunishga yordam beradi. Loyihalashtirish bosqichida bu model orqali turli variantlar sinovdan o‘tkazilishi, nosozliklar aniqlanishi va tizimni optimallashtirish usullari ishlab chiqilishi mumkin. Shu bilan birga, model dizaynerlarga, muhandislarga va ilmiy xodimlarga tizimni birgalikda ko‘rib chiqish va takomillashtirish imkoniyatini beradi.

Tizimning murakkabligi qanchalik yuqori bo‘lsa, strukturaviy model shunchalik zarur bo‘ladi. Biotexnik tizimlar ko‘pincha biologik va texnik komponentlarning integratsiyasidan iborat bo‘lib, ularning xatti-harakatlarini aniq tushunish va nazorat qilish kerak. Strukturaviy model esa har bir elementning tizimdagi o‘rnini, ularning o‘zaro ta‘sirini va tizimning natija ko‘rsatkichlariga ta‘sirini vizual tarzda ko‘rsatadi.

Shuningdek, strukturaviy model loyihalashtirish jarayonida xatolarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Masalan, diagnostik tizimda sensorlar noto'g'ri joylashtirilsa yoki ma'lumot uzatish kanallari mos kelmasa, model yordamida bu muammolarni aniqlash va tuzatish imkoniyati mavjud. Shu tarzda, tizimning yakuniy ishlashi samarador va ishonchli bo'ladi.

Strukturaviy model yaratish bosqichlari. Strukturaviy model yaratish jarayoni bir necha asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi. Birinchi bosqich – tizimni tahlil qilish va uning komponentlarini aniqlash. Bu yerda tizimning biologik va texnik qismlari, kirish-chiqish signallari, foydalanuvchi interfeysi va boshqaruv mexanizmlari aniqlanadi. Masalan, implantatsion tizimda sensorlar, mikroprotsessorlar, energiya manbalari va interfeys modullari alohida ko'rsatiladi.

Ikkinchi bosqich – komponentlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash. Har bir element tizimning boshqa elementlariga qanday ta'sir qiladi, qanday ma'lumot uzatadi va qaysi funksiyalarni bajaradi – bular aniqlanadi. Biotexnik tizimlarda komponentlar biologik (sensorlar, hujayralar) va texnik (mikroprotsessorlar, aktuatorlar) bo'lishi mumkin. Shu bosqichda komponentlarning o'zaro bog'liqligi va tizimning umumiy funksional oqimi diagramma yoki blok-sxema orqali ifodalanadi.

Uchinchi bosqich – modelni vizualizatsiya qilish. Bu bosqichda tizimning barcha komponentlari va ularning o'zaro aloqalari diagramma, blok-sxema yoki 3D model shaklida tasvirlanadi. Visualizatsiya tizimning ishlashini tushunishni osonlashtiradi, loyihani amalga oshirish, optimallashtirish va monitoring qilish jarayonini soddalashtiradi.

To'rtinchi bosqich – modelni tahlil qilish va optimallashtirish. Tizimning turli sharoitlarda qanday ishlashini simulyatsiya qilish, komponentlarning samaradorligini baholash va xavf-xatarlarga qarshi chora-tadbirlar ishlab chiqish

ushbu bosqichning asosiy maqsadi hisoblanadi. Shu orqali tizimning samaradorligi, xavfsizligi va funksional imkoniyatlari maksimal darajada ta'minlanadi.

Strukturaviy modelning amaliy qo'llanilishi va afzalliklari. Strukturaviy model biotexnik tizimlarni loyihalash va ishlatishda bir qancha amaliy afzalliklarni beradi. Birinchi afzallik – tizimning murakkabligini boshqarish. Biotexnik tizimlar ko'pincha ko'p elementli va interaktiv bo'lib, ularning ishlashini oldindan tushunish qiyin bo'ladi. Strukturaviy model yordamida har bir element va uning tizimdagi o'rnini aniq ko'rsatiladi.

Ikkinchi afzallik – innovatsion yechimlarni ishlab chiqish. Model orqali turli variantlar sinovdan o'tkaziladi, yangi texnologiyalar tizimga moslashtiriladi va samarali integratsiya qilinadi. Masalan, sun'iy intellekt modullarini reabilitatsion tizimga qo'shish yoki sensorlarning joylashuvini optimallashtirish struktural model yordamida aniqlanadi.

Uchinchi afzallik – xatolarni kamaytirish va resurslarni tejash. Loyihalash bosqichida tizimning barcha komponentlari va ularning bog'liqligi aniqlangani sababli, nosozliklar va ortiqcha xarajatlar oldini olish mumkin. Shu bilan birga, tizimning ekspluatatsiyasi davomida ham strukturaviy model asosida texnik xizmat ko'rsatish va monitoring samarali amalga oshadi.

To'rtinchi afzallik – qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish. Modellar vizual va diagrammatik tarzda ifodalangani sababli, mutaxassislar tizimni tez tushunadi, muammolarni aniqlaydi va tegishli chora-tadbirlarni ishlab chiqadi. Shu bilan birga, strukturaviy model loyihani hamkorlikda amalga oshirish, ilmiy va amaliy xodimlar orasida kommunikatsiyani osonlashtirish imkonini beradi.

Shunday qilib, strukturaviy model yaratish nafaqat biotexnik tizimning samaradorligini oshiradi, balki loyihalashtirish jarayonini tizimli, xavfsiz va innovatsion qiladi. Bu yondashuv, ayniqsa, murakkab laboratoriya, reabilitatsion, monitoring yoki protezlash tizimlarida beqiyos ahamiyat kasb etadi.

Mavzu	Asosiy tushunchasi	Bosqichlar / tarkibiy jihatlar	Afzalliklar / amaliy qo'llanilishi
Tizimli yondashuv	Murakkab tizimlarni komponentlar va ularning o'zaro bog'liqligi kontekstida tahlil qilish usuli	1. Tizimni aniqlash va maqsad belgilash2. Komponentlar o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish3. Dinamik xatti-harakatlarni prognozlash4. Resurslarni optimallashtirish va boshqarish	- Tizim butunligini saqlash- Xatolarni kamaytirish- Resurslarni tejash- Innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish
Strukturaviy model	Tizim komponentlarini vizual va funksional tarzda ifodalovchi konseptual diagramma	1. Komponentlarni aniqlash2. Bog'liqlikni aniqlash3. Vizualizatsiya (blok-sxema, diagramma, 3D)4. Tahlil va optimallashtirish	- Murakkablikni boshqarish- Innovatsion yechimlar ishlab chiqish- Xatolarni kamaytirish- Qaror qabul qilishni tezlashtirish

2.1.2.1 – jadval. Tizimli va strukturaviy tahlil

2.2 - §. Axborotni qayta ishlash va intellektual boshqaruv

2.2.1. Axborotni qayta ishlash tizimlari

Axborotni yig'ish va dastlabki tahlil. Biotexnik tizimlarda axborotning samarali ishlatilishi uning to'g'ri yig'ilishi va dastlabki tahlil qilinishiga bog'liq. Axborot – bu tizimning harakatini boshqaruvchi va qaror qabul qilishga imkon beruvchi eng muhim resursdir. Masalan, reabilitatsion yoki monitoring tizimlarida sensorlar bemorning jismoniy holatini, harakat parametrlarini yoki biologik

signallarini o'lchaydi. Ushbu ma'lumotlar to'g'ri yig'ilmasa, tizimning keyingi ishlashi va natijasi ham xatoliklar bilan ifodalanadi.

Axborotni yig'ish jarayoni bir necha qatlamli bo'lib, har bir bosqichning o'ziga xos vazifalari mavjud. Birinchi bosqichda sensorlar va o'lchov qurilmalari biologik yoki texnik signallarni qayd qiladi. Bu signallar raqamli yoki analog ko'rinishda bo'lishi mumkin. Masalan, yurak urish tezligini o'lchaydigan sensor analog signalni raqamli formatga o'tkazadi, shundan so'ng ma'lumotlar tizimga uzatiladi. Ikkinchi bosqichda yig'ilgan ma'lumotlar dastlabki filtrlash va tozalash jarayonidan o'tadi. Bu bosqichda shovqinli yoki noto'g'ri signallar chiqarib tashlanadi va faqat ishonchli ma'lumotlar tizimning keyingi moduliga yuboriladi.

Dastlabki tahlil ma'lumotlarning samarali ishlatilishi uchun juda muhim. Ushbu bosqichda ma'lumotlarning statistik ko'rsatkichlari, tendensiyalari va normal holat chegaralari aniqlanadi. Masalan, bemorning qon bosimi yoki yurak urishi odatiy diapazondan chiqsa, tizim darhol signal beradi. Shu tarzda axborot yig'ish va dastlabki tahlil tizimning samaradorligi va xavfsizligini ta'minlaydi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash va integratsiya. Axborot yig'ilgach, u qayta ishlanish va tizimning boshqa modullari bilan integratsiyalanishi lozim. Qayta ishlash jarayoni ma'lumotni analiz qilish, xulosa chiqarish va tizimning qaror qabul qilish moduliga uzatishdan iborat. Biotexnik tizimlarda bu jarayon avtomatlashtirilgan dasturiy vositalar yordamida amalga oshiriladi. Masalan, laboratoriya monitoring tizimida sensorlardan kelgan biologik signallar algoritmlar orqali tahlil qilinadi, normal va anormal holatlar ajratib olinadi va kerakli ma'lumotlar boshqaruv moduliga yuboriladi.

Integratsiya jarayoni turli xil ma'lumotlar manbalarini birlashtirishni o'z ichiga oladi. Masalan, bir bemor uchun yurak urishi, qon bosimi, qondagi kislorod miqdori va harakat parametrlari turli sensorlar orqali olinadi. Bu ma'lumotlarni yagona tizimda birlashtirish va analiz qilish tizimning holatni aniq baholashini

ta'minlaydi. Shu bilan birga, tizim bir nechta modullarni, masalan, diagnostika va reabilitatsiya modulini, bir-biri bilan muvofiqlashtiradi va har bir modul o'ziga kerakli ma'lumotni oladi. Axborotni qayta ishlashda zamonaviy algoritmlar, shu jumladan sun'iy intellekt va mashina o'rganishi usullari keng qo'llaniladi. Bu usullar tizimga ma'lumotni yanada chuqurroq tahlil qilish, normal va patologik holatlarni avtomatik aniqlash, shuningdek, kelajakdagi vaziyatlarni prognoz qilish imkonini beradi. Shu tarzda, qayta ishlash va integratsiya tizimning tezkor, samarali va ishonchli ishlashini kafolatlaydi.

Axborot xavfsizligi va sifat nazorati. Axborotni qayta ishlash tizimining samaradorligi faqat ma'lumotning sifatiga bog'liq emas, balki uning xavfsizligi va himoyalaniishi bilan ham belgilanadi. Biotexnik tizimlarda yig'ilgan ma'lumotlar ko'pincha shaxsiy va biologik ma'lumotlar bo'lgani uchun ularni himoya qilish juda muhim. Axborot xavfsizligi ma'lumotlarning yo'qolishini, buzilishini yoki ruxsatsiz foydalanilishini oldini oladi.

Sifat nazorati tizimning barcha bosqichlariga tatbiq etiladi: sensorlar ishlashini tekshirish, dastlabki filtrlar samaradorligini baholash, qayta ishlash algoritmlarining natijalarini solishtirish va tahlil qilish. Shu bilan birga, tizimga tashqi xatoliklar, masalan, elektr uzilishlari yoki signal shovqinlari ta'sirini minimallashtirish uchun ehtiyotkorlik choralari ko'riladi.

Ma'lumot xavfsizligi va sifat nazorati nafaqat bemorning xavfsizligini, balki tizimning samarali ishlashini ham ta'minlaydi. Masalan, noto'g'ri olingan ma'lumotlar asosida reabilitatsiya mashqlari belgilansa, bemorga zarar yetishi mumkin. Shu sababli, axborotni qayta ishlash tizimlarida xavfsizlik protokollari, shifrlash usullari va doimiy sifat monitoringi o'rnatilgan bo'lishi shart.

2.2.2. Intellektual boshqaruv va qaror qabul qilish tizimlari

Intellektual boshqaruv tushunchasi va nazariy asoslari. Intellektual boshqaruv tizimlari – bu murakkab biotexnik tizimlarni o'zini o'zi boshqarish,

vaziyatga moslashish va samarali qaror qabul qilish imkonini beruvchi texnologik yondashuvdir. Ushbu tizimlar nafaqat ma'lumotni qayta ishlashga asoslanadi, balki tizimning xatti-harakatlarini bashorat qilish va real vaqtda moslashtirish imkoniyatini ham beradi. Biotexnik tizimlarda intellektual boshqaruvning maqsadi – tizim samaradorligini maksimal darajada oshirish, inson resursiga bo'lgan bog'liqlikni kamaytirish va jarayonlarni avtomatlashtirishdir.

Nazariy asos sifatida sun'iy intellekt, ekspert tizimlari, mashina o'rganishi, adaptiv boshqaruv va tizim nazariyasi ishlatiladi. Sun'iy intellekt algoritmlari tizimga o'z tajribasidan o'rganish va kelajakdagi holatlarni prognoz qilish imkonini beradi. Masalan, reabilitatsiya protseduralarini boshqaruvchi tizimlar bemorning holatini o'rganib, har bir mashqning intensivligini va davomiyligini avtomatik belgilashi mumkin. Shu bilan birga, ekspert tizimlar ma'lum bir muammo yuzaga kelganda, tizimga mos qarorlar ketma-ketligini ishlab chiqadi va tizimning avtomatik boshqaruv moduliga uzatadi.

Intellektual boshqaruv nazariy jihatdan bir nechta printsiplarga asoslanadi. Birinchisi – adaptivlik, ya'ni tizimning holatga moslashish qobiliyati. Ikkinchisi – o'zini o'zi nazorat qilish va o'zgaruvchan sharoitlarda optimal qaror qabul qilish. Uchinchisi – tizimning o'rganish va tahlil qilish imkoniyatini kengaytirish, ya'ni vaqt o'tishi bilan tizim samaradorligi oshib boradi. Shu tarzda, intellektual boshqaruv tizimlarining ilmiy asoslari zamonaviy biotexnik tizimlarni yaratishda muhim poydevor hisoblanadi.

Intellektual boshqaruv jarayoni va algoritmlari. Intellektual boshqaruv jarayoni bir nechta bosqichdan iborat bo'lib, har bir bosqich tizimning samarali ishlashini ta'minlaydi. Birinchi bosqich – ma'lumot yig'ish va kuzatuv. Bu bosqichda biotexnik tizimlar turli sensorlar yordamida biologik va texnik signalalarni qayd qiladi. Ikkinchi bosqich – ma'lumotni qayta ishlash va tahlil qilish. Bu jarayonda ma'lumot algoritmlar yordamida analiz qilinadi, normal va anormal holatlar ajratiladi, va tizimga kerakli xabarlar yuboriladi.

Uchinchi bosqich – qaror qabul qilish va harakatni boshqarish. Intellectual boshqaruv algoritmlari tizimning holatini baholaydi, optimal qarorlarni ishlab chiqadi va har bir modulga uzatadi. Masalan, reabilitatsiya tizimida bemorning yurak urishi yoki mushak faoliyati normal diapazondan chiqsa, tizim avtomatik mashq intensivligini o'zgartiradi yoki ogohlantirish beradi. To'rtinchi bosqich – tizimning o'zini o'zi optimallashtirish qobiliyati. Bu bosqichda tizim o'z tajribasini tahlil qiladi, xatolarni kamaytiradi va samaradorligini oshiradi.

Intellectual boshqaruv algoritmlari turli yondashuvlarni o'z ichiga oladi: ekspert tizimlari, qoidaga asoslangan boshqaruv, neyron tarmoqlar, mashina o'rganishi algoritmlari va adaptiv tizimlar. Shu bilan birga, algoritmlar real vaqtda ishlash imkoniga ega bo'lib, tizimni avtomatik ravishda boshqarish, xatolarni kamaytirish va resurslardan optimal foydalanishni ta'minlaydi.

Intellectual boshqaruvning amaliy qo'llanilishi. Intellectual boshqaruv biotexnik tizimlarda keng qo'llaniladi. Eng ko'zga ko'ringan sohalar – diagnostika, protezlar, reabilitatsiya, monitoring tizimlari va masofaviy tibbiyot. Masalan, yurak stimulyatorlari va sun'iy insulin pompalari bemorning holatiga moslashadi, avtomatik ravishda optimal dozani belgilaydi va jarayonni boshqaradi. Shu tarzda, intellectual boshqaruv inson xatosini kamaytiradi va tizim samaradorligini oshiradi.

2.2.2.1 – rasm. Axborotlarni qayta ishlash va intellektual boshqaruv

2.2.3. Ergonomika va xavfsizlik talablari

Ergonomika tushunchasi va biotexnik tizimlardagi ahamiyati.

Ergonomika – bu inson va texnik tizim o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni optimallashtirishga qaratilgan fan sohasi bo'lib, uning asosiy maqsadi xavfsiz, qulay va samarali ish muhitini yaratishdan iborat. Biotexnik tizimlarda ergonomika alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu tizimlarda inson organizmi va texnik qurilma o'zaro bevosita aloqada bo'ladi. Agar tizim insonning fiziologik va psixologik xususiyatlarini hisobga olmasdan ishlab chiqilsa, bu nafaqat samaradorlikni pasaytiradi, balki sog'liq uchun xavf tug'dirishi ham mumkin.

Biotexnik tizimlar deganda inson organizmi bilan integratsiyalashgan yoki uning funksiyalarini qo'llab-quvvatlovchi qurilmalar tushuniladi. Masalan, rehabilitatsiya uskunalari, diagnostik monitoring tizimlari, protezlar, ortopedik moslamalar va boshqalar. Ushbu qurilmalar inson bilan to'g'ridan-to'g'ri jismoniy

yoki funksional aloqada bo'lganligi sababli, ergonomik talablar birinchi darajali omil hisoblanadi.

Ergonomikaning asosiy yo'nalishlari uchta: jismoniy ergonomika, kognitiv ergonomika va tashkiliy ergonomika. Jismoniy ergonomika inson tanasining anatomik va biomekanik xususiyatlariga mos keluvchi dizaynni ta'minlaydi. Masalan, rehabilitatsiya trenajyorlari inson bo'yi, vazni va harakat amplitudasiga mos ravishda sozlanishi zarur. Aks holda mushaklarga ortiqcha yuk tushishi, charchoq yoki shikastlanish kuzatilishi mumkin.

Kognitiv ergonomika esa insonning aqliy yuklamasini, axborotni qabul qilish va qayta ishlash qobiliyatini hisobga oladi. Biotexnik qurilmalar interfeysi tushunarli, aniq va minimal chalg'ituvchi elementlarga ega bo'lishi kerak. Masalan, monitoring tizimida ogohlantiruvchi signallar haddan tashqari ko'p yoki murakkab bo'lsa, operator noto'g'ri qaror qabul qilishi mumkin.

Tashkiliy ergonomika esa tizimdan foydalanish jarayonining umumiy strukturasi optimallashtirishga qaratilgan. Bu jarayonda ish va dam olish rejimi, operatorning yuklama darajasi, qurilma joylashuvi va boshqaruv panelining qulayligi muhim rol o'ynaydi.

Ergonomika talablariga rioya qilish natijasida quyidagi ijobiy natijalarga erishiladi:

- Ish unumdorligi oshadi
- Xatolar soni kamayadi
- Shikastlanish xavfi pasayadi
- Tizimning ishlash muddati uzayadi
- Foydalanuvchi qoniqishi ortadi

Biotexnik tizimlarda ergonomik yondashuv loyihalash bosqichidan boshlanishi kerak. Dizayn jarayonida antropometrik ma'lumotlar, fiziologik

ko'rsatkichlar va psixologik omillar hisobga olinadi. Shuningdek, sinov bosqichida real foydalanuvchilar ishtirokida testlar o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir.

Biotexnik tizimlarda xavfsizlik talablari va standartlar. Biotexnik tizimlarda xavfsizlik talablari inson salomatligini himoya qilish, texnik nosozliklarning oldini olish va tizimning barqaror ishlashini ta'minlashga qaratilgan kompleks choralar majmuasidir. Ushbu tizimlar inson organizmi bilan bevosita yoki bilvosita aloqada bo'lganligi sababli, ularning xavfsizlik darajasi odatiy texnik qurilmalarga nisbatan ancha yuqori talab etiladi. Xavfsizlik – bu nafaqat texnik ishonchlilik, balki fiziologik, biologik va psixologik himoya darajasini ham o'z ichiga oladi.

Biotexnik tizimlar uchun xavfsizlik talablari bir necha asosiy yo'nalishda ko'rib chiqiladi: elektr xavfsizligi, mexanik xavfsizlik, biologik xavfsizlik, axborot xavfsizligi va funksional xavfsizlik. Har bir yo'nalish o'ziga xos standart va me'yoriy talablar asosida baholanadi.

Birinchi navbatda, elektr xavfsizligi muhim hisoblanadi. Tibbiy va reabilitatsion qurilmalar elektr energiyasi yordamida ishlaydi, shuning uchun tok urish xavfi minimal darajaga tushirilishi shart. Qurilmalarda izolyatsiya tizimi, yerga ulash mexanizmi, kuchlanish nazorati va favqulodda o'chirish tizimlari mavjud bo'lishi zarur. Ayniqsa, yurak stimulyatori yoki monitoring qurilmalarida elektr xavfsizligi yuqori darajada kafolatlanishi kerak. Mexanik xavfsizlik esa qurilmaning konstruktiv mustahkamligi, harakatlanuvchi qismlarning himoyalanganligi va shikastlanish xavfining kamaytirilishi bilan bog'liq. Masalan, reabilitatsiya trenajyorlarida aylanuvchi yoki siljiydigan elementlar foydalanuvchining qo'li yoki kiyimiga ilashib qolmasligi uchun maxsus qopqoqlar bilan jihozlanadi. Shuningdek, protez va ortopedik moslamalar inson anatomiyasiga mos ravishda ishlab chiqilishi zarur.

Biologik xavfsizlik masalasi ayniqsa implantlar va invaziv qurilmalarda dolzarbdir. Qurilma materiali inson organizmida allergik reaksiya, toksik ta'sir yoki yallig'lanish keltirib chiqarmasligi kerak. Shu sababli biomos materiallar tanlanadi va klinik sinovlardan o'tkaziladi. Sterilizatsiya talablari ham biologik xavfsizlikning muhim qismidir.

Axborot xavfsizligi ham zamonaviy biotexnik tizimlarda alohida ahamiyatga ega. Monitoring va diagnostika qurilmalari ko'pincha raqamli ma'lumotlarni saqlaydi va uzatadi. Bemor ma'lumotlarining maxfiyligi ta'minlanishi, ruxsatsiz kirishning oldi olinishi zarur. Shifrlash, autentifikatsiya va ma'lumotlarni zaxiralash tizimlari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi.

Funksional xavfsizlik esa tizimning nosozlik holatida ham xavf tug'dirmasligini anglatadi. Masalan, agar qurilma ishdan chiqsa, u avtomatik ravishda xavfsiz rejimga o'tishi kerak. Favqulodda to'xtatish tugmalari, signalizatsiya tizimi va ogohlantiruvchi indikatorlar foydalanuvchini xavf haqida tezkor xabardor qiladi.

Xavfsizlik talablari xalqaro standartlar asosida belgilanadi. Ushbu standartlar qurilmani loyihalashdan tortib ishlab chiqarish va ekspluatatsiyagacha bo'lgan barcha bosqichlarni qamrab oladi. Standartlarga rioya qilish nafaqat xavfsizlikni, balki mahsulot sifatini va ishonchliligini ham kafolatlaydi. Biotexnik tizimlarni ishlab chiqishda xavfsizlik talablari dastlabki loyihalash bosqichidan inobatga olinishi zarur. Keyinchalik qo'shilgan himoya mexanizmlari ko'pincha yetarli samaradorlik bermaydi. Shu sababli "xavfsizlikka yo'naltirilgan dizayn" tamoyili qo'llaniladi. Bu yondashuvda barcha ehtimoliy xavflar oldindan aniqlanadi va konstruktiv yechimlar orqali bartaraf etiladi.

Elektr, mexanik va biologik xavf omillari tahlili. Biotexnik tizimlarda xavfsizlikni ta'minlash jarayonida eng muhim bosqichlardan biri – potensial xavf omillarini aniqlash va ularni tahlil qilishdir. Xavf omili – bu inson salomatligi,

hayoti yoki tizimning barqaror ishlashiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan omildir. Biotexnik tizimlarda bu omillar ko'pincha elektr, mexanik va biologik tabiatga ega bo'ladi. Har bir omil o'ziga xos xavf manbai bo'lib, alohida nazorat va muhofaza mexanizmlarini talab qiladi.

Elektr xavf omillari. Elektr xavfi biotexnik tizimlarda eng jiddiy xavf turlaridan biri hisoblanadi. Chunki ko'plab tibbiy va reabilitatsion qurilmalar elektr energiyasi asosida ishlaydi. Tok urishi, qisqa tutashuv, ortiqcha kuchlanish yoki izolyatsiya buzilishi inson organizmi uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Masalan, yurak monitoring qurilmasi yoki elektroterapiya apparati noto'g'ri izolyatsiya qilingan bo'lsa, past kuchlanish ham bemor organizmiga zarar yetkazishi mumkin. Ayniqsa, yurak faoliyatiga yaqin joylashgan qurilmalarda mikroamper darajasidagi tok ham xavfli hisoblanadi. Shu sababli biotexnik tizimlarda ikki darajali izolyatsiya, yerga ulash mexanizmi va avtomatik o'chirish tizimlari qo'llaniladi.

Elektr xavfini kamaytirish uchun quyidagi choralar amalga oshiriladi:

- Kuchlanishni nazorat qiluvchi stabilizatorlar
- Himoya sug'urtalari
- Favqulodda o'chirish tugmalari
- Namlikdan himoyalangan korpus
- Avtomatik signalizatsiya tizimi

Elektr xavfini baholash jarayonida qurilmaning maksimal yuklama rejimi, harorat ko'tarilishi va uzluksiz ishlash muddati hisobga olinadi. Shuningdek, qurilma sinov bosqichida turli ekstremal sharoitlarda tekshiriladi.

Mexanik xavf omillari. Mexanik xavf omillari asosan harakatlanuvchi qismlar, bosim mexanizmlari va og'ir konstruktsion elementlar bilan bog'liq bo'ladi. Reabilitatsiya trenajyorlari, robotlashtirilgan protezlar yoki fizioterapiya qurilmalari harakatlanuvchi elementlarga ega bo'lganligi sababli, mexanik shikastlanish

ehtimoli mavjud. Masalan, noto‘g‘ri sozlangan trenajyor bemorning bo‘g‘imlariga ortiqcha yuklama berishi mumkin. Yoki harakatlanuvchi mexanizm qo‘l yoki kiyimni siqib qolishi ehtimoli bor. Shu sababli mexanik xavfsizlik quyidagi mezonlarga asoslanadi:

- Harakat tezligini cheklash
- Maksimal yuklama chegarasini belgilash
- Himoya qopqoqlari va panjaralar
- Avtomatik to‘xtatish sensori
- Silliqlik va xavfsiz yuzalar

Konstruktsiyaning mustahkamligi ham muhim omil hisoblanadi. Qurilma materiali deformatsiyaga chidamli, zanglamaydigan va uzoq muddatli foydalanishga mos bo‘lishi kerak. Mexanik xavfni kamaytirishda ergonomik dizayn ham muhim rol o‘ynaydi, chunki noto‘g‘ri geometrik shakl shikastlanish xavfini oshiradi.

Biologik xavf omillari. Biologik xavf omillari, ayniqsa, implantlar, invaziv qurilmalar va teri bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aloqada bo‘ladigan uskunalarda dolzarb hisoblanadi. Qurilma materiali inson organizmiga mos bo‘lmasa, allergik reaksiya, infeksiya yoki yallig‘lanish yuzaga kelishi mumkin. Masalan, past sifatli metall protez organizmda toksik ta’sir ko‘rsatishi yoki to‘qimalarning rad etish reaksiyasini keltirib chiqarishi mumkin. Shu sababli biomoslik (biocompatibility) talabi asosiy mezon hisoblanadi. Qurilmalar maxsus laboratoriya va klinik sinovlardan o‘tkaziladi.

Biologik xavfni kamaytirish choralariga quyidagilar kiradi:

- Sterilizatsiya jarayonining qat’iy nazorati
- Antibakterial qoplamalar
- Toksik moddalardan voz kechish
- Bir martalik steril komponentlardan foydalanish
- Klinik monitoring tizimi

Biologik xavf omillarini baholashda bemorning yoshi, immun tizimi holati va individual sezuvchanligi ham hisobga olinadi.

Kompleks tahlil yondashuvi. Amaliyotda xavf omillari ko‘pincha bir-biri bilan bog‘liq bo‘ladi. Masalan, elektr nosozligi mexanik tizimning noto‘g‘ri harakatiga olib kelishi mumkin. Shu sababli xavfsizlikni ta‘minlashda kompleks yondashuv zarur.

Risk tahlili quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Xavf manbalarini aniqlash
2. Xavf ehtimolini baholash
3. Oqibat darajasini aniqlash
4. Xavfni kamaytirish choralarini ishlab chiqish
5. Doimiy monitoring va audit

Risklarni baholash va xavfni minimallashtirish metodologiyasi. Biotexnik tizimlarda xavfsizlikni ta‘minlashning eng muhim bosqichlaridan biri — risklarni baholash va ularni minimallashtirish jarayonidir. Risk (xavf ehtimoli) deganda ma‘lum bir nosozlik yoki noxush hodisa yuzaga kelish ehtimoli hamda uning oqibat darajasi tushuniladi. Biotexnik tizimlar inson organizmi bilan bevosita aloqada bo‘lganligi sababli, bu yerda riskni boshqarish oddiy texnik tizimlarga nisbatan ancha murakkab va mas‘uliyatlidir. Riskni baholash metodologiyasi tizimli yondashuvni talab qiladi. Bu jarayon odatda loyihalash bosqichidan boshlanadi va qurilmaning butun hayotiy sikli davomida amalga oshiriladi. Ya‘ni, ishlab chiqish, sinovdan o‘tkazish, ishlab chiqarish, ekspluatatsiya va utilizatsiya bosqichlarining har birida xavf ehtimoli qayta ko‘rib chiqiladi.

Riskni aniqlash bosqichi. Birinchi bosqich — xavf manbalarini aniqlash. Bu jarayonda quyidagi savollarga javob izlanadi:

- Qanday nosozlik yuz berishi mumkin?
- Bu nosozlik qanday sharoitda paydo bo‘ladi?

- Nosozlik kimga yoki nimaga zarar yetkazadi?

Masalan, reabilitatsiya qurilmasida motorning ishdan chiqishi, sensor noto‘g‘ri ma’lumot uzatishi yoki dasturiy xatolik yuzaga kelishi mumkin. Har bir ehtimoliy nosozlik alohida ro‘yxatga olinadi va tahlil qilinadi. Riskni aniqlashda “tizimli tahlil” usuli qo‘llaniladi. Bu usulda qurilma modullarga ajratiladi va har bir modul alohida o‘rganiladi. Shu tariqa yashirin yoki bilvosita xavf manbalari ham aniqlanadi.

Riskni baholash bosqichi. Ikkinchi bosqich — risk darajasini baholash. Bu jarayonda ikki asosiy omil hisobga olinadi:

1. Xavf yuzaga kelish ehtimoli
2. Xavf oqibatining og‘irlik darajasi

Agar xavf ehtimoli past, ammo oqibat juda og‘ir bo‘lsa (masalan, hayot uchun xavfli holat), bu yuqori risk sifatida baholanadi. Aksincha, ehtimoli yuqori, lekin oqibati yengil bo‘lgan holat o‘rtacha risk darajasiga kirishi mumkin. Baholash jarayonida maxsus risk matritsasi tuziladi. Bu matritsa yordamida xavflar ustuvorlik darajasiga ko‘ra saralanadi. Eng yuqori riskli holatlar birinchi navbatda bartaraf etilishi kerak.

Riskni minimallashtirish strategiyalari. Riskni kamaytirish uchun bir nechta asosiy strategiyalar qo‘llaniladi:

1. Konstruktsion yechim orqali bartaraf etish:

Agar xavf qurilma dizayni bilan bog‘liq bo‘lsa, konstruktiv o‘zgarish kiritiladi. Masalan, ochiq harakatlanuvchi mexanizm o‘rniga yopiq himoyalangan tizim qo‘llaniladi.

2. Himoya mexanizmlarini joriy etish:

Agar xavfni to‘liq yo‘qotish imkoni bo‘lmasa, qo‘shimcha himoya vositalari o‘rnatiladi. Masalan:

- Favqulodda to'xtatish tugmasi
- Signalizatsiya tizimi
- Avtomatik o'chirish mexanizmi

3. Axborot va ogohlantirish tizimi:

Foydalanuvchiga aniq va tushunarli ko'rsatmalar berish ham xavfni kamaytiradi. Qurilma interfeysi intuitiv bo'lishi, ogohlantiruvchi belgilar ravshan ko'rinishi zarur.

4. Doimiy monitoring va texnik xizmat:

Riskni minimallashtirish faqat loyihalash bosqichida emas, balki ekspluatatsiya jarayonida ham davom etadi. Qurilmani muntazam tekshirish, kalibrlash va texnik xizmat ko'rsatish nosozlik ehtimolini kamaytiradi.

Hujjatlashtirish va nazorat. Riskni boshqarish jarayoni hujjatlashtirilishi zarur. Har bir aniqlangan xavf, baholash natijasi va ko'rilgan chora yozma ravishda qayd etiladi. Bu kelajakdagi audit va sertifikatsiya jarayonida muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, sinov bosqichida qurilma real sharoitga yaqinlashtirilgan testlardan o'tkaziladi. Stress-test, yuklama testi va favqulodda vaziyat testi orqali tizimning ishonchliligi tekshiriladi.

Inson omili va risk. Biotexnik tizimlarda inson omili ham risk manbai bo'lishi mumkin. Operatorning noto'g'ri harakati, foydalanuvchining ko'rsatmaga amal qilmasligi yoki malaka yetishmasligi xavf tug'diradi. Shu sababli:

- Foydalanuvchilarni o'qitish
- Tushunarli qo'llanmalar yaratish
- Interfeysni soddalashtirish va riskni sezilarli kamaytiradi.

Ergonomika va xavfsizlikni integratsiyalashgan loyihalash modeli. Zamonaviy biotexnik tizimlarni yaratishda ergonomika va xavfsizlik alohida-

alohida ko‘rib chiqilmaydi. Ular yagona integratsiyalashgan loyihalash modelining ajralmas qismlari sifatida qaraladi. Chunki inson bilan bevosita aloqada ishlaydigan har qanday qurilma bir vaqtning o‘zida qulay, intuitiv, xavfsiz va ishonchli bo‘lishi kerak. Agar ergonomika e‘tibordan chetda qolsa, foydalanuvchi xatolari ko‘payadi. Agar xavfsizlik talablariga rioya qilinmasa, texnik nosozliklar inson salomatligiga zarar yetkazishi mumkin. Integratsiyalashgan modelning asosiy maqsadi — tizimni inson imkoniyatlari va chegaralariga moslashtirish bilan birga maksimal darajadagi texnik himoyani ta‘minlashdir.

Integratsiyalashgan loyihalashning asosiy tamoyillari:

1. Inson markazli yondashuv. Har qanday biotexnik tizim loyihalash jarayoni insondan boshlanadi. Bu yerda quyidagilar hisobga olinadi:

- Antropometrik ko‘rsatkichlar (bo‘y, qo‘l uzunligi, harakat amplitudasi)
- Psixofiziologik xususiyatlar (reaksiya vaqti, diqqat barqarorligi)
- Kognitiv yuklama (axborotni qabul qilish tezligi)

Masalan, reabilitatsiya qurilmasi har xil yoshdagi bemorlarga moslashuvchan bo‘lishi kerak. Tugmalar joylashuvi, displey o‘lchami, signal tovushi inson imkoniyatlariga mos tanlanadi.

2. Xavfsizlikni oldindan loyihalash. Xavfsizlik elementlari keyinchalik qo‘shiladigan qo‘shimcha emas, balki dastlabki konstruktsiya bosqichida shakllantiriladi. Bu yondashuv “oldindan himoyalangan dizayn” tamoyiliga asoslanadi.

Masalan:

- Mexanik qismlarda ortiqcha bosimni cheklovchi mexanizm
- Elektr tizimida avtomatik o‘chirish funksiyasi
- Dasturiy ta‘minotda xatolikni aniqlash algoritmi

Bu elementlar qurilma ishlashini nazorat qilib, favqulodda vaziyatlarning oldini oladi.

Ergonomika va xavfsizlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik. Ergonomik jihatdan noqulay tizim xavfsizlik darajasini pasaytiradi. Masalan:

- Noaniq interfeys operator xatosiga olib keladi
- Juda murakkab menyu noto'g'ri buyruq berilishiga sabab bo'ladi
- Displayda ma'lumotning chalkash ko'rinishi noto'g'ri qaror qabul qilishga olib keladi

Shuning uchun ergonomik soddalik xavfsizlikni mustahkamlaydi. Intuitiv boshqaruv tizimi xatolar sonini kamaytiradi, tezkor ogohlantirish signallari esa xavfni vaqtda aniqlash imkonini beradi.

Integratsiyalashgan model bosqichlari: 1-bosqich: Tahlil bu bosqichda foydalanuvchi talablari, ishlash muhiti va ehtimoliy xavflar aniqlanadi. Klinik sharoit, uy sharoiti yoki sanoat muhiti farqli omillarni talab qiladi.

2-bosqich: Prototip yaratish ergonomik va xavfsizlik talablariga mos dastlabki model ishlab chiqiladi. Prototip real foydalanuvchilar ishtirokida sinovdan o'tkaziladi.

3-bosqich: Sinov va optimallashtirishda sinov natijalari asosida interfeys soddalashtiriladi, xavfsizlik mexanizmlari kuchaytiriladi. Zarur hollarda konstruktsiyaga o'zgartirish kiritiladi.

4-bosqich: Sertifikatsiya va nazorat bunda qurilma belgilangan standartlarga muvofiq tekshiriladi va tasdiqlanadi. Eksploatatsiya jarayonida esa doimiy monitoring amalga oshiriladi.

Zamonaviy texnologiyalar roli. Integratsiyalashgan modelda raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Sensorlar orqali real vaqt monitoringi, sun'iy

intellekt yordamida xatolikni prognoz qilish va avtomatik moslashuvchan boshqaruv tizimlari xavfsizlik darajasini oshiradi.

Masalan:

- Harakat sensori noto'g'ri pozitsiyani aniqlaydi
- Yurak urishi sensori ortiqcha yuklamani bildiradi
- Algoritm tizimni avtomatik ravishda xavfsiz rejimga o'tkazadi

Bu esa inson omili bilan bog'liq risklarni kamaytiradi.

Integratsiyalashgan modelning afzalliklari:

1. Foydalanuvchi qulayligi oshadi
2. Texnik nosozliklar kamayadi
3. Xatolik ehtimoli pasayadi
4. Ishlash samaradorligi ortadi
5. Uzoq muddatli ishonchlilik ta'minlanadi

Natijada tizim nafaqat texnik jihatdan mukammal, balki inson uchun xavfsiz va qulay bo'ladi. Ergonomika va xavfsizlikni integratsiyalashgan loyihalash modeli zamonaviy biotexnik tizimlar yaratishning eng to'g'ri va samarali yo'lidir. Bu yondashuv inson salomatligini himoya qilish bilan birga, tizimning barqaror ishlashini ta'minlaydi. Eng muhimi, bu jarayon doimiy takomillashtirishni talab qiladi — texnologiya rivojlangan sari, xavfsizlik va ergonomika talablari ham yangilanib boradi.

III-BOB. BIOTEXNIK TIZIMLARNING FUNKSIONAL IMKONIYATLARI VA ISTIQBOLLARI

3.1 - §. Diagnostika va monitoring imkoniyatlari

3.1.1. Real vaqt rejimidagi diagnostika tizimlari va sensor texnologiyalari

Biotibbiy sensorlar turlari (yurak urishi, qon bosimi, harorat, SpO_2 va boshqalar). Biotibbiy sensorlar zamonaviy diagnostika va monitoring tizimlarining asosini tashkil etadi. Ular inson organizmidagi fiziologik jarayonlarni o'lchash, qayd etish va tahlil qilish imkonini beradi. Ushbu sensorlar yordamida kasalliklarni erta aniqlash, davolash jarayonini nazorat qilish hamda bemorning umumiy holatini doimiy kuzatish mumkin bo'ladi. Biotibbiy sensorlar odatda elektr, mexanik, optik yoki kimyoviy signallarni aniqlash asosida ishlaydi va olingan ma'lumotlarni raqamli ko'rinishga o'tkazadi. Eng keng tarqalgan sensorlardan biri — yurak urishini o'lchovchi sensorlardir. Yurak faoliyatini kuzatishda elektrokardiografik (EKG) sensorlar keng qo'llaniladi. Ular yurak mushaklarining elektr impulsini qayd etadi va yurak ritmi, aritmiya yoki boshqa buzilishlarni aniqlashga yordam beradi. Shuningdek, fotopletizmografiya (PPG) texnologiyasi asosida ishlovchi optik sensorlar ham yurak urish tezligini aniqlashda qo'llaniladi. Bunday sensorlar odatda aqlli bilaguzuklar va fitnes qurilmalarida ishlatiladi. Qon bosimini o'lchash uchun esa bosim sensorlari qo'llaniladi. An'anaviy mexanik tonometrlardan farqli ravishda zamonaviy elektron tonometrlar yarim o'tkazgichli bosim datchiklari yordamida arterial bosimni aniqlaydi. Ushbu sensorlar sistolik va diastolik bosimni aniqlab, yurak-qon tomir tizimi holatini baholash imkonini beradi. Doimiy monitoring tizimlarida esa invaziv yoki yarim invaziv bosim sensorlari qo'llanishi mumkin. Tana haroratini o'lchovchi sensorlar ham diagnostikada muhim o'rinni tutadi. Harorat organizmdagi yallig'lanish jarayonlari, infeksiya yoki metabolik o'zgarishlar haqida muhim ma'lumot beradi. Zamonaviy termometrlar termorezistor yoki infraqizil sensorlar asosida ishlaydi. Infraqizil texnologiya yordamida tana bilan bevosita kontaktsiz haroratni aniqlash mumkin, bu ayniqsa infeksiyon kasalliklar davrida juda qulay hisoblanadi. Qon tarkibidagi kislorod to'yinlanishini

aniqlovchi SpO₂ sensorlari esa pulsoksimetr qurilmalarining asosini tashkil etadi. Bu sensorlar ikki xil to'liq uzunligidagi yorug'likni to'qimalar orqali o'tkazib, gemoglobinning kislorod bilan to'yinganlik darajasini aniqlaydi. SpO₂ ko'rsatkichi nafas olish tizimi faoliyatini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa o'pka kasalliklari yoki nafas yetishmovchiligi holatlarida keng qo'llaniladi. Shuningdek, zamonaviy biotibbiy sensorlar qatoriga glyukoza darajasini o'lchovchi datchiklar, nafas olish tezligini aniqlovchi sensorlar va mushak faolligini qayd etuvchi elektromiografik sensorlar ham kiradi. Ushbu texnologiyalar inson organizmi holatini kompleks baholash imkonini beradi.

Real vaqt monitoring mexanizmi. Real vaqt monitoring mexanizmi — bu organizmdagi fiziologik ko'rsatkichlarni uzluksiz ravishda kuzatish, qayd etish va tahlil qilishga imkon beruvchi texnologik tizimdir. An'anaviy diagnostika usullarida bemor ma'lum vaqtda tekshiruvdan o'tadi va natija bir martalik o'lchov asosida baholanadi. Real vaqt monitoring esa organizm holatini doimiy ravishda nazorat qilish imkonini beradi, bu esa keskin o'zgarishlarni tez aniqlash va zudlik bilan chora ko'rishga yordam beradi. Real vaqt monitoring tizimi odatda uchta asosiy komponentdan iborat bo'ladi: sensorlar, ma'lumotlarni uzatish moduli va tahlil qiluvchi dasturiy ta'minot. Birinchi bosqichda biotibbiy sensorlar organizmdagi fiziologik parametrlarni o'lchaydi. Masalan, yurak urishi, qon bosimi, tana harorati yoki kislorod to'yinganligi kabi ko'rsatkichlar uzluksiz qayd etiladi. Sensorlardan olingan analog signal maxsus konvertor orqali raqamli shaklga o'tkaziladi. Ikkinchi bosqich — ma'lumotlarni uzatish jarayoni. Zamonaviy monitoring tizimlarida Bluetooth, Wi-Fi yoki mobil aloqa texnologiyalari orqali ma'lumotlar markaziy qurilmaga yoki bulutli serverga yuboriladi. Bu jarayon tezkor va xavfsiz bo'lishi kerak, chunki kechikish yoki uzilish noto'g'ri xulosa chiqarishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun real vaqt tizimlarida signalni filtrlash, shovqinni kamaytirish va ma'lumotni kodlash mexanizmlari qo'llaniladi. Uchinchi bosqich — tahlil va vizualizatsiya. Qabul qilingan ma'lumotlar maxsus algoritmlar yordamida qayta ishlanadi. Grafik ko'rinishda yurak ritmi, bosim dinamikasi yoki harorat

o'zgarishi aks ettiriladi. Agar ko'rsatkich me'yoriy chegaradan chiqsa, tizim avtomatik ravishda ogohlantirish signalini beradi. Bu jarayon inson omiliga bog'liqlikni kamaytiradi va tezkor qaror qabul qilish imkonini yaratadi. Real vaqt monitoring ayniqsa reanimatsiya bo'limlarida, jarrohlik amaliyotida va surunkali kasalliklarni nazorat qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, yurak yetishmovchiligi bilan og'rigan bemorlar uchun uzluksiz EKG kuzatuvini hayotiy ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Shuningdek, qandli diabet bilan og'rigan bemorlarda glyukoza darajasini doimiy nazorat qilish asoratlarning oldini olishga yordam beradi. Uy sharoitida qo'llaniladigan aqlli qurilmalar ham real vaqt monitoringni amalga oshira oladi. Aqlli soatlar yoki bilaguzuklar orqali yurak urishi, uyqu sifati va jismoniy faollik doimiy ravishda kuzatiladi. Bu esa profilaktika va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

Ma'lumotlarni uzatish va qayta ishlash jarayoni. Diagnostika va monitoring tizimlarining samaradorligi nafaqat sensorlarning aniqligiga, balki olingan ma'lumotlarni to'g'ri va tezkor uzatish hamda qayta ishlash jarayoniga ham bog'liq. Zamonaviy tibbiy monitoring tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni qisqa vaqt ichida yig'ish, uzatish va tahlil qilish imkoniyatiga ega. Agar bu jarayon izchil va ishonchli tashkil etilmasa, diagnostika natijalari noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Ma'lumotlarni uzatish jarayoni sensorlardan boshlanadi. Biotibbiy datchiklar organizmdagi fiziologik ko'rsatkichlarni analog signal shaklida qabul qiladi. Ushbu signal maxsus analog-raqamli o'zgartirgich (ADC) yordamida raqamli formatga o'tkaziladi. Raqamlashtirish jarayoni signalning aniqligini saqlab qolish uchun muhim bosqich hisoblanadi. Bu yerda diskretlash chastotasi va signal filtrlash darajasi muhim rol o'ynaydi. Keyingi bosqich — ma'lumotni uzatish. Zamonaviy monitoring qurilmalari simli yoki simsiz texnologiyalar orqali ishlashi mumkin. Klinik muhitda ko'pincha simli ulanish qo'llanilsa, mobil va uy sharoitidagi tizimlarda Bluetooth, Wi-Fi yoki mobil internet texnologiyalari ishlatiladi. Ma'lumot uzatishda xavfsizlik masalasi juda muhim, chunki tibbiy axborot shaxsiy va maxfiy hisoblanadi. Shu sababli shifrlash algoritmlari va autentifikatsiya

mexanizmlari qo'llaniladi. Ma'lumotlar markaziy serverga yoki bulutli platformaga yetib borgach, qayta ishlash bosqichi boshlanadi. Qayta ishlash jarayoni bir nechta ketma-ket amallarni o'z ichiga oladi: signalni tozalash, shovqinni kamaytirish, artefaktlarni bartaraf etish va statistik tahlil. Masalan, yurak urishi monitoringida harakat sababli paydo bo'lgan noto'g'ri impulslar maxsus filtrlar yordamida ajratib tashlanadi. Shundan so'ng ma'lumotlar algoritmik tahlildan o'tadi. Bu bosqichda ko'rsatkichlar me'yoriy diapazon bilan solishtiriladi, dinamik o'zgarishlar aniqlanadi va trendlar shakllantiriladi. Agar tizim sun'iy intellekt elementlari bilan boyitilgan bo'lsa, u nafaqat mavjud holatni baholaydi, balki kelajakdagi ehtimoliy og'ishlarni ham prognoz qilishi mumkin. Vizualizatsiya ham qayta ishlash jarayonining muhim qismidir. Tahlil qilingan ma'lumotlar grafik, diagramma yoki jadval ko'rinishida shifokor yoki foydalanuvchiga taqdim etiladi. Intuitiv va aniq interfeys ma'lumotni tez tushunishga yordam beradi. Favqulodda holatlarda tizim avtomatik ravishda ogohlantirish signalini yuboradi yoki mobil qurilmaga xabar jo'natadi. Bulutli texnologiyalarni qo'llash ma'lumotlarni uzoq muddat saqlash va masofadan kirish imkonini yaratadi. Bu ayniqsa surunkali kasalliklarni uzoq muddatli kuzatishda muhim ahamiyatga ega. Shifokor bemorning tarixiy ko'rsatkichlarini ko'rib chiqib, davolash strategiyasini moslashtirishi mumkin.

Masofaviy kuzatuv (telemonitoring) va klinik hamda uy sharoitidagi qo'llanilishi. Masofaviy kuzatuv (telemonitoring) — bu zamonaviy biotibbiyotda bemorlar holatini uydan chiqmasdan yoki klinikaga tez-tez kelmasdan doimiy nazorat qilish imkonini beruvchi innovatsion texnologiya. Telemonitoring tizimlari sensorlar, ma'lumot uzatish kanallari va markaziy tahlil tizimlaridan iborat bo'lib, ular birgalikda bemorning fiziologik ko'rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatishga imkon beradi. Shu bilan birga, telemonitoring faqat sog'lom turmush tarzini nazorat qilish uchun emas, balki surunkali kasalliklarni boshqarish, favqulodda holatlarni aniqlash va davolash jarayonini optimallashtirishda ham keng qo'llaniladi. Masofaviy kuzatuvning asosiy ustunligi shundaki, u bemorni klinikadan uzoqda bo'lsa ham nazorat qilish imkonini beradi. Masalan, yurak yetishmovchiligi,

gipertoniya, qandli diabet yoki nafas yetishmovchiligi bilan og'rikan bemorlar uchun doimiy monitoring hayotiy ahamiyatga ega. Sensorlar yurak urishi, qon bosimi, kislorod to'yinganligi, glyukoza darajasi kabi ko'rsatkichlarni uzluksiz qayd etadi va ma'lumotni bulutli platformaga yoki shifokorning tizimiga yuboradi. Shu orqali shifokor bemorning holatini masofadan baholab, davolash rejasini o'z vaqtida tuzatishi mumkin. Uy sharoitida telemonitoringning qo'llanilishi bemor va uning oilasi uchun qulayliklar yaratadi. Masalan, aqlli bilaguzuklar, pulsoksimetrlar yoki uy sharoitida o'rnatilgan multi-sensorli qurilmalar orqali bemorning sog'liq ko'rsatkichlari doimiy ravishda nazorat qilinadi. Telefon ilovalari yoki maxsus dasturiy ta'minot orqali ma'lumotlar shifokorga yetkaziladi va bemor kerakli tavsiyalarni oladi. Bu tizim bemorning harakat erkinligini cheklamaydi va sog'liqni doimiy kuzatish imkonini beradi. Klinik sharoitda telemonitoring tizimlari ayniqsa reanimatsiya, intensiv terapiya va jarrohlikdan keyingi davrda qo'llanadi. Masofaviy kuzatuv bemorning vital belgilarini uzluksiz kuzatadi va har qanday favqulodda o'zgarishlarda tezkor ogohlantirish beradi. Shuningdek, bemorlar klinikaga tez-tez kelmasdan, faqat kerak bo'lganda shifokor nazoratiga ega bo'lishadi, bu esa tibbiyot muassasalaridagi yukni sezilarli darajada kamaytiradi. Telemonitoringning texnologik bazasi har kuni rivojlanib bormoqda. Zamonaviy tizimlarda sun'iy intellekt va ma'lumotlarni tahlil qiluvchi algoritmlar qo'llaniladi. Bu algoritmlar yordamida nafaqat mavjud holat baholanadi, balki bemorning sog'liq trendi prognoz qilinadi va erta ogohlantirish beriladi. Masalan, yurak ritmida anomaliya yoki glyukoza darajasidagi xavfli o'zgarish aniqlanganda, tizim avtomatik ravishda shifokorga va bemorga xabar yuboradi. Shunday qilib, telemonitoring xavfli vaziyatlarning oldini olish va tezkor chora ko'rishga xizmat qiladi.

3.1.2. Intellektual monitoring va prognozlash algoritmlari

Intellektual monitoring tizimlari zamonaviy diagnostika va telemonitoringning ajralmas qismi bo'lib, ularning asosiy vazifasi — bemorning fiziologik ko'rsatkichlarini faqat kuzatib qolish emas, balki olingan ma'lumotlar asosida avtomatik tahlil qilish va prognozlarni ishlab chiqishdir. Ushbu tizimlar turli biotibbiy sensorlardan olingan signallarni qayta ishlashga asoslangan bo'lib, sun'iy intellekt algoritmlari va statistika metodlaridan foydalanadi. Natijada, bemorning holatidagi og'ishlarni erta aniqlash va shifokorlar uchun qaror qabul qilishni osonlashtirish mumkin. Intellektual monitoringning asosiy tamoyillaridan biri — real vaqt rejimida ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishdir. Sensorlar yurak urishi, qon bosimi, kislorod to'yinganligi, glyukoza darajasi va boshqa fiziologik parametrlarni doimiy ravishda qayd etadi. Olingan ma'lumotlar maxsus uzatish kanallari orqali markaziy tizimga keladi, u yerda oldindan o'rnatilgan algoritmlar orqali ishlov beriladi. Bu algoritmlar signalni tozalash, shovqinni kamaytirish va anomaliyalarni aniqlashni o'z ichiga oladi.

Sun'iy intellektning qo'llanilishi intellektual monitoringning asosiy xususiyatidir. Mashina o'rganish (machine learning) algoritmlari bemorning ma'lumotlarini tahlil qiladi va har bir shaxs uchun individual parametrlarni o'rganadi. Masalan, yurak ritmi yoki qon bosimi bilan bog'liq o'zgarishlar normal diapazondan chiqsa, tizim avtomatik ravishda ogohlantirish beradi. Shu bilan birga, algoritmlar vaqt davomida o'z-o'zini o'rgatib, har bir bemorning fiziologik xususiyatlariga moslashadi. Tizimning samarali ishlashi uchun ma'lumotlar oqimi uzluksiz va xavfsiz bo'lishi kerak. Shu sababli, ma'lumotlarni uzatishda shifrlash, autentifikatsiya va foydalanuvchi huquqlarini boshqarish mexanizmlari qo'llaniladi. Shuningdek, bulutli infratuzilma yordamida uzoq muddatli saqlash va masofadan kirish imkoniyati yaratiladi, bu esa surunkali kasalliklar monitoringida muhim ahamiyatga ega.

Prognozlash algoritmlari va ularning klinik ahamiyati. Prognozlash algoritmlari intellektual monitoring tizimlarining ajralmas qismi bo'lib, ular bemorning sog'liq holatidagi kelajakdagi o'zgarishlarni oldindan aniqlashga yordam beradi. Ushbu algoritmlar sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalari asosida ishlaydi, ularning vazifasi nafaqat mavjud holatni baholash, balki xavfli o'zgarishlarning ehtimolligini aniqlashdir. Masalan, yurak yetishmovchiligi bilan og'rigan bemorlarni kuzatayotgan tizim yurak ritmidagi noaniqliklarni aniqlashi bilan birga, yaqin kelajakda aritmiya yoki yurak-qon tomir asoratlarning yuzaga kelish ehtimolini prognoz qilishi mumkin. Bunday prognoz bemorning individual ma'lumotlari, oldingi klinik natijalar va statistik modellarga asoslanadi. Shu bilan birga, algoritmlar bemor faoliyati, dietasi va hayot tarzi kabi tashqi omillarni ham hisobga oladi.

Prognozlash algoritmlari bir nechta bosqichda ishlaydi: birinchidan, sensorlardan olingan ma'lumotlar tozalanadi va shovqindan ajratiladi. Ikkinchidan, ma'lumotlar tahlil qilinadi va mavjud parametrlar bilan tarixiy ko'rsatkichlar solishtiriladi. Uchinchi bosqichda mashina o'rganish algoritmlari yordamida xavf ehtimoli baholanadi va keyingi holatlar prognoz qilinadi. Natijalar grafik, diagramma yoki indikator ko'rinishida shifokorga taqdim etiladi. Klinik ahamiyati shundaki, prognozlash algoritmlari yordamida shifokorlar kasallikning erta bosqichida ogohlantiriladi va kerakli choralarni erta ko'rishi mumkin. Bu nafaqat bemorning hayotini saqlashga yordam beradi, balki davolash xarajatlarini ham kamaytiradi. Masalan, qandli diabet bilan og'rigan bemorlar uchun glyukoza darajasidagi xavfli o'zgarishlarni oldindan aniqlash insulinni va boshqa dori vositalarini samarali boshqarishga imkon yaratadi. Uy sharoitida prognozlash algoritmlari bemorning o'zini monitoring qilishiga yordam beradi. Aqlli qurilmalar va ilovalar yordamida bemor o'z sog'liq ko'rsatkichlarini nazorat qiladi, tizim esa potensial xavflarni aniqlab, foydalanuvchini ogohlantiradi. Shu orqali bemor va shifokor o'rtasida samarali masofaviy muloqot va davolash jarayoni tashkil etiladi.

Sun'iy intellekt asosidagi diagnostika. Sun'iy intellekt (AI) tibbiyot sohasida diagnostikani tubdan o'zgartirishga imkon yaratmoqda. An'anaviy diagnostika usullari ko'pincha shifokor tajribasiga va laboratoriya natijalariga tayanadi. AI esa katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor va tizimli ravishda tahlil qilish orqali shifokorlarni to'g'ri qaror qabul qilishda qo'llab-quvvatlaydi. Sun'iy intellekt asosidagi diagnostika tizimlari olingan biotibbiy signallarni, laboratoriya tahlillarini, tasviriy ma'lumotlarni (rentgen, MRT, ultratovush) va boshqa klinik ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, tizim ma'lumotlarning murakkab o'zaro bog'liqligini aniqlab, kasalliklarni erta bosqichda aniqlash imkonini beradi.

AI diagnostika tizimlari mashina o'rganish algoritmlari va neyron tarmoqlar asosida ishlaydi. Mashina o'rganish modeliga klinik ma'lumotlar va bemor tarixlari o'rgatiladi, tizim esa yangi bemor ma'lumotlarini tahlil qilib, ehtimoliy tashxislarni chiqaradi. Masalan, sun'iy intellekt yordamida yurak kasalliklari, diabet yoki onkologik kasalliklarni erta bosqichda aniqlash mumkin. Shuningdek, AI tizimlari diagnostika jarayonini standartlashtiradi va inson xatoliklarini kamaytiradi.

Sun'iy intellektning yana bir afzalligi — u o'rganish qobiliyatiga ega. Tizim yangi ma'lumotlarni o'zlashtirib, o'z tahlil modelini doimiy yangilab boradi. Shu bilan birga, AI asosidagi tizimlar shifokor bilan integratsiyalashgan holda ishlaydi. Tizim ogohlantirishlar beradi, ehtimoliy tashxislarni taqdim etadi, shifokor esa yakuniy qarorni qabul qiladi. Bu kombinatsiya bemor uchun eng optimal davolash strategiyasini ishlab chiqishga yordam beradi. Sun'iy intellekt diagnostikasi nafaqat kasalliklarni aniqlashda, balki davolash jarayonini shaxsiylashtirishda ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, bemorning genetik xususiyatlari, hayot tarzi va oldingi tibbiy ko'rsatkichlari AI tizimi tomonidan hisobga olinadi va individual davolash tavsiyalari ishlab chiqiladi. Shu tariqa, AI diagnostikasi bemor xavfsizligini oshiradi va samarali davolashni ta'minlaydi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish modellari va erta ogohlantirish tizimlari. Zamonaviy biotibbiyotda faqat ma'lumotlarni yig'ish kifoya qilmaydi — ularni

tizimli tahlil qilish va xavfli holatlarni oldindan aniqlash talab qilinadi. Shu maqsadda ma'lumotlarni tahlil qilish modellari va erta ogohlantirish tizimlari ishlab chiqilgan. Bu tizimlar bemorning fiziologik ko'rsatkichlarini, laboratoriya natijalarini va boshqa klinik parametrlarni real vaqt rejimida kuzatadi. Tahlil modellari katta ma'lumotlar (Big Data) va statistika metodlaridan foydalanib, bemor holatidagi o'zgarishlarni aniqlaydi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish modellari ko'plab qatlamli jarayonlarni o'z ichiga oladi: signalni tozalash, artefaktlarni ajratish, parametrlarni normal diapazon bilan solishtirish va trendlarni aniqlash. Shu asosda tizim anomal holatlarni, o'zgarishlarning dinamikasini va kelajakdagi xavf ehtimolligini aniqlaydi. Masalan, yurak ritmida kichik o'zgarishlar, qon bosimining kutilmagan oshishi yoki glyukoza darajasining o'zgarishi tizim tomonidan tezda qayd etiladi.

Erta ogohlantirish tizimlari esa bu tahlil natijalarini bemor va shifokorga yetkazadi. Favqulodda vaziyatlarda tizim avtomatik tarzda signal beradi, shifokor yoki bemorning mobil qurilmasiga ogohlantirish yuboradi. Bu nafaqat xavfli holatlarni erta aniqlash, balki tezkor chora ko'rishga yordam beradi. Shuningdek, tizimlar bemorning tarixiy ma'lumotlarini saqlab, vaqt davomida xavfli trendlarni kuzatadi va kelajakdagi ehtimoliy holatlarni prognoz qiladi.

Anomaliyani aniqlash algoritmlari tahlil jarayonining asosiy komponenti hisoblanadi. Bu algoritmlar odatiy ko'rsatkichlar bilan noaniq yoki xavfli o'zgarishlarni solishtirib, ogohlantirish signalini ishlab chiqaradi. Masalan, yurak ritmida anomaliya aniqlanganda, tizim nafaqat signal beradi, balki shifokorga ushbu hodisa qachon sodir bo'lishi mumkinligi haqida prognoz beradi. Shu tariqa, bemor va shifokor oldindan tayyor bo'lish imkoniga ega bo'ladi.

Shaxsiylashtirilgan tibbiy monitoring esa tahlil va ogohlantirish tizimlarini individual bemor xususiyatlariga moslashtiradi. Bunda bemorning yosh, jins, kasallik tarixi, genetik xususiyatlari va hayot tarzi hisobga olinadi. Tizim shaxsiy

parametrlar bo'yicha normativ diapazonlarni belgilaydi va har bir bemor uchun individual signal va tavsiyalar ishlab chiqadi. Shu bilan birga, shaxsiylashtirilgan monitoring bemorning o'zini kuzatish va sog'ligini boshqarish imkonini oshiradi.

Yo'nalish	Asosiy vazifalar	Asosiy texnologiyalar / vositalar	Klinik ahamiyati
Sun'iy intellekt asosidagi diagnostika	Kasalliklarni erta aniqlash, shifokor qarorlarini qo'llab-quvvatlash, tashxislarni avtomatlashtirish	Mashina o'rganish, neyron tarmoqlar, tasvirni qayta ishlash, klinik ma'lumotlar bazasi	Diagnostika tezligi va aniqligini oshirish, davolashni shaxsiylashtirish, inson xatolarini kamaytirish
Ma'lumotlarni tahlil qilish va erta ogohlantirish tizimlari	Real vaqt rejimida bemor holatini monitoring qilish, anomaliyalarni aniqlash, ogohlantirish yuborish	Sensorlar, Big Data, statistika modellari, anomaliya aniqlash algoritmlari	Favqulodda holatlarni oldindan aniqlash, xavfni kamaytirish, shaxsiylashtirilgan monitoring, bemor xavfsizligini oshirish

3.1.2.1-jadval. Sun'iy intellekt asosidagi diagnostika va ma'lumotlarni tahlil qilish

3.2 - §. Reabilitatsiya va protezlash texnologiyalari

3.2.1 Reabilitatsiya qurilmalari va mashinalari

Reabilitatsiya qurilmalarining asosiy turlari va vazifalari. Reabilitatsiya qurilmalari zamonaviy tibbiyot va sog'liqni saqlash tizimida bemorlarning funksional tiklanishini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi. Ushbu qurilmalar

fiziologik faoliyatni qo'llab-quvvatlash, mushak va suyak tizimini mustahkamlash, shuningdek, jarrohlik yoki travma natijasida kamaygan harakat qobiliyatini tiklashga xizmat qiladi. Reabilitatsiya qurilmalari odatda uch asosiy guruhga bo'linadi: mexanik qurilmalar, elektro-mexanik qurilmalar va interaktiv sensorli tizimlar. Mexanik qurilmalar odatda oddiy struktura va mexanizmga ega bo'lib, bemor harakatini qo'llab-quvvatlaydi. Masalan, qo'l yoki oyoq harakatini cheklangan bemorlar uchun statik va dinamik mashqlarni ta'minlaydigan qurilmalar mavjud. Ushbu turdagi qurilmalar asosan harakat amplitudasini oshirish, mushak kuchini mustahkamlash va jarohatdan keyingi tiklanish jarayonini tezlashtirishga qaratilgan.

Elektro-mexanik qurilmalar esa sensorlar, motorlar va boshqaruv tizimlari bilan jihozlangan bo'lib, harakatlarni avtomatlashtirishga yordam beradi. Ular mushaklar va bo'g'imlarga mos ravishda kuchni taqsimlaydi va bemorning harakatini optimallashtiradi. Masalan, oyoq va qo'l uchun exoskeletlar yoki avtomatik harakatlantiruvchi mashqlar mashinalari bemorning mustaqil harakatlanish qobiliyatini tiklashda katta yordam beradi.

Interaktiv reabilitatsiya tizimlari esa kompyuter texnologiyalari bilan integratsiyalashgan bo'lib, sensorli panel va virtual muhit yordamida mashqlarni qiziqarli va samarali qiladi. Shu turdagi tizimlar bemorning faoliyatini real vaqt rejimida kuzatadi va individual mashqlarni moslashtiradi. Shu bilan birga, interaktiv tizimlar bemorni motivatsiya qilish va mashq jarayonini qiziqarli qilish imkonini beradi.

Elektr mexanik va sensorli reabilitatsiya mashinalari. Elektr-mexanik va sensorli reabilitatsiya mashinalari bugungi kunda klinik va uy sharoitida bemorlarni tiklashda keng qo'llaniladi. Bunday mashinalar bemorning harakatini aniq nazorat qilish va individual dastur asosida mashqlarni bajarishga imkon beradi. Ularning asosiy afzalligi — har bir bemorning fiziologik imkoniyatlariga moslashish qobiliyati.

Elektr-mexanik mashinalar mushaklar kuchi va bo'g'imning harakat diapazonini hisobga oladi. Masalan, oyoq uchun exoskelet mashinasi bemorning oyoq harakatini avtomatik boshqaradi, mushak kuchini me'yoriy darajada saqlaydi va mushakni ortiqcha yukdan himoya qiladi. Shu bilan birga, qo'l uchun elektro-mexanik qurilmalar bemorning qo'l harakatini nazorat qilib, jarohatdan keyingi mushak atrofiyasini oldini oladi.

Sensorli tizimlar esa harakatni kuzatish va ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlash imkonini beradi. Sensorlar bemorning harakat tezligi, kuchi, mushaklarning faolligi va koordinatsiyasini o'lchaydi. Shu asosda tizim mashqlarni moslashtiradi va bemor jarayon davomida qaysi harakatlarni takrorlashi yoki to'xtatishi kerakligini aniqlaydi. Masalan, oyoq exoskeleti bilan birlashtirilgan sensorli tizim bemorning yurish qobiliyatini qayta tiklashda individual mashqlarni avtomatik tanlaydi, jarayon davomida kuch va balansni o'lchaydi va xavfli harakatlarni oldini oladi. Shu tariqa, mashq jarayoni xavfsiz va samarali bo'ladi. Elektr-mexanik va sensorli mashinalar tibbiy muassasalarda terapevtlar tomonidan nazorat qilinadi, lekin ular uy sharoitida ham qo'llanilishi mumkin. Uzoq muddatli tiklanish jarayonida bunday mashinalar bemorning mustaqil mashq qilish imkoniyatini oshiradi va jarayonni qiziqarli qiladi.

Klinik va uy sharoitida rehabilitatsiyaning integratsiyasi. Rehabilitatsiya qurilmalari va mashinalarini samarali qo'llash uchun ularni klinik va uy sharoitida uyg'unlashtirish zarur. Klinik sharoitda terapevtlar mashqlarni boshlang'ich bosqichda nazorat qiladi, bemorning fiziologik ko'rsatkichlarini kuzatadi va mashqlarni individual dasturga moslashtiradi. Shu bosqichda bemor mushak va bo'g'imlarni me'yoriy darajada ishlatishni o'rganadi.

Uy sharoitida esa bemor o'z-o'zini kuzatish va mashq qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, sensorli va interaktiv tizimlar yordamida mashqlarni bajarish, real vaqt rejimida ko'rsatmalar olish va tizim tomonidan ogohlantirishlarni qabul qilish

mumkin. Shu bilan birga, uy sharoitida reabilitatsiya mashinalari bemorni motivatsiya qiladi va tiklanish jarayonini uzluksiz qiladi.

Integratsiya jarayoni quyidagicha amalga oshiriladi: birinchi bosqichda bemor klinik sharoitda mashqlarni o'rganadi, keyin uy sharoitida mashq qilishga o'tkaziladi, tizim esa harakatlarni nazorat qiladi va natijalarni terapevtga yuboradi. Shu tariqa, klinik va uy sharoitidagi mashqlar bir-birini to'ldiradi, tiklanish jarayoni tezlashadi va samaradorligi oshadi.

3.2.2 Protezlash va shaxsiylashtirilgan tibbiy qo'llanmalar

Protezlashning asosiy tushunchalari va rivojlanishi. Protezlash tibbiyot va reabilitatsiya jarayonida bemorning harakat qobiliyatini qayta tiklash va hayot sifatini yaxshilashga xizmat qiladigan muhim yo'nalish hisoblanadi. Protezlar odatda oyoq, qo'l yoki boshqa bo'g'imlarning funksiyalarini o'rnini bosuvchi qurilmalar sifatida ishlatiladi. Ular nafaqat harakatni tiklash, balki bemorning psixologik holatini qo'llab-quvvatlash, mustaqil yashash qobiliyatini oshirish va kundalik faoliyatda qatnashishini ta'minlaydi.

Protezlashning tarixi uzoq davrlarga borib taqaladi. Dastlabki protezlar oddiy yog'och, metall yoki charm materiallardan tayyorlangan bo'lib, ular faqat harakatni qisman tiklashga qaratilgan edi. Masalan, qadimgi Misrda yog'och oyoq protezlari ishlatilgan, Rim imperiyasida esa metall qo'l protezlari mavjud edi. Shu bilan birga, o'rta asrlarda protezlar dizayni va materiali jihatdan cheklangan edi, ularning asosiy vazifasi bemor tashqi ko'rinishini tiklash va minimal harakatni ta'minlash edi.

XX asrga kelib texnologik rivojlanish protezlash sohasini tubdan o'zgartirdi. Yangi materiallar, xususan, karbon tolasi, polimerlar, titan va silikonlar protezlarni engil, mustahkam va bemorning harakatini aniq ta'minlaydigan darajaga olib chiqdi. Shu bilan birga, elektro-mexanik va sensorli protezlar paydo bo'ldi, ular bemorning mushak va nerv signallarini qabul qilib, harakatni avtomatik boshqaradi.

Ortopedik protezlar va ularning turlari. Ortopedik protezlar bemorning individual ehtiyojlariga mos ravishda ishlab chiqiladi. Ular ko‘plab turlarga bo‘linadi: oyoq protezlari, qo‘l protezlari, bo‘g‘im protezlari va kombinatsiyalangan tizimlar. Oyoq protezlari ko‘pincha podiatriya va travmatologiya sohalarida qo‘llaniladi va bemorning yurish qobiliyatini maksimal darajada tiklashga qaratilgan. Qo‘l protezlari esa murakkabroq, chunki ular murakkab harakat koordinatsiyasini talab qiladi, shu bois qo‘l protezlari ko‘pincha sensorli va elektromexanik tizimlar bilan jihozlanadi. Ortopedik protezlar bemorning anatomik va fiziologik xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqiladi. Masalan, oyoq protezi bemorning vazni, bo‘g‘imlarning uzunligi va harakat diapazoniga moslashtiriladi. Shu bilan birga, qo‘l protezlarida sensorlar mushak signallarini qabul qilib, barmoq va qo‘l harakatini nazorat qiladi, bu esa bemorning mustaqil faoliyatini oshiradi.

Yangi texnologiyalar protezlarni yanada shaxsiylashtirish imkonini beradi. 3D modellash, lazer o‘lchovlari va raqamli skanerlash yordamida protez bemorning aniq anatomik xususiyatlariga mos tayyorlanadi. Shu tariqa, protezlar nafaqat funktsional, balki bemorning qulayligi va tashqi ko‘rinishi uchun ham optimallashtiriladi.

Shaxsiylashtirilgan protezlar va yangi materiallar. Shaxsiylashtirilgan protezlar bemorning individual ehtiyojlariga to‘liq moslashtiriladi. Buning uchun avvalo bemorning aniq anatomik o‘lchamlari va mushak faoliyati raqamli tizimlar yordamida aniqlanadi. 3D printerlar yordamida protezlarni tez va aniqlik bilan ishlab chiqarish mumkin. Shu bilan birga, yangi materiallar — engil polimerlar, karbon tolasi va silikon komponentlar — protezlarni mustahkam va qulay qiladi. Shaxsiylashtirilgan protezlar bemorning psixologik holatini ham qo‘llab-quvvatlaydi. Bemor o‘ziga mos protez bilan faoliyatini davom ettiradi, kundalik ishlarni bajarishda mustaqillik his qiladi va ijtimoiy faolligi oshadi. Shu bilan birga, shaxsiylashtirilgan dizayn bemorning psixologik motivatsiyasini oshiradi va rehabilitatsiya jarayonini tezlashtiradi.

Elektro-mexanik va sensorli protezlar. Elektro-mexanik protezlar bemorning mushak signallarini qabul qilib, avtomatik harakatni boshqaradi. Bu turdagi protezlar odatda qo'l protezlarida qo'llaniladi, chunki ular murakkab koordinatsiyani talab qiladi. Sensorli tizimlar bemorning harakatini real vaqt rejimida kuzatadi va har bir harakatni optimallashtiradi. Shu bilan birga, ular ogohlantirishlar va teskari aloqa orqali bemorning harakatini yaxshilash imkonini beradi. Elektr-protezlar bemorning mustaqil faoliyatini oshiradi, mushak-skelet tizimini qo'llab-quvvatlaydi va tiklanish jarayonini tezlashtiradi. Shu bilan birga, sensorli protezlar individual mashq dasturlari bilan birlashtiriladi va harakat samaradorligini oshiradi.

Klinik va uy sharoitida protezlarni qo'llash. Protezlar klinik sharoitda bemorning harakatini baholash, mashqlarni o'rgatish va harakatni nazorat qilish uchun ishlatiladi. Terapevtlar bemor mushak va bo'g'imlarini o'rganadi va protezni individual moslashtiradi. Uy sharoitida bemor mustaqil faoliyatini davom ettiradi, mashqlarni bajaradi va sensorli tizimlar orqali nazorat qiladi. Protezlarni klinik va uy sharoitida integratsiya qilish bemorning tiklanish jarayonini tezlashtiradi, xavfsizlikni oshiradi va individual yondashuvni ta'minlaydi. Shu bilan birga, bemorning hayot sifati oshadi va psixologik holati yaxshilanadi.

3.3 - §. Biotexnik tizimlari kelajagidagi innovatsion yo'nalishlar

3.3.1. Biotexnologiyadagi ilg'or reabilitatsiya tizimlari

Regenerativ tibbiyot va to'qima muhandisligi. Biotexnologiyadagi ilg'or reabilitatsiya tizimlari bugungi kunda sog'liqni saqlash sohasining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Shu yo'nalishning asosiy tamoyili – bemor organizmida tabiiy tiklanish jarayonlarini tezlashtirish va funktsional qobiliyatni maksimal darajada tiklashdir. Regenerativ tibbiyot organ va to'qimalarni qayta tiklash, yaralarni tezroq davolash va jarrohlikdan keyingi asoratlarni kamaytirish imkonini beradi. Ushbu tizimlar biotexnologiya sohasidagi ilg'or yondashuvlar, xususan, staminal hujayralar, biomateriallar va genetik modifikatsiyalardan

foydalanadi. To‘qima muhandisligi esa bemorning individual ehtiyojlariga moslashgan bioprinting va 3D to‘qima yaratish imkoniyatlarini taqdim etadi. Misol uchun, jarrohlikdan keyin yo‘qotilgan bo‘g‘im yoki mushak to‘qimasini 3D bioprinter yordamida qayta yaratish mumkin. Shu bilan birga, ushbu yondashuv bemorning organizmiga moslashtirilgan biologik materiallardan foydalanishni talab qiladi, bu esa tiklanish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi. Biomateriallar esa nafaqat mexanik qo‘llab-quvvatlash vazifasini bajaradi, balki hujayralarning o‘sishi va rivojlanishiga ham yordam beradi. Regenerativ tibbiyot va to‘qima muhandisligi reabilitatsiya jarayonida shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta’minlaydi. Bemorning genetik va fiziologik xususiyatlariga moslashtirilgan reabilitatsiya tizimlari tiklanish jarayonini samarali qiladi. Shu bilan birga, ilg‘or biomateriallar va 3D bioprinting yordamida yaratilgan qurilmalar bemorning komfortini oshiradi va klinik natijalarni yaxshilaydi.

Innovatsion qurilmalar va robotlashtirilgan reabilitatsiya tizimlari.

Bugungi kunda ilg‘or reabilitatsiya tizimlari robotlashtirilgan qurilmalar bilan birlashtirilmoqda. Robot-assistlangan qurilmalar bemorning harakatini boshqaradi, mushak va bo‘g‘imlarni to‘g‘ri harakatlantirishni ta’minlaydi va tiklanish jarayonini individual ravishda optimallashtiradi.

Masalan, oyoq va qo‘l exoskezlari bemorning harakatlarini nazorat qiladi va har bir mashqni moslashtiradi. Shu orqali mushak atrofi va bo‘g‘imlarning zaiflashishining oldi olinadi.

Shuningdek, ilg‘or reabilitatsiya tizimlari sensorlar, virtual muhit va interaktiv dasturlar bilan birlashtiriladi. Sensorlar real vaqt rejimida bemorning harakatini kuzatadi, motor signallarini qabul qiladi va mashqlarni avtomatik moslashtiradi. Virtual muhit esa mashqlarni qiziqarli qiladi, bemorni motivatsiya qiladi va tiklanish jarayonini uzluksiz qiladi.

Innovatsion qurilmalar va robotlashtirilgan reabilitatsiya tizimlari sog‘lomlashtirish va jarrohlik sohasida inqilobiy imkoniyatlar yaratadi. Bu tizimlar

bemorlarning harakat qobiliyatini tiklash, mushak va bo'g'imlarni faollashtirish hamda individual reabilitatsiya dasturlarini avtomatlashtirish imkonini beradi. Sensorlar, sun'iy intellekt va avtomatik boshqaruv yordamida protseduralar aniq va samarali amalga oshiriladi.

Shu tariqa, robotlashtirilgan tizimlar reabilitatsiyani nafaqat samarali, balki xavfsiz qiladi. Kelajakdagi reabilitatsiya tizimlarining yana bir muhim jihati shundaki, ular bemor ma'lumotlarini real vaqt rejimida tahlil qiladi va terapevtga uzatadi. Bu esa individual dastur asosida mashqlarni optimallashtirishga imkon beradi. Shu bilan birga, telemonitoring orqali bemorning uy sharoitida mashqlarni bajarishi ham nazorat qilinadi. Natijada, bemorning tiklanish jarayoni tezlashadi va klinik natijalar sezilarli darajada yaxshilanadi.

3.3.1.1 – rasm. Reabilitatsiya jarayonlari

3.3.2. Sun'iy intellekt va mashina o'rganishi asosida diagnostika va monitoring

AI va mashina o'rganishi asosida erta ogohlantirish tizimlari. Sun'iy intellekt (AI) va mashina o'rganishi (ML) zamonaviy tibbiyotda diagnostika va monitoring jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. AI yordamida katta hajmdagi tibbiy ma'lumotlar (biometrik ko'rsatkichlar, laboratoriya natijalari, genetik

ma'lumotlar) tez va samarali tahlil qilinadi. Mashina o'rganish algoritmlari bemorning salomatlik holatidagi o'zgarishlarni oldindan aniqlashga yordam beradi, shu bilan erta ogohlantirish tizimlari yaratadi. Misol uchun, yurak ritmi yoki qon bosimidagi kichik o'zgarishlar tizim tomonidan aniqlanadi va shifokorga signal yuboriladi.

AI asosidagi tizimlar anomaliyalarni avtomatik ravishda aniqlashga qodir. Shu orqali bemorlar xavf ostida bo'lganda darhol ogohlantiriladi va jarayon tezlashtiriladi. Shaxsiylashtirilgan monitoring esa har bir bemorning individual salomatlik xususiyatlariga moslashtiriladi, masalan, diabet yoki yurak kasalliklari bilan og'rigan bemorlar uchun maxsus algoritmlar ishlaydi.

AI va ML yordamida olingan natijalar faqat diagnostika bilan cheklanmaydi, balki davolash jarayonini shaxsiylashtirish imkonini beradi. Shifokor tizim tomonidan tavsiya etilgan mashqlar yoki davolash protokollarini bemor holatiga moslashtiradi. Shu tariqa, rehabilitatsiya va davolash jarayoni samarali va xavfsiz bo'ladi.

Shaxsiylashtirilgan tibbiy monitoring va prognozlash. Shaxsiylashtirilgan monitoring tizimlari bemorning biologik ko'rsatkichlarini doimiy kuzatadi va ularni analiz qiladi. Masalan, yurak urishi, qon bosimi, harorat, SpO₂ va boshqa parametrlar real vaqt rejimida o'lchanadi. Bu ma'lumotlar AI va ML algoritmlari yordamida prognoz qilinadi va bemorning kelajakdagi salomatlik holati haqida xulosa beriladi. Shaxsiylashtirilgan tizimlar nafaqat kasalliklarni erta aniqlashga, balki profilaktika va rehabilitatsiya jarayonini optimallashtirishga ham xizmat qiladi. Masalan, yurak kasalligi xavfi yuqori bemorlarga mashq va parhez bo'yicha shaxsiy tavsiyalar beriladi. Shu bilan birga, tizimlar masofaviy monitoring imkonini ham taqdim etadi, bemor uy sharoitida bo'lsa ham, uning holati tibbiy markaz tomonidan nazorat qilinadi. Shaxsiylashtirilgan tibbiy monitoring va prognozlash zamonaviy tibbiyotning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv har bir bemorning individual biologik ko'rsatkichlari, genetik xususiyatlari, turmush tarzi va kasallik tarixi asosida sog'liq holatini doimiy kuzatishni nazarda tutadi. Aqlli

sensorlar, mobil ilovalar va masofaviy monitoring qurilmalari orqali yurak urishi, qon bosimi, qondagi glyukoza darajasi kabi parametrlar real vaqt rejimida tahlil qilinadi. Sun'iy intellekt algoritmlari yig'ilgan ma'lumotlarni qayta ishlab, kasallik xavfini oldindan prognoz qilish, asoratlarni erta aniqlash va individual davolash rejasini tuzishga yordam beradi. Bu esa shifokorga tezkor va aniq qaror qabul qilish imkonini beradi. Shaxsiylashtirilgan monitoring tizimlari ayniqsa surunkali kasalliklar, yurak-qon tomir xastaliklari va diabetni nazorat qilishda samarali hisoblanadi. Natijada bemor hayot sifati yaxshilanadi, shifoxonaga yotqizish holatlari kamayadi va sog'liqni saqlash xarajatlari optimallashtiriladi.

Kelajakda AI va mashina o'rganishi asosidagi diagnostika tizimlari bemor va shifokor o'rtasidagi kommunikatsiyani kuchaytiradi, tiklanish jarayonini shaxsiylashtiradi va rehabilitatsiya samaradorligini oshiradi. Shu tariqa, AI tibbiyotda nafaqat diagnostika, balki strategik rehabilitatsiya va sog'lomlashtirish jarayonining ajralmas qismiga aylanadi.

3.3.2.1 – rasm. Sun'iy intellekt va mashinali o'rganish

3.3.3 Kibertibbiyot va masofaviy biotibbiy platformalar

Masofaviy tibbiy monitoring va telemeditsina. Kibertibbiyot va masofaviy biotibbiy platformalar zamonaviy sog‘liqni saqlash tizimining eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. Telemeditsina va masofaviy monitoring bemorlarni uydan turib kuzatish, diagnostika va reabilitatsiya jarayonini nazorat qilish imkonini beradi. Bu tizimlar asosan biometrik sensorlar, IoT qurilmalari va sun‘iy intellekt algoritmlari yordamida ishlaydi. Masalan, yurak urishi, qon bosimi, kislorod darajasi (SpO_2), harorat va boshqa parametrlar real vaqt rejimida o‘lchanadi va markaziy serverga uzatiladi.

Masofaviy monitoringning asosiy afzalligi shundaki, bemorlar klinikaga muntazam tashrif buyurish majburiyatidan ozod qilinadi, shu bilan shifokor resurslari samaraliroq ishlatiladi va bemor xavfsizligi oshadi. Shuningdek, telemeditsina platformalari tibbiy xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi, chunki shifokorlar ma‘lumotlarni real vaqt rejimida qabul qilib, zaruratga qarab darhol tavsiyalar berishi mumkin. Bu, ayniqsa, uzoq hududlarda yashovchi bemorlar yoki harakatsiz bemorlar uchun muhimdir.

IoT qurilmalari va sensorlar yordamida to‘plangan ma‘lumotlar nafaqat monitoring uchun, balki statistik tahlil va prognozlash uchun ham ishlatiladi. Bu esa bemor salomatligi holatidagi trendlarni aniqlash, xavf ostidagi holatlarni oldindan bashorat qilish va shaxsiylashtirilgan davolash strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Shu tariqa, masofaviy platformalar tibbiyot xizmatlarini samarali va shaxsiylashtirilgan qiladi.

Integratsiya va interaktiv masofaviy platformalar. Kibertibbiyotning yana bir muhim jihati – bu masofaviy platformalarning klinik tizimlarga integratsiyasi. Masofaviy monitoring tizimlari elektron tibbiy kartalar (EMR) va klinik ma‘lumotlar bazalari bilan uyg‘un ishlash orqali bemor tarixi, davolash protokollari va laboratoriya natijalarini birlashtiradi. Shu bilan birga, interaktiv platformalar orqali bemorlar o‘z sog‘lik ko‘rsatkichlarini kuzatishi, shifokor bilan chat yoki video orqali maslahatlashishi mumkin.

Sun'iy intellekt algoritmlari platformaga integratsiya qilinsa, u avtomatik ogohlantirishlar beradi, anomaliyalarni aniqlaydi va shifokorga zarur tavsiyalarni taqdim etadi. Masalan, yurak ritmi o'zgarganda tizim darhol ogohlantirish yuboradi yoki qonda glyukoza darajasi xavfli chegaraga yetganda shifokor va bemor xabardor qilinadi. Shu tarzda, masofaviy monitoring tizimi nafaqat kuzatuv, balki proaktiv profilaktika vositasi sifatida ishlaydi.

Kelajakda kibertibbiyot platformalari bemor va shifokor o'rtasidagi kommunikatsiyani chuqurlashtiradi, rehabilitatsiya jarayonini shaxsiylashtiradi va davolash samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, u turli tibbiy qurilmalarni birlashtiruvchi markaziy boshqaruv tizimi sifatida ham xizmat qiladi, bu esa sog'liqni saqlash tizimining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Masofaviy biotibbiy platformalar orqali yig'ilgan katta hajmdagi ma'lumotlar kelajakda AI va mashina o'rganishi algoritmlari yordamida ilmiy tahlil qilinadi, bu esa tibbiyotning yangi standartlarini yaratadi.

3.3.3.1 – rasm. Biotibbiy masofaviy platformalar

Tadqiqot natijalari asosida umumiy xulosa

Biotexnik tizimlar va ularning tibbiyotdagi ahamiyati. Biotexnik tizimlar zamonaviy tibbiyot va sog'liqni saqlash sohasida innovatsion yechim sifatida o'z o'rnini topdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, diagnostika, monitoring, reabilitatsiya va protezlash sohalarida biotexnik qurilmalar bemorlar salomatligini yaxshilash, davolash samaradorligini oshirish va shaxsiylashtirilgan yondashuvni ta'minlash imkonini beradi. Masalan, biotibbiy sensorlar yordamida yurak urishi, qon bosimi, kislorod darajasi kabi ko'rsatkichlar real vaqt rejimida o'lchanadi va tahlil qilinadi. Shu bilan birga, masofaviy monitoring tizimlari bemor va shifokor o'rtasidagi masofaviy aloqani kuchaytiradi, klinik holatlarni nazorat qilish va ogohlantirishlarni tez amalga oshirish imkonini beradi. Bundan tashqari, reabilitatsiya va robotlashtirilgan tizimlar bemorlarning tiklanish jarayonini samarali va xavfsiz qiladi. Robot-assistlangan exoskeletlar, interaktiv virtual muhitlar va sensorlar yordamida bemorlar mashqlarni to'g'ri bajaradi, mushak atrofi va bo'g'im zaiflashishining oldi olinadi. Shu tarzda, biotexnik tizimlar tibbiyotda nafaqat diagnostika vositasi, balki reabilitatsiya va sog'lomlashtirish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Shuningdek, sun'iy intellekt va mashina o'rganishi algoritmlari yordamida katta hajmdagi tibbiy ma'lumotlarni tez va aniq tahlil qilish, anomaliyalarni aniqlash va erta ogohlantirish tizimlarini yaratish mumkin. Bu esa bemorning xavfsizligini oshiradi va davolash jarayonini individuallashtiradi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, biotexnik tizimlar va AI integratsiyasi kelajakda tibbiyotning yangi standartlarini shakllantiradi, bemorlarni masofadan samarali kuzatish va shaxsiylashtirilgan davolash imkonini beradi.

Ta'lim va innovatsion texnologiyalarning roli. Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, biotexnik tizimlar va ularning samarali qo'llanilishi nafaqat klinik amaliyotda, balki ta'lim jarayonida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Biotibbiyot muhandisligi va tibbiy-biologik yo'nalish talabalari uchun axborot texnologiyalari, elektron platformalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv simulyatorlar orqali mashqlarni o'rganish imkoniyati yaratildi. Shu bilan talaba nafaqat nazariy bilimga ega bo'ladi, balki real ish sharoitida qo'llanadigan amaliy ko'nikmalarni ham

egallaydi. Masalan, simulyatorlar yordamida talaba turli biotibbiy qurilmalarni boshqaradi, bemor parametrlarini tahlil qiladi va optimal reabilitatsiya strategiyasini tanlaydi. Sun'iy intellektga asoslangan mashqlar esa talabaning qaror qabul qilish jarayonini rivojlantiradi, diagnostika va monitoring ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Shu tariqa, talaba kasbiy tayyorgarlik jarayonida kelajakdagi innovatsion texnologiyalar bilan yaqindan tanishadi va ularni amaliyotga tatbiq etishga tayyor bo'ladi. Shu bilan birga, kibertibbiyot va masofaviy platformalar ta'lim jarayonini ham samarali qiladi. Masofaviy monitoring, IoT sensorlar va virtual muhit orqali talaba klinik vaziyatlarni nazorat qiladi, bemor holatini tahlil qiladi va natijalarni o'zaro muhokama qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion texnologiyalar va biotexnik tizimlar ta'limni nafaqat samarali, balki interaktiv, shaxsiylashtirilgan va kelajakdagi professional faoliyatga tayyorlovchi jarayonga aylantiradi.

Kelajakdagi istiqbollar va ilmiy-amaliy ahamiyati. Tadqiqot yakuniy xulosalari shuni ko'rsatdiki, biotexnik tizimlar va innovatsion texnologiyalar sog'liqni saqlash, reabilitatsiya, diagnostika, protezlash va shaxsiy monitoring jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. Kelajakda regenerativ tibbiyot, bioprinting, robotlashtirilgan reabilitatsiya tizimlari, sun'iy intellektga asoslangan diagnostika va kibertibbiyot platformalari tibbiyot amaliyotining ajralmas qismiga aylanadi. Ushbu tizimlarning ilmiy-amaliy ahamiyati shundaki, ular bemor xavfsizligini oshiradi, tiklanish jarayonini tezlashtiradi, shaxsiylashtirilgan davolash imkonini beradi va shifokor resurslarini samarali ishlatadi. Shu bilan birga, innovatsion platformalar tibbiyot ta'limida ham muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajak avlod mutaxassislarini yangi texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, biotexnik tizimlar va zamonaviy texnologiyalarni integratsiyalashgan yondashuv orqali sog'liqni saqlash va ta'lim sohasida sifatli o'zgarishlar amalga oshiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Raxbariy adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston Taraqqiyot strategiyasi”. – Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–3775-son Qarori. “Sog'liqni saqlash tizimini raqamlashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”. – Toshkent, 2018.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1059-son Qarori. “Tibbiyot oliy ta'limi tizimini modernizatsiya qilish to'g'risida”. – Toshkent, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. “Tibbiy texnika va uskunalardan foydalanish bo'yicha me'yoriy qo'llanma”. – Toshkent, 2020.
5. “Sog'liqni saqlash tizimini raqamlashtirish dasturi – DTT”. O'zbekiston Respublikasi SSV. – Toshkent, 2021.
6. O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. “Texnika va muhandislik ta'limi davlat ta'lim standarti”. – Toshkent, 2023.
7. SSVning 368-son buyrug'i. “Tibbiy texnika xavfsizligi va sertifikatlash tartibi”. – Toshkent, 2020.
8. “Raqamli sog'liqni saqlash konsepsiyasi – 2030”. O'zbekiston Respublikasi SSV. – Toshkent, 2020.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Strategik islohotlar agentligi. “Raqamli iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar hisobotlari”. – Toshkent, 2022.
10. O'zbekiston Respublikasi Innovatsion rivojlanish agentligi. “Biotibbiyot muhandisligi yo'nalishlari bo'yicha metodik tavsiyalar”. – Toshkent, 2021

2.Asosiy adabiyotlar

1. Axmedova M., Karimov T. *Tibbiy texnika va uning amaliyotdagi o‘rni*. Toshkent: Tibbiyot, 2020. — zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar va diagnostika tizimlari haqida.
2. Tojiboyeva N.X. *Diagnostic tibbiy uskunalar texnologiyasi*. Toshkent: Innovatsiya, 2021. — diagnostika texnikasining texnologik asoslari.
3. Gulyamov S.N. *Sun’iy intellekt va tibbiyotda raqamli transformatsiya. Tibbiyot axborotnomasi*, 2023. — AI va tibbiyot integratsiyasi.
4. Bazarbayev N.I. *Tibbiyotda axborot texnologiyalari*. Toshkent: Innovatsiya-ZIYO, 2024. — ta’limda AT va tibbiyotdagi qo‘llanilishi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Sog‘liqni Saqlash Vazirligi. *Tibbiyotda innovatsiyalar haqida statistik axborot*. 2024. — davlat siyosati va innovatsiyalar bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar.
6. Ruzimurotova Y.S., Sirodjedinova N.K., Abdurazzoqov A.Z. *Sun’iy intellekt va telemeditsinaning tibbiyotga ta’siri. Obrazovanie. Nauka va Innovatsion G‘oyalar*, 55(2), 2024. — AI va masofaviy tibbiyot tahlili.
7. Saxibova G.A., Umurzakova M.R., Hasanova S.A. *Tibbiy ko‘rik natijalarini bashorat qilishda sun’iy intellekt texnologiyalarining ilmiy-metodik asoslari — AI bilan bog‘liq tibbiy monitoring va bashoratlash*.
8. Khusanboyev I.O. *Tibbiyot ta’limida tabiiy fanlar integratsiyasi: mol. biologiya, genomika va AI. Tibbiyot akademiyasi*, 2025. — tibbiyot va tabiiy fanlar integratsiyasi masalalari.
9. O‘zbekiston Respublikasi oliy va o‘rta maxsus ta’lim darsligi. *Tibbiyotda axborot texnologiyalari*. Toshkent, 2017. — tibbiyotda AT amaliyotga tatbiqi.
10. *Profilaktik tibbiyot va uning dolzarb muammolari. Ta’lim Innovatsiyasi va Integratsiyasi*, 30(1), 2024. — profilaktika tamoyillari bilan innovatsiyalar.
11. O‘zbekiston tibbiyot jurnali. *Medical Journal of Uzbekistan*, 2025 №1. — mahalliy klinik tibbiyot tadqiqotlari.

- 12.Univulka — Zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar: ilmiy-texnik rivojlanishning tibbiyotga ta'siri. *Taraqqiyot Spektri*, 2025. — diagnostika, reabilitatsiya texnologiyalari.
- 13.Layloxon Obidjonova *Hujayra muhandisligida ishlatiladigan texnologik jarayonlar. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2024. — hujayra muhandisligi va biotexnologiyalar.
- 14.Internet of Things (IoT) texnologiyalarini ta'limga integratsiya qilish. *Svet Nauki*, 2025 №11(46). — IoT, masofaviy monitoring va o'quv jarayoni.
- 15.Zamonaviy biologiyaning dolzarb muammolari va rivojlanish istiqbollari. *Universal Jurnal*, 2025. — biotexnologik innovatsiyalar.
- 16.Ahmedov B. *Academic Research in Educational Sciences*, 2024 — pedagogik metodlar va innovatsiyalar.
- 17.E'zozbek Ashurov, Shohruhbek Sodiqov, Diyora Xodjayeva. *Zamonaviy tibbiy asbob-uskunalar: tibbiyotga ta'siri. Taraqqiyot Spektri*, 2025. — texnik diagnostika va reabilitatsiya tizimlari.
- 18.Jo'rayev A. *Yangi avlod diagnostik uskunolari va ularning samaradorligi. Tibbiy texnika* jurnali, 2023. — innovatsion diagnostika.
- 19.Saidjalilova D.D., Madolimova N.X., Ayupova D.A. *Endometrioiz kasalligi va sog'liq* (qisman tibbiy tadqiqotlar to'plami). — klinik amaliyot uchun foydali adabiyot.
- 20.O'zR Sog'liqni Saqlash Vazirligi rasmiy statistik axborotlari — raqamli sog'liqni saqlash va innovatsiyalar bo'yicha

3.Xorijiy adabiyotlar

1. Herath, H.M.K.K.M.B., Madusanka, N., Yasakethu, S.L.P., Hewage, C., & Lee, B.-I. *Biomimetic Robotics and Sensing for Healthcare Applications and Rehabilitation: A Systematic Review. Biomimetics*, **10(7)**. — biomimetik robotlar va sensor texnologiyalari bo'yicha tizimli sharh.
2. AMG Alhejaily. *Artificial Intelligence in Healthcare* (Review). *PMC* — sun'iy intellektning tibbiyot tizimidagi qo'llanilishining umumiy sharhi.

3. AD Banyai. *Robotics in Physical Rehabilitation: Systematic Review. Healthcare MDPI*, **12(17)** — motor reabilitatsiya robototexnikasi bo'yicha sistematik sharh.
4. N. Hachoumi. *A Narrative Review on Advances in Upper Limb Prosthetics Empowered by AI. Springer* — qo'l protezlari va sun'iy intellekt integratsiyasining yangi yo'nalishlari.
5. U Elechi. *Artificial Intelligence in Healthcare: A Narrative Review of Recent Clinical Applications, Implementation Strategies, and Challenges. Dove Press*, 2025 — klinik tizimlarda AI qo'llanilishi va amaliy qiyinchiliklar.
6. IJSRET. *Artificial Intelligence in Healthcare (2025)* — AIning tibbiyot sohasidagi metodologik qo'llanilishi va pedagogik aspektlari.
7. Springer Nature. *Artificial Intelligence in Healthcare and Medicine: Clinical Applications, Therapeutic Advances, and Future Perspectives* — AI va tibbiyot integratsiyasining global tahlili.
8. Arxiv. *Remote Patient Monitoring Using Artificial Intelligence: Current State, Applications, and Challenges* — masofaviy monitoring tizimlarining AI bilan qo'llanilishi va muammolari.
9. Arxiv. *Application of Artificial Intelligence in Schizophrenia Rehabilitation Management: A Systematic Scoping Review* — AI yordamida ruhiy salomatlikni reabilitatsiya qilish yo'nalishlari tahlili.
10. Arxiv. *From Large Language Models to Multimodal AI: A Scoping Review on the Potential of Generative AI in Medicine* — multimodal AI ning tibbiyotga tatbiqi va istiqbollari.
11. Herath, H.M.K.K.M.B., Madusanka, N., Yasakethu, S.L.P., Hewage, C., & Lee, B.-I. *Biomimetic Robotics and Sensing for Healthcare Applications and Rehabilitation: A Systematic Review. Biomimetics*, 2025.
12. N. Hachoumi. *A Narrative Review on Advances in Upper Limb Prosthetics Empowered by AI. Springer*, 2025.
13. AMG Alhejaily. *Artificial Intelligence in Healthcare (Review). MDPI*, 2025.

14. *U Elechi*. Artificial Intelligence in Healthcare: A Narrative Review of Recent Clinical Applications, Implementation Strategies, and Challenges. Dove Press, 2025.
15. *Arxiv*. Application of Artificial Intelligence in Schizophrenia Rehabilitation Management: A Systematic Scoping Review, 2025.
16. *Arxiv*. From Large Language Models to Multimodal AI: A Scoping Review on the Potential of Generative AI in Medicine, 2025.

4. Mahalliy internet manbalari

1. www.mitc.uz - O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi
2. www.lex.uz — O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari bazasi
3. www.ssvofficial.uz — Sog‘liqni saqlash vazirligi rasmiy sayti
4. www.edu.uz — Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi
5. www.tdiu.uz — TATU va boshqa oliygohlar elektron resurslari
6. www.ziyonet.uz — Ta’lim resurslari portali
7. www.soliqchi.uz — Me’yoriy hujjatlar bazasi
8. www.fan-texnologiya.uz — Ilm-fan va texnologiyalar portali
9. www.ijtimoiyfikr.uz — O‘zbekiston ilmiy-analitik markaz materiali
10. www.pedagog.uz — Pedagogik resurslar tarmog‘i
11. www.medical.uz — Tibbiy yangiliklar portali

5. Xalqaro internet manzillari

1. PubMed Central (PMC) — tibbiyot va biotibbiyot sohasidagi ilmiy maqolalar arxivi
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/>
2. Springer (tibbiyot va biologiya yo‘nalishi) — tibbiy, diagnostika va sun’iy intellekt bo‘yicha maqolalar
<https://link.springer.com/>

3. MDPI — Diagnostics / Healthcare — diagnostika va tibbiyot texnologiyalari bo'yicha ochiq kirishli jurnallar
<https://www.mdpi.com/journal/diagnostics>
<https://www.mdpi.com/journal/healthcare>
4. Frontiers in Bioengineering and Biotechnology — bioinjining, reabilitatsiya va protezlash bo'yicha ilmiy nashrlar
<https://www.frontiersin.org/journals/bioengineering-and-biotechnology>
5. IEEE Xplore Digital Library — tibbiy texnikalar, sun'iy intellekt, sensor tizimlar va monitoring texnologiyalari
<https://ieeexplore.ieee.org/>
6. GeneCards — Genetika va molekulyar diagnostika bo'yicha resurs
<https://www.genecards.org/>
7. Telemedicine and e-Health Journal (Mary Ann Liebert) — telemeditsina, masofaviy tibbiy xizmatlar va monitoring texnologiyalari
<https://www.liebertpub.com/loi/tmj>
8. World Health Organization (WHO) – Digital Health & Innovation — dunyo sog'liqni saqlash siyosati, raqamli tibbiyot va innovatsiya bo'yicha rasmiy ma'lumotlar
<https://www.who.int/teams/digital-health-and-innovation>
9. Telemedicine & e-Health Journal: <https://www.liebertpub.com/loi/tmj>
10. WHO Digital Health & Innovation: <https://www.who.int/teams/digital-health-and-innovation>